

PÉCSI SZEMLE

várostörténeti folyóirat

2002.

ŐSZ

GÁBOR OLIVÉR

LARARIUM BAKONYÁRÓL

2001 januárjában **Kondacs Pál** egy mozaikkal díszített, faragott márványkő töredéket ajándékozott a pécsi régészeti múzeumnak. A lelet Bakonyán, a Csucsai-dűlőben, az egykori római villa területén került elő.¹ A vastag márványlapon két kis fülkeszerű, íves bemélyítés látható, köztük és fölöttük pedig mozaikok számára kiképezett vájat. A kő eredeti nagyságára és a fülkék számára következtetni nem tudunk, mivel egyik oldalán és az alján töredékes. A mozaikberakás is hiányosan maradt meg. **Gombor László**, **Kraft János** és **Hámos Gábor** geológusok megvizsgálták a márvány és a mozaikok alapanyagát. Kiderült, hogy a márványt valószínűleg külföldről, esetleg Itáliából hozták, míg a háromszögletű darabokból álló mozaikdísz már itt faragták bele, mivel nagy valószínűséggel helyi, mecseki anyagról van szó. A sötétebbek (zöldek) anyaga szerpentinit, a világosabbaké (sárgák) tűzköves mészkő. A helyben való elkészítés mellett szól az is, hogy a mozaikok a kőlaphoz képest viszonylag igénytelen, provinciálisabb kivitelezésben készültek, nagyságuk sem egyforma. A rómaiak idején, már a köztársaságkor előtt is szokás volt az otthonokban a *Genius* tisztelete.² A hagyomány még abból az időből ered, amikor a halottakat a házban, vagy annak közelében temették el. A családot védő *Manes* az ott lakók elhunyt őseinek szellemét jelölte. Minden családnak meg volt a *Lar familiarisa*, akinek fő gondja az volt, hogy magva ne vesszen, az utódok fennmaradjanak.³ A *Lararium* tehát nem volt más, mint az elődök panteonja, kis szobrokkal, esetleg képekkel róluk. A későbbi, főúri kastélyok családi galériájától annyiban különbözött, hogy a szobrokat a rómaiak egy helyen, gyakran szekrényben tartották, és imádkoztak hozzájuk. A családi- és a házi istenek szobrocskáinak csoportjait *Laresnek*, *Lasesnek*, *Manesnek*, és *Penatesnek* hívták. Akár naponta megemlékezhetek róluk, a hónap három napján, *Calendae*, *Nonae*, és *Idus* pedig a családi tűzhelyen áldozati részt különítettek el az ételekből számukra. Tiszteletükre ünnepeket is tartottak, gyakran a *Saturnáliák* előtt. Olyan nagy, családi eseményekkor is gondoltak rájuk, mint például a fiúk felnőtté válása, lányok férjhez menetele, vagy családtagok hosszú idő után, épségben való hazatérése, stb. esetén. Ilyenkor felkoszorúzták a szobrokat.⁴ Ovidius *Fasti* című művéből tudjuk, hogy a halottak napját február 21-én, a haza őseinek napját február 22.-én, a városi *Larok* oltárvatását május 1-én és a *Larok* koszorúzását pedig június 27.-én tartották.

Pannónia meghódításával a római szokások is meghonosodtak területünkön. Mivel Bakonyán pont az ősök szobrai nem kerültek elő, így nem tudhatjuk biztosan, hogy a szóban forgó lelet valóban *Lararium* része volt-e. Elképzelhető, hogy

¹ Gyarapodási napló: 2002. 1. 1.

² Kígyóként ábrázolt házi szellem, mely a férfiúi nemzőerőt szimbolizálja. A latin *genio* szó eredeti jelentése: nemz.

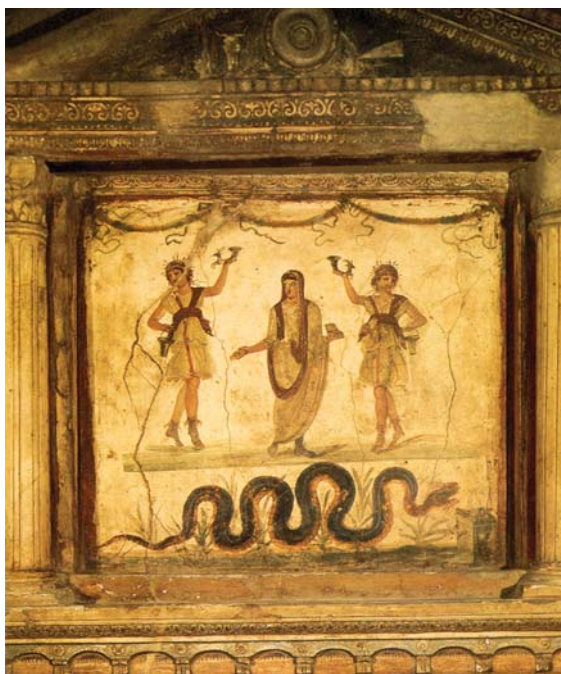
³ Családi védőszellem.

⁴ Toga virilis felöltése.

építészeti elemként oromzati-, vagy pártázati dísz volt. Amennyiben mégis szobortartónak készült, úgy a márványkővet egy Itáliából származó család saját *Larariuma* részéként hozhatta magával, vagy éppen egy pannóniai család rendelte meg messziről, hogy aztán helyi kövekből csiszolt mozaikokkal díszíttesse fel.⁵ Magyarországon két helyen is előkerült értékes és szép *Lararium*-lelet. A sárszentmihályi *Venus*, *Minerva*, *Amor* és *Mercur* bronzszobraiból áll, a nagydémi pedig *Lar* és *Apollo* szobrocskáit tartalmazza. A *Larariumokba* az általánosan tisztelt istenek szobrait is betették. A pompeji freskók híres ábrázolásain is ott láthatjuk a *Larariumokat*. A márványkővön a föld alatt töltött több mint 1500 év során vízköves lerakódás keletkezett. Ennek részleges eltávolítását, és a lelet restaurálását **Horváth Éva** restaurátor végezte.

Bakonya (fotó: Füzi István)

Lararium ábrázolása egy Pompeiben talált freskón.

⁵ A fülkék bemélyítésének mélysége ugyanis megengedi, hogy kisebb szobrocskák elférjenek benne.

BEZERÉDY GYŐZŐ

A ZIDINA KÖRNYÉK NYOMOZÁS A PÉCSI DOMINIKÁNA KOLOSTOR HELYÉRŐL

Pécsnek, egyik mindenki által ismert helyneve az ún. *Zidina környék*. Az egyik utca hivatalos elnevezéseként is ez szerepel. Kissé zezgúgos, keskeny utca ez a Mindenszentek temploma alatt, a Majorossy Imre utcát köti össze. Belőle ágazik le dél felé a Domonkos utca, s vele párhuzamos a Szikla utca.

Zidina jelentése horvát eredetre utal, s török ős szóra vezethető vissza. Abban az időben telepedtek le Pécsre a horvátok és a bosnyákok. A bosnyákok ekkor még mohamedánok voltak és csak a török uralom után keresztelkedtek ki. Később pedig elmagyarosodtak. A 18-19. században sok kőműves, kőfaragó és építőmester (Lovrics, Márovits, Szlipcsevits), tabakos/tímár és szőlőmunkás akadt közöttük. A tabakosok leginkább a Tettye patak mentén laktak, mivel az a közelükben folyt, s annak vizét használták fel a bőrök megmunkálására. Többen az általuk Zidinának nevezett területen éltek. Ez az elnevezés akkoriban nem utcát jelölt, hanem területet. Talán ezzel is a mohamedán bosnyákok a török hagyományt követték, akik a török időben a várost nem utcákra, hanem városrészekre, mahalléra osztották fel. Ennek ellenére 1864-ig a Zidina csak a mindennapi szóhasználatban élt, és csak abban az évben lett e zárt terület egyik utcájának Zidina környék a neve. Korábban *Martha Gasse*, majd *Josaphát utca* nevet viselte. A Josaphát utca is egy hosszan elnyúló, többutcás területnek volt a neve.

Mit jelent a Zidina elnevezés? A név eredetéről megoszlanak a vélemények. Egyes elképzelés szerint nagy fal, védőfal a jelentése, utalva az egészen közel húzódó városfalra, melytől északra áll ez a kis városrész. Sokkal hihetőbb azonban a másik magyarázat, mely tulajdonképpen szintén falat jelent, csakhogy romos falakat, romokat. Annak ellenére, hogy itt ma semmilyen romokat nem találunk, ellenében a nagyon is látható városfalról, mégis az utóbbit kell elfogadnunk, mivel ennek írásos emlékei is fennmaradtak. A 18. századi dokumentumok, adásvételi szerződések, végrendeletek, jegyzőkönyvi bejegyzések többször is említést tesznek egy hajdani kolostor romos maradványairól, kolostorkertről és az azt körülvevő kerítésfal maradványairól.

Amikor a domonkosok a 18. század elején a belvárosban, a mai színháztéren felépítették templomukat és rendházukat, többször is hivatkoztak erre a területre, mint sajátjukra, azon megjegyzéssel, hogy ott a török előtt a domonkos apácának rendháza állt, s e romok köveit saját rendházuk építésére akarják felhasználni. Nem kívánok annak részleteivel foglalkozni, hogy ez milyen bonyodalmakkal járt. A

*Faragott kő a Zidina környék utca sarkán.
A kerékvető kő feltételezhetően köszöb lehetett az egyik bejáratnál.*

pécsi püspök, gróf **Nesselrode Ferenc** minden módon akadályokat gördített a bontási anyag városba hozatala elé. Még az is megtörtént, hogy a köveket szállító szekereket nem engedte be a városba, s a Budai kapu előtt ledobálta azokat, a lovakat egyszerűen elvette tőlük és soha vissza sem adta. Teljesen megakadályozni az építkezést azonban nem tudta. A kövek egy része ugyanis felhasználásra került az építkezések során.

A döméseknek, elsősorban az egykori apácák templomának faragott köveit sikerült a fő utcai kolostornak és a templomnak falaiba beépíteni, míg a hajdani rendház szobáit, apró celláit a város legszegényebb lakói számára lakószobákká alakították át. Ebből az időből ismerjük lakóikat is. Ők a pécsi társadalom legszegényebb rétegéből kerültek ki. Ezek a következők voltak: földműves, napszámos, elaggott, iparos legény, kapás, éjjeli őr, tabakos, koldus, kódorgó (csavargó), obsitos. A legtöbb közülük tabakos és kőfaragó volt. 1777-ben a volt zárda területén három önálló (magán) és tizennégy közös telken álló ház állott. A domonkos rend feloszlatása után a terület tulajdonjogilag a városé lett, s az a kicsiny ingatlanokat eladogatta, így azok magánkézbe kerültek. Napjainkra már csak a házak kusza összevisszasága, zsúfoltsága utal az egykori kolostorra, a sokszoros átépítések teljesen felismerhetetlenné tették a hajdani templomot és a kolostort. Az ötvenes években a kerítések és a régebbi falak kövei között még fel lehetett fedezni régi faragott köveket, mára azonban a vakolat mindent lát-

Reneszánsz kő az egykori templomból

hatatlanná tett. Azonban nincs okunk kételkedni abban, hogy a Szikla utca és a Zidina környéke épületeinek falai a hajdani kolostor alapjaira épültek.

Szent Domonkos, a Prédikátor Testvérek Rendjének alapítója nemesi családban született a kasztíliai Caleruegában 1175 körül, és 1221. augusztus 8-án hunyt el. Tanításának alaptétele a következő volt: *Menjetek és hirdessétek az evangéliumot minden népnek*. Domonkos a prédikációt fennhangon megvalósított kontemplációnak (szemlélődésnek) nevezte. Közösségüket 1215-ben a IV. lateráni zsinaton ismerték el, hivatalos jóváhagyást, a pápai bullát azonban csak 1218-ban kapták meg. Regulának az ágostoniakét és a premonstreiekét választották. 1218-ban a bolognai egyetem tanáraiból és diákjaiból alakított Domonkos, prédikátor csoportot. Missziós küldetésük eljutott Magyarországra is. Itt tevékenykedett akkor **Paulus Hungarus**.

A rend soraiból került ki **Aquinói Szent Tamás**, a keresztény bölcselet megalkapítója. A nagy tudású rendtagok híre nyomán 1232-ben IX. Gergely létrehozta az inkvizíció intézményét, melybe a dominikánusokat is meghívta.

Szent Domonkos 1206-ban női közösséget is létrehozott, abból a célból, hogy azok imádságukkal segítsék a fráterek igehirdető tevékenységét.

Kezdetben a rend keretein belül négy apácakolostor működött, de később számuk jelentősen megnövekedett. Életszabályuk megegyezett a fráterökével, életmódjuk azonban zárt volt, és az elmélkedő szemlélődésen alapult.

Száz évvel alapításuk után kolostoraik száma elérte a 149-et, ebből Magyarországon három működött: a Nyulak szigetén, Veszprémben és Zárában. Később domonkos apácák tevékenykedtek több magyar városban, így Székesfehérvárott és Pécssett is. A női rendnek tagja volt **Árpádházi Szent Margit** és **Árpádházi Szent Erzsébet**, **V. István** lánya is. A magyarországi dömés apácák életét **Ráskay Lea** írta meg az úgynevezett Margit legendában. A dominikánus apácák lelki életét az ima, a bűnbánat és az öröm hatotta át. A fráterek fő feladatát, a hit hirdetését támogatták csendben, imával és penitenciával.

A PREDIKÁTOR TESTVÉREK RENDJE PÉCSETT

Kitűnő régészünk, Kárpáti Gábor egyik munkájában a következőt említi: „A középkori városképet meghatározó szerzetesrendek nagy száma, történeti szerepe, a püspöki székhely mellett felövő város fontosságát jelzi”. Pécssett sem volt ez másként. A város életében mindig kiemelt szerepet tölthettek be a szerzetesrendek, melyek már a korai időben letelepedtek a püspöki székhelyen, elsők az ispotályos rend, 1187-ben. Összefüggésbe hozhatók az első kórházzal, melynek helyét azonban nem ismerjük. Talán az egykori Szent Bertalan katedrális mellett álló fürdő (később török fürdő) közelében állhatott a rendházuk.

A következő rendet, a pálosokat, **Bertalan** püspök telepítette le Ürög fölé a Jakab hegyen. Ugyanebben az időben, 1238-ban jelentkezett városunkban a Szent Domonkos szerzetesek rendje. Díszes, gótikus templomuk maradványai a mai Munkácsy Mihály utca 8. szám alatt található. A templom építői ahhoz a műhelyhez tartoztak, melyek a székesegyház gótikus boltozatát készítették. Falai közt főiskola – schola maior-studium particulare – működött. Ugyanebben az időben a szerzetesek hivatásszerűen foglalkoztak az orgonaépítéssel. **Lucas Cronacus** volt a műhely vezetője, tanítványai **Máté** és **Ferenc** testvér voltak. Itt élt **Stek János** orgonista kanonok.

A ferencesek, a dominikánusok riválisai 1280-1301-ben kerültek Pécsre. A 14. század elején a Szent Ágoston rendi remeték, majd a karmeliták működtek még városunkban.

A városfalon kívül épült fel a dominikána apácák pécsi rendháza. Épülésének pontos dátuma ismeretlen, de az igen korai lehetett, talán alig későbbi, mint a fráterek falakon belüli rendházának felépülte. A dominikánák kolostora valószínűleg a városfal felépülésekor már állt s talán az sem véletlen, hogy a falakon kívülre szorult. Az amúgy is túlságosan nagy területet körülölelő városfalat már nem lehetett tovább, nagy északi kiterővel tágítani.

A dominika apácák pécsi letelepedését a 13-14. századra tehetjük. Első írásos emlékük pécsi tevékenységükről 1461-re datálódik. Ebből az időből való az a faragott kő rozetta, melyet az 1970-es években találtak a Pécsi Nemzeti Színház rekonstrukciós munkálatai során, mely a lebontott főutcai dominikánus kolostor alapfalaiából került elő. A kő minden kétséget kizáróan az egykori női rendház templomát díszítette. A kő egy reneszánsz rozetta, mely a zidinai bontás anyagából származik. Valószínű azonban, hogy a kő egy későbbi átépítés maradványa, a templom ugyanis korai építése miatt gótikus volt.

A templom a Szikla utca közepén állt

Bár a női rend felépült kolostora távol állt a fallal körülvett városban épült dömések rendházától, a férfi és a női rend közötti kapcsolatukat mégsem lehet ki-zárni, hisz regulájuk megegyezett. Ennek ellenére szemlélődő életszabályuk miatt, szilenciummal és klauzúrával elszakadtak a világtól és gyér érintkezésük lehetett a külvilággal. éppen bezártságuk következtében igen keveset tudunk róluk. Tevékenységük azonban mégsem titok, hisz tudjuk róluk, hogy az teljesen kontemplatív/szemlélődő, magába zárkózó élet volt. Napjaik ebben a szellemben szinte eseménytelenül zajlott le. Viszont tudjuk róluk azt, hogy birtokaik is voltak, két falu is tartozott a rendhez: Patacs és Megyer. Mindkét falu értékes területen feküdt. Patacson szőlőbirtokok lehettek, Megyer évszázadokon át kitűnő termőföldjéről volt nevezetes. 1554-ben Patacson 12, Megyeren 15 adózó portát jegyeztek fel, így azok a közepes települések közé tartoztak. Ezért a pécsi Szent Lélek egyház, mely a dominikák rendháza volt, a jobb módúak közé tartozott. Bár a dominikánusok férfi és női rendje eredetileg koldulórend volt, a későbbi időben különböző adományokkal jelentősen gazdagodott. (Lásd a Nyulak szigeti apácákat, kiknek rendháza a leggazdagabbak sorába tartozott, főleg királyi adományok révén) Ezt az is alátámasztja, hogy Pécsen külön rendtag foglalkozott a gazdasági ügyek vezetésével. Ez 1497-ben bizonyos **Helena** volt. Ugyancsak Helenának hívták a prioris-

sát, azaz a perjelnőt, a rendház vezetőjét is. Később a priorissa **Dorottya** volt, majd őket követte a sorban **Veronika, Anna, Kristina és Borbála**.

Amikor a törökök ostromolták a várost, **Siklósi Anna** volt a priorissa, a nővérek neve pedig **Hobordanecz Anna, Csehi Katalin, Ilona és Scolana** volt. A rend tagjainak létszáma általában öt főt tett ki, ami nagyjából megfelelt az átlagnak. A nevek azt is elárulják, hogy viselőik sohasem lehettek „szolgák”, módos, talán nemesi környezetből kerültek ki. Lehetek köztük természetesen szolgák is, mint ahogy a Nyulak szigeti apácák között is voltak, nevüket, létszámukat azonban nem ismerjük.

Mindezek mellett még egy név ismeretes a Szentlélek Egyház múltjából: 1332-ben a templom oltárigazgatója **Kozma** plebendárius volt. Ez természetesen nem bizonyít mást, mint azt, hogy a rendházhoz tartozott templom is, s az aránylag korán épült, tehát a reneszánsz rozetta későbbi átépítés eredménye lehet.

A dominikánus apácákról a legtöbbet a kortárs **Istvánffy Miklóstól** tudjuk, aki drámai szavakkal írta le az apácák menekülését Pécsről, kifosztásukat, egyéni és közös sorsukat, tragédiájukat.

Istvánffy a következőket írta róluk: „A püspök végül a kincsek nagy részét otthagynván, maga is elmenekült a városból. Az alsó papság, a káptalan tehetősebb tagjai és a szerzetesek egyes csoportjai ugyanolyan rémülten és tanácstalanul követték őt, s ki tudott oda menekülni. De még szájalmasabb volt az apácák menekülése, mert ilyen váratlan és nem sejtett körülmények közepette nem volt elég kocsi és igavonó állat, hogy kijussanak, és pénzük sem volt, hogy béreljenek, kénytelenek voltak potom áron odaadni a kapzsi kocsisoknak azokat az oltárokat, amelyeket hívó emberek ajánlottak fel a templomnak és Istennek. A gonosz katonák azonban még így is visszaéltek a menekülők siralmas helyzetével. A legtöbben ugyanis a különböző utakon szétszóródva, az árulókra, az Innsbruckban fogoly **Pekry Lajosnak**, meg **Werbőczy Imrének** a rabláshoz szokott katonáira bukkantak és miután azok kegyetlenül kifosztották őket, néhányukat, kik keményen védték magukat és holmijukat, legyilkolva az erdő vadjainak és madarainak hagyták martalékul.”

Az életben maradt apácák Szigetvárra menekültek, de itt sem volt nyugalom, a várnagy minden vagyonuktól megfosztotta őket.

A dominikánus apácák menekülésével a pécsi rend tevékenysége végleg megszűnt. Templomukat, rendházukat kifosztották, gyaníthatóan a török már csak üres falakat talált az egykori virágzó rendház helyén. Nem is vette igénybe az épületet, az sokáig üresen állt. A török alatt a helyi református gyülekezet kívánta birtokba venni az épületet és templomot. Talán használták is egy ideig, de végül az épületegyüttes magára maradt és pusztulásnak indult.

HOL ÁLLT A PÉCSI APÁCAKOLOSTOR A KÖZÉPKORBAN?

Azokból a hiányos adatokból, melyek a házak ingatlanforgalmával kapcsolatban fenn maradtak, hozzávetőlegesen meg lehet állapítani azt, hogy a kolostori ingatlan és az azt körülvevő gazdasági udvar és a kert hol helyezkedik el. A telekkönyv szerint az egész tömb, melyet a Majorossy, a Tettye és a Vak Bottyán utcák határolnak, melyhez a tömbön belül három utca is tartozik, hatvan telekből áll. Ezek

teljesen szabálytalanok, főleg azok, melyek az egykori dominikánus női monostor tartozékai voltak.

A terepviszonyokat tanulmányozva egyértelműnek látszik, hogy csak a Szikla utca magasságában lehet nagyobb és terjedelmesebb épületet, vagy épületeket elképzelni. (templomot és klostrot) Itt, ma is láthatóan egy jelentősebb plató van, a többi rész teljesen egyenetlen, meredek, dombos és csak kicsiny házak építésére alkalmas.

Az ingatlanok adás-vételénél a 18. században a nevek feltűntetése mellett, ismertetőjel céljából megemlítik azt is, hogy azon a helyen mi található: kerítésfal, rendház fala, egykori apácakolostor stb. Ha ezeket az adatokat rávetítjük az 1960-as telekkönyvi térképre, hozzávetőlegesen megkapjuk azt, hogy hol volt a fallal körülkerített rész határa, hol állhatott a templom és a kolostor?

Ha telkenként megvizsgáljuk a vonatkozó adatokat, azt tapasztaljuk, hogy azok egyetlen alkalommal sem említik a hajdani templom helyét, kizárólag csak az apácakolostorról, apácazárdáról tesznek említést. Ennek azonban semmiképp sem lehet az a magyarázata, hogy a zárdának nem volt temploma, mindössze csak az, hogy a templomot addigra már jórészt lebontották, vagy annyira roskatag állapotban volt, hogy már az egész rom együttest csak egységesen apácakolostor néven emlegették. Mindenesetre, s ezt az adatok is igazolják, a templom és a kolostor helye az egyetlen elfogadható részen, a Szikla utca és a Zidina környék (itt utca) között lehetett, mégpedig olyformán, hogy az épületegyüttes területébe a Szikla utca is beletartozott, annak északi oldala alkotta a templom (kolostor?) északi falát. A hozzá kötődő másik épület, a kolostor (templom?) attól délre helyezkedett el.

Mivel azonban a tulajdonváltozási adatok a déli oldalon is tesznek említést apácazárdáról és ez félreérthetetlenül is épületet enged feltételezni, elképzelhető, hogy ott gazdasági épület állhatott, esetleg sütőház, konyha vagy kamra. A telket délről fal vette körül, mely egyes helyeken ekkor már életveszélyesen omladozni kezdett. („a fal omlása esetén azt a keleti oldalon a szomszéd, az út felől a vevő köteles helyreállítani.”)

Végezetül vizsgáljuk meg azt a kérdést is, hogy milyen lehetett a templom és a kolostor? Itt csak a méreteken lehetett eltérés, a keletelt templom tipikus koldulórendi építmény volt, amely a domonkosoknál általában egységes volt. Ezekre a következő volt jellemző: nyitott szentélyű, hosszúházú templom, egyenes záródású, hosszú szentéllyel, mely esetlegesen boltozott volt, a hajóra viszont a sík, festett mennyezet volt jellemző. Az előírás szerint a konvent magassága 4,20 - 4,56 méter, a kórossal együtt 7,70 méter, a templomé 11,40 méter lehetett. Tornya a hajó végén (nyugatra) emelkedett. A kolostor kerengőjére (ha egyáltalán volt kerengő) nyíltak a refektórium és a dormitórium bejárati ajtói. Ha az épület emeletes volt, fent sorakoztak a cellák, a pécsi klostrom esetében legalább öt. A kerengővel körülfogott udvar közepén állhatott a kútház és az a kijárat, mely a kert és a gazdasági udvar felé vezetett, esetleg itt lehetett még a konyha és a kamra. Az udvar egyben kert és gyümölcsös is volt.

A templom világi bejárata a nyugati oldalon volt a torony alatt, az apácák a kerengőből nyíló ajtón közelítették meg a templomot, valószínűleg a szentélyt. A

telek nyugati oldalán, a mai Tettye utca felé lehetett egy bejárat a szekerek számára, és talán a déli oldalon is állhatott egy kapu.

Pécs középkori női rendjének ma már csak egyre halványuló emléke él. A csaknem 300 éven át itt élt apácák eltűntek, s még csak a legkevesebb nyomot sem hagytak maguk után.

Végezetül említendő, hogy az első Magyarországra érkezett dominikánus szerzetes korábban a bolognai egyetem tudós tanára volt. Ugyancsak valószínűleg bolognai szerzetes volt az is, aki 1300 körül az Ómagyar Mária siralom sorait „fordította és írta”. Dominikánus szerzetes volt **Juliánus barát**, aki keleten felkereste a magyarok rokonait, és a tatárokról hozta az első híradást. A dominikánus szerzetesek sokoldalú irodalmi és kódexmásoló tevékenysége közül mindenekelőtt Ráskay Lea és **Váci Pál** (frater Paulus de Wacia) munkásságát kell kiemelni.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Fenerné Tóth Rózsa: Margitsziget. Műemlékeink, Budapest, 1955.
 H. Gyürki Katalin: Az egykori budai domonkos kolostor. Műemlékeink, Budapest 1976.
 Törs Kálmán: Margit-sziget. Pest, 1872.
 Kárpáti Gábor: Szerzetesrendek megtelepülése a középkori Pécsen. In: Dunántúli Dolgozatok. Pécs, 1991.
 Németh Béla: A pécsi Dominikánus-ház története. Pécs, 1903.
 Entz Géza: Gótika. Magyar művészettörténet 3. sorozat. Budapest, 1970.
 Keresztény Művészet Lexikona. Jutta Seibert (szerk.). Corvina, 1986.
 Szigeti Kilián: Régi magyar orgonák. Pécs. Budapest, 1979.
 Zsoldos Attila: Az Árpádok és alattvalóik. Debrecen, 1997.
 Hervay F. Levente: Szerzetesházak a középkori Baranyában. In: Baranya, Pécs, 1991/1-2.
 Baranya múltja és jelenje, II. kötet. Várady Ferencz (szerk.). Pécs, 1897.
 Madas József: A pécsi Budai külváros telkei, házai és utcái. Adatgyűjtemény I.II.
 Puskei Mária: Keresztény szerzetesség. Történelmi kalauz I. Budapest, 1995.
 Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből.
 Nyáry Pál: A pécsi református egyház története. Pécs, 1908.
 Tóth Mike S.J.: Szerzetes rendek és társulatok Magyarországon. Kalocsa, 1913.
 Szinyvai Katalin–Kocsis Ferenc–Zádor Mihály: Fejlődéstörténeti érdekességek az építési múltból. Budapest, 1992.
 Tímár György: Profán és templomtitulusból eredő falunevek találkozása a XIV. századi Baranya Ény-i szögletén. In: Baranyai Helytörténetírás, 1970. Pécs, 1971.
 Tímár György: Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában. In: Baranyai Helytörténetírás, 1981. Pécs, 1982.
 Ifj. Csemegi József: A Szent Miklósról nevezett budavári dominikánus kolostortemplom. In: Történetírás, I. évf. 5-6. szám. Budapest, 1937.
 Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. Budapest, 1981.
 Marosi Ernő: Koldulórendi építészet Magyarországon. Budapest, 1994.
 Kárpáti Gábor–Szekér György: A pécsi ferences és domonkos kolostorok kutatása. In: Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Budapest 1994. 235-252.p.
 Lévárdi Ferenc: A magyar templomok művészete. Budapest, 1982.
 Vízkelety András: „Világ világa, virágnak virága“. Budapest, 1986.
 Pécs ezer éve. Márfi Attila (szerk.). Pécs, 1996. 32-33.p.
 Vargha Damján: A Szent Domonkos rend és a magyar kódex irodalom. In: A Szent Domonkos-rend múltjából és jelenéből. Horváth Sándor (szerk.). Budapest, 1916.

ROMVÁRY FERENC

AZ ARADI VÉRTANÚK PÉCSI PANTEONJA

Amikor a nyolcvanas évek elején, egy nagyszabású városrendezési terv részeként megépült a történelmi belvárost északon elkerülő, a várost kelet-nyugat irányban átszelő útnak egy rövid szakasza, az építész-tervező, Dévényi Sándor fejében már a tervezés első fázisában ott munkált a terület komplex kezelésének sajátos értelmezése, mely messze túlmutat egy útvonal egyszerű megvalósításán.

Keleti irányból egy felülről mélyített, később befedett aluljárón át közelíthető meg a szóban forgó útszakasz, mely az Aradi vértanúk szobor-együttese szempontjából jelen vizsgálódásunk tárgya. A középkori városfalra épült házak szanálását követően kerülhetett sor a barbakán és a nyugati városfal műemléki feltárására és helyreállítására, majd ezt követte a Klimó utca és a Hunyadi út között húzódó északi falszakasz műemléki helyreállítása, a feltöltött várak helyén park kialakítása, a kétsávos út megépítése és a felső útszakasznak örökzölddel fellátított emeletmagas betontámfallal történő megerősítése. Ez a támfal a korábbi Petrezselyem utca, a mai Aradi vértanúk útja szintjéig magasodik. Az utcát műkö pillérekkel tagolt vaskorlát szegélyezi, egy-egy bástyaszerű pihenővel megszakítva. A tervező elsődleges szándéka szerint ezek egyikére a várost ostromló Zrínyi Miklós lovas szobra került volna, erre ma csak egy emléktábla utal.

Aradi Vértanúk útja – nomen est omen. Netán innen származik az ötlet, az Aradi vértanúk panteonjának ma már megvalósult álma? De nem ez a lényeg, a nagyszabású terv megvalósult és a kilencvenes évek során társadalmi összefogással, nagy-nagy akarattal és nemes szándékkal létrejött az emlékművek múltidéző panteonja.

A kezdetekkor, tehát a nyolcvanas évek elején mindez álomnak tűnt csupán, ha úgy tetszik fantazmagóriának. Az ötletgazda Dévényi Sándor elsőként Bencsik Istvánnal, az egyetem szobrász professzorával konzultált. Dévényinek az volt az elképzelése, hogy szobrász növendékek vállalnák a szobrok megmintázását, mintegy vizsgafeladatként, és ezen szobrok kerülnének a korláterősítő nyolcszögletű műkö pillérekre. Bencsik ugyancsak kétkedéssel fogadta a tervet, ugyanis Dévényi alapkonceptiója az volt, hogy 19. századi romantikus stílusban kellene a szobroknak megfogalmazódniuk. A Képző- és Iparművészeti Lektorátus is állást foglalt ez ügyben: 13 portré egy nagyszabású emlékművel ér fel, ezt az akkori gyakorlat szerint meg kellett pályáztatni. A szűkebb szakmai közvélemény sem azonosult az ötlettel. Mindannyian kishitűek voltunk. Dévényi és Bencsik között a párbeszéd megszakadt, illetve csak halasztódott.

Közel tíz évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az első mű megszülessen. Dévényi létrehozta az Aradi Vértanúk Szobrai Alapítványt, megteremtve ezzel a társadalmi összefogást biztosító támogatottságot és az anyagi háttér biztonságát is egyúttal. Majd 1991-ben, hosszú vajúdas után felavatták az első szobrot, Trischler Ferenc: *Damjanich* portróját. Kelet felől, a Hunyadi út felől indulva mutatjuk be sorra a szobrokat.

SCHWEIDEL JÓZSEF

(1796-1849)

Schweidel József vezérőrnagy Zomborban született. Tanítója és példaképe Simonyi óbester volt. Hadtudományokban jártasságot fegyverrel a kézben, a Napóleon elleni háborúban szerzett. 1827-ben vette feleségül Bilinszka Domicellát és öt gyermekük született. Schweidel vezette haza 1848 augusztusában a Sándor huszárezredet. A katonai ranglistán gyorsan emelkedett: ezredes, majd a schwechati útközetben tanúsított magatartásáért a Honvédelmi Bizottmány tábornokká nevezte ki. A magyar ügyhöz csatlakozott, és a kormányt mindenüvé követte. 1849. május 9-én Pest város térparancsnoka lett. Világosnál tette le a fegyvert. Bár a hadbírótság kegyelemre ajánlotta, Haynau vele sem kivételezett. A golyó által kivégettek között Ő volt a negyedik.

Szobrász: Bencsik István

anyaga: vietnámi fehér márvány

1996. október 6-án avatta fel dr. Révész Mária alpolgármester

Bencsik 1996-ban felavatott **Schweidel József** vezérőrnagy portréja, a felállítás időrendjében a tizenegyedik. Bencsik akkor vállalta a megbízatást, amikor meggyőződött már arról, hogy a sokadik szobor elkészülte után, hosszantartó szakmai érlelődés során, elsősorban Rétfalvi Sándor koncepciójának elfogadásával és általánossá válásával sikerült az alkotóknak a térben való elhelyezés lehetősége legjobb megoldását kimunkálni.

Mindezek ellenére Bencsik is szembetalálta magát azzal a megoldhatatlannak látszó ténnyel, hogy a légüres térbe állított szobor, melynek háttere a levegő, valamilyen építészeti háttérrel igényel. Az eredeti elképzeléssel szemben, mely szerint valamennyi szobornak bronz lett volna az anyaga, elsőként Rétfalvi, majd Kolozsi, Bencsik és Böszörményi is szakított. Ők valamennyien a kő mellett döntöttek.

Bencsik a portrét és a háttérrel egyazon kőből, vietnámi fehér márványból faragta. A kő tiszta fehér anyagából formázta a fejet, míg a kő statikus jelleget erősítő csíkozott részéből vágta ki az architektúra elemeket, melyek a börtön falaira, saroktornyaira is emlékeztető nyolcszögletű műkő kerítéspilléreként állnak. Az architektúra elemek utalnak a börtön falára, egyúttal a börtönbe zárt embert jelképező fejnek háttérül szolgálnak. Ezek az elemek kubisztikusan mozognak a térben, a fej egy részét is magukba foglalják, vele eggyé olvadva. A halálraítélt szinte kinéz ebből a falak által tördelt térből. A speciális kőfestéssel festett piros-fehér-zöld csík is szerves része a szobornak, a szobrász azonosulását jelzi a nemzeti trikolórral, rajta keresztül, általa pedig a nemzetért hozott áldozat személyével.

A posztamens bal oldalán öntött bronz táblán:

E szobrot a Köz javára állíttatták
Új Dunántúli Napló szerkesztősége
AS-M Baranya Megyei Irodája
Képző- és Iparművészeti Lektorátus
Baranya Megyei Közgyűlés
a Pécsi Polgárbál közönsége
Dr. Jobst K. és P. családja
Szobrászművész: Bencsik István
Aradi Vértanúk Szobrai Alapítvány
1996. október 6.

KISS ERNŐ (1799-1849)

Kiss Ernő honvéd altábornagy Temesváron született dúsgazdag magyar-örmény családban. 1848-ban ezredesi, majd tábornoki kinevezést kapott. 1849 januárjában a bánsági hadtest parancsnoksága alól Vukovics Sebő kormánybiztos felmentette. Az országos főparancsnokságot altábornagyi rangban vette át. Inkább gyakorlati, mint elméleti katona volt. Jó hadvezérré nem vált, de kísérletet tett új fejlődési és alakulási módozatok bevezetésére. Vidám volt elítéltetése után is, mert nem hitte el, hogy a vég közeleg. Negyedmagával kísérték az aradi vár északkeleti kapujához. A parancs elhangzása után a fegyverek eldőrdültek, de Kiss Ernő mozdulatlanul tovább térdelt. A golyó a vállába fúródott. Ezután közvetlen közletről hajtották végre a halálos ítéletet. A golyó által kivégzettek között Ő volt a harmadik.

Szobrász: Kolozsi Tibor

süttöi mésző

1995. október 6-án avatta fel Szabad György történész-akadémikus, az Országgyűlés elnöke

Az 1995-ben felavatott **Kiss Ernő** tábornok portréja Bencsik: *Schweidel József* portréja és Rigó: *Dessewffy Arisztid* szobra között, a Hunyadi út felől második a sorban, a felállítás időrendjében a kilencedik.

Kolozsi Tibor kolozsvári illetőségű szobrász Pécs testvérvárosának képviselőjében kapott megbízatást a kizárólag pécsi illetőségű szobrászok között az emlékmű elkészítésére. Ő is, miként korábban Rétfalvi, majd később Bencsik és Böszörményi, a követ választotta a szobormű anyagául. A művész carrarai fehér márványba faragta meg művét. A már kialakult architektúrális háttér Kolozsinál is szerepet kapott, melyen az ősi székely rovásírásra emlékeztető következő sorokat véste a szobrász:

*„Jézus fiad előtt
hajts térdet érettünk,
mert ha nem cselekszed,
egy lábíg elveszünk.
Magyarországról,
édes hazánkról,
ne feledkezzél el,
szegény magyarokról.”*

A szoborfej ábrázolásánál azonban nem a szokásos megoldást választotta, a klasszikus portrét, vagy az expresszív portrészert megjelenítést. Törött szoborfej-torzóként, a posztamensen vízszintesen fekteti el a büszköt, mint valami bábút. Egészében sommázott szobrászi megfogalmazás jellemzi a művet. A nyakrésznél az egyenruha jelzesszerű alkalmazása teszi egyértelművé a figura katonember mivoltát. Az arc megformálását is az erős stilizálás jellemzi. Azt a pillanatot ábrázolta a szobrász, amikor az élet már egyáltalán nem lehetséges, a fej elvált a

testtől. Miként barokk festményeken Salomé kezében a tálcán lévő Keresztelő Szent János feje, amely mint a halál ékes bizonyítékaként jelenítődik meg, kerülvén azonban a naturalista ábrázolások szokásosan véres, borzalomkeltő esetlegességét. Így már külön életet él a lelket szimbolizáló test, mintegy piedesztálra emelkedik az áldozattá vált hős tábornok. Olyan érzés támad a szemlélőben, mintha egy ledöntött szoboralakot látna, feledvén a múlt dicsőségét, egyúttal az elmúlást magát. Mintegy utalván arra a nem oly büszke tényre, hogy százötven évnek kellett elmúlnia ahhoz, hogy a város a nemzet dicső múltjára emlékezvén, méltó emléket állít azoknak a hőseknek és vértanúknak, akik életüket adták a magyar hazáért.

A posztamens jobb oldalán öntött bronz táblán:

E szobrot a köz javára állították
B.A.T. Pécsi Dohánygyár Kft.
Képző- és Iparművészeti Lektorátus
Baranyai Alkotótelepek
Pécsiterv Rt. és
Dr. Mikes Éva
Szobrászművész: Kolozsi Tibor, Kolozsvár
Aradi Vértanúk Szobrai Alapítvány
1995. október 6.

DESSEWFFY ARISZTID

(1802-1849)

Dessewffy Arisztid vezérőrnagy, a magyar arisztokrácia képviselője az Abaúj vármegyei Ósvacsákányban született. Katonai szolgálatát 18 éves korában kezdte. A napóleoni háborúkat követő békeidők nem tették lehetővé gyors emelkedését, 1839-ben nyugdíjaztatta magát. Gyermekeit és nejét még a forradalom kirobbanása előtt elveszítette. 1848-ban ismét katonai szolgálatba lépett. Kezdetben a sárosi lovas nemzetőrséget szervezte, majd a honvédek sorába állt. A téli hadjárat során tanúsított helyállásáért honvéd ezredes, hadosztály-, majd hadtestparancsnok. Júliusban feleségül vette Szinyei Merse Emmát. A temesvári csatavesztés után az osztrákok előtt tette le a fegyvert. Az utolsó hajnalon így szólt: „Tiszta lelkiismeretem van, s az hagyott aludni.” A golyó által kivégzettek között Ő volt a második.

Szobrász: Rigó István

süttöi mésző, bronz

1993. március 15-én avatta fel dr. Andrásfalvy Bertalan országgyűlési képviselő, művelődésügyi miniszter

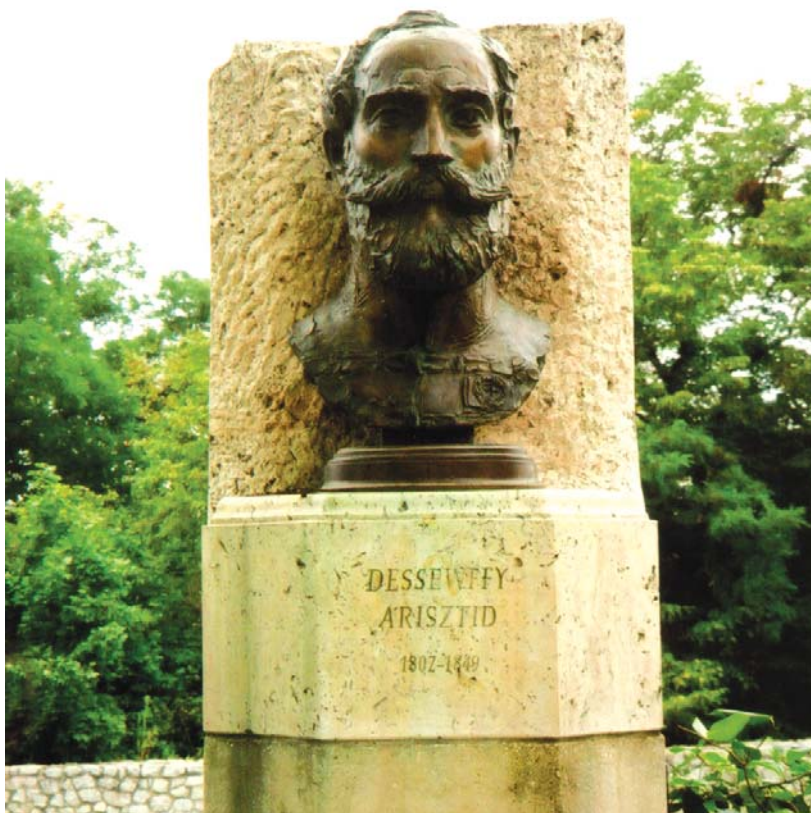
Rigó 1993 márciusában felavatott **Dessewffy Arisztid** tábornok portréja Kolozsi: *Kiss Ernő* és Rétfalvi: *Lázár Vilmos* szobra között helyezkedik el, a Hunyadi út felől és a felállítás időrendjében egyaránt a harmadik.

Amikor Rigó e munkát elvállalta, már két objektum állt, Trischler: *Damjanich* és *Knéziæ* szobra. Ezt az előzetes koncepció értelmében messzemenően figyelembe kellett vennie. A program ugyanis nem változott. Adott volt Rigó számára a helyszín, adott az elhelyezés módozata és adott volt az ideálisnak nem mondható építészeti környezet. Azaz talapzatként a nyolcszögletes műkő oszlop, a háttérben a mindenséggel, illetve azt eltakarandó, Trischlernél a durván megmunkált, háttérként szolgáló kőtömb. A klasszikus portrémintázási hagyományokhoz igazodva nem a drámai megjelenítés különböző módozatainak ábrázolására törekedett a szobrász, nem állt szándékában különböző kiegészítő formákkal, vagy térelemekkel az elbukást jelképezni, semleges próbált maradni, egyszerűen csak az ábrázolt személyt akarta hagyományos eszközökkel megjeleníteni. Idea portrét akart, egy 47 éves korban kivégzett hőst szándékozott megörökíteni. Nyomban felvetődik a kérdés, lehet-e egyáltalán egy ember személyiségjegyeit, cselekedeteinek belső rugóit portréban kifejezni, cselekedeteinek mozgatórugóit tetten érni, szabad-e egyáltalán a tragédia végkifejletét, egy főbelőtt ember megjelenítésével élethűen ábrázolni, egyéni sors-tragédiáját egy nemzet tragédiájának illusztrálására felhasználni? A rendelkezésre álló eszköztár ugyancsak végesnek mondható. Egy csupán rajzban megörökített, egy nézőpontból ábrázolt, feltehetően idealizált személyről fennmaradt képi ábrázolás alapján kell ugyanis a portrészobrásznak a figurát térben elképzelni, utalva a figura fizionómiai sajátosságaira, ragaszkodva azonban a rajzhoz való hasonlatosság-

hoz. Utalva a személyiségjegyekre, hisz a szoborportré műfaja arról szól, hogy egy személyiséget kell megjeleníteni plasztikai eszközökkel. A *Desseffy*-büsztt klasszikus portréábrázolás, ahol a fej dominál, melynek alul félkörben metszett végződése rövid nyaktaggal összekötött kis plintoszon áll. A szobor maga agyagban mintázódott, így a képlékeny anyag hatására expresszívebbé vált, de csak felületkezelésében, a drámát nem érzékeltetve. Az agyagba formált szobor gipszöntvénye került az öntődébe, ahol bronzban nyerte el a szobor végső formáját. A kőháttér itt tulajdonképpen semleges elem, szerepe csupán arra korlátozódik, hogy kiemelje a bronz szoborfejet és megakadályozza annak levegőégbe való feloldódását. A koncepció immáron bebizonyosodott, módosításra szorult.

A posztamens jobb oldalán öntött bronz táblán:

Ezt a szobrot a Köz javára állíttatta
a Művelődési és Közoktatási Minisztérium
Andrásfalvy Bertalan minisztersége idején
Szobrászművész: Rigó István
Aradi Vértanúk Szobrai Alapítvány
1993. március 15.

LÁZÁR VILMOS

(1815-1849)

Lázár Vilmos honvédezredes, a honvédség utászkarának megszervezője magyar-örmény családban született Nagybecskereken. Korábban császári tiszt volt a 34. gyalogezredben. 1848 előtt lemondott rangjáról, és feleségül vette a megözvegyült báró Revitzky Máriát, akinek zempléni birtokán gazdálkodott, 1848-ban főhadnagyként lépett be a honvédseregbe. Utász százados, majd őrnagy, az újonczói bizottság elnöke Ungváron. Ezredesi rangját augusztusban Bem tábornoktól kapta. Temesvárnál csatát veszített seregével Lugos irányába vonult. Dessewffytól Karánsebesnél elvált, és a maradék csapat nagyobbik felével Hátszegnek tartott. Augusztus 19-én hadteste maradványával az osztrákok előtt letette a fegyvert. A golyó által kivégzettek között Ő volt az első.

Szobrász: Rétfalvi Sándor

carrarai fehér márvány, bronz

1993. október 5-én avatta fel dr. Katona Tamás történész, országgyűlési képviselő

Rétfalvi 1993-ban felállított **Lázár Vilmos** honvéd ezredes portréja Rigó: *Dessewffy Arisztid* és Trischler: *Poeltenberg Ernő* szobra között, a Hunyadi út felől a felállítás időrendjében az ötödik.

Az előképül szolgáló, már elkészült négy szoborról, és általában a történelmi személyekről készíthető portréről a szobrász szakmai véleménye a koncepciótól radikálisan eltérő volt. Rétfalvi szerint ugyanis, amennyiben régmúltbéli személyekről korabeli, élő szemtanúk által hitelesített rajzi anyag maradt fenn – jelen esetben szobrászaink majd mindegyike a 13 aradi vértanúról készült korabeli litografált csoportképet vette mintául, melyet Barabás Miklós eredeti képek felhasználásával 1867-ben rajzolt – akkor ábrázolatuk feltehetően valamilyen szinten már beleivódott a köztudatba. Ugyanakkor tudni kell azt is, hogy a személyiség – a sík-ábrázolást immáron háromdimenziós szoborrá transzponálva – olyan objektummá varázsolódik, amely egyszer, s mindenkorra meghatározó lesz a jövő számára. Így Rétfalvi szerint történelmi személyiség portréjának mintázásakor nem is annyira a múlt, mint inkább a jövő a fontos, a szobrász nagyfokú felelőssége ugyanis a szoborműben az archetípus kialakítása. Ezért a történelmi személyről készült szoborportrét nem szabadna a hagyományos, klasszikus értelemben vett szituációba helyezni, bemélyített kőoszlop-csonk elé állítani, hagyományos, klasszicizáló plintoszra helyezni. Ugyanis kő és bronz akkor tud együtt szólni, ha teljes formai egységben jelenik meg, mint szobor. A kérdés felvetődik úgyis, hogy a történelmi személyről bukólikus helyzetképet állítsunk, törekedve klasszikus nyugalomra és fiziognómiai hasonlatosságra, vagy valamit érzékeltessen is a szobor az ábrázolt személyiség azon cselekedetéből, amely példaképpé tette őt az utókor számára. Vértanúk esetén is nehéz azonban a dramatizálás helyes mértékét megtartani.

Rétfalvi alapvetően bronzszobrász, így természetesen bronzban álmodta meg az elsőként vállalt portrét, *László Vilmos* szobrának a tervezését. Azonban Dévényi, aki programadóként szinte egyenrangú társszerzője a szoborsornak, reneszánsz értelemben vett szellemi kihívója a szobrászoknak, korábbi elképzelését gyökeresen módosítva ekkor már kőben gondolkodott. És ebbe az irányba próbálta terelni az alkotó képzeletet. Rétfalvi meghajolt az érvek súlya alatt, de az eddig elkészült szobrok során szerzett negatív tapasztalása is segítette őt ebben a dilemmában. Sajátos kompromisszumként hófehér carrarai márványból faragta a fejet, egyúttal bronzból mintázta meg a háttérül szolgáló kettős törzoszlopot, melynek felső végződését, talán a fej ellenpontozásaként, márvánnyal fejelte meg. Számára is súlyos feladatot jelentett azonban a nyolcszögletes műkő oszlopon elhelyezett szoborkompozíció szerves kapcsolása, melyet a klasszikus attika-lábazat domborulatának cezúrájával oldott meg, mintegy hangsúlyozva, hogy nem a posztamentül szolgáló kerítéslemben folytatódik a portré, hanem önállóan, sajátos megjele-

nítési formában. Kő és bronz drasztikus ellentétpárja az egymásba simuló elemek révén harsánnyá fokozódik, egyúttal azonban a fej beleolvad a háttérül szolgáló rusztikus hasádba, szinte eggyé válik vele. A klasszikus büszkét kiemelt megjelenítése helyett, ragaszkodva a portré-jelleghez, a fej olyan plasztikai közeg szerves részévé válik, amelynek egésze kifejezi azt a drámai szituációt, amelyről szól a dolog, vagyis az egyén tragédiájáról. A szobrász a golyó által kivégzett *Lázár Vilmost* hátrahagyatló, lecsúszó fejjel ábrázolta, a halott embert örökítette meg, aki vértanú halált halt, de esküjét hűen megtartotta, hősként halt meg a nemzet szabadságáért.

A posztamens jobb oldalán öntött bronz táblán:

E szobrot a Köz javára

állíttatta

Pécs Megyei Jogú

Város közgyűlése

és a

Képző- és Iparművészeti

Lektorátus

Szobrász: Rétfalvi Sándor

Aradi Vértanúk Szobrai Alapítvány

1993. október 6.

POELTENBERG ERNŐ

(1813-1849)

Poeltenberg Ernő honvédvezérőrnagy, gazdag bécsi jogász gyermekeként Bécsben született. Hadnagy, később kapitány. Részt vett a Jelaïæ elleni harcokban. 1848 őszén ezredes, majd tábornok. Katonai képességéről a kápolnai csatában tett tanúbizonyságot. Győzelmek sora következett, a szolnoki diadal, majd a hatvani, amely nagyrészt az Ő nevéhez fűződött. Győrnél aratta legnagyobb sikerét. A feldunai hadtest hadosztályparancsnoka. Augusztusban ment az orosz táborba tárgyalni. A bitófa alatt így szólt: „Szép kis deputáció megy a Úristenhez, hogy a magyarok ügyét képviselje!” A hóhér elsőnek szólította.

Szobrász: Trischler Ferenc

bronz, süttői mészkő

1994. október 6-án avatta fel dr. Páva Zsolt alpolgármester

Poeltenberg Ernő vezérőrnagy 1994-ben felavatott portréja Rétfalvi: *Lázár Vilmos* és Süttő: *Török Ignác* szobra között – innentől kezdve a kivégzés módja az

akasztás volt – a Hunyadi út felől ötödik a sorban, (Őt végezték ki ötödikként) a felállítás időrendjében pedig a nyolcadik.

Trischler immáron negyedik aradi vértanú szobra tradicionálisan az előző három szellemében fogant. Következésképpen hű maradt önmagához, az emlékműszobrászatról alkotott alapvető véleménye Trischlernek az idők folyamán tehát mit sem változott. Pedig akkor már felállították a meglévő négy után Rétfalvinak a korábbi gyakorlattal gyökeresen szakító két szobrát, *Lázár Vilmos* és *Nagysándor József* emlékművét. Sőt elkészült már a Rétfalvi-tanítvány Nádor Edina hasonló szellemben fogant *Török Ignác* portréja is. Trischler azonban rendíthetetlennek bizonyult, saját klasszikus portréhagyományokhoz igazodó szemléletmódján semmit sem változtatott.

A nyolcszög alaprajzú műkő kerítésoszlophoz ez esetben is alig érzékelhetően, keskeny horonnyal elválasztva, íves profillal csatlakoztatta a bronz mellszobrot magába foglaló, a természetes törésfelület hatását keltő, keretező-befogadó, egyben azonban háttérül is szolgáló durván megmunkált mészkőtömböt. Ennek a középső bemélyedésébe helyezte el az érzékletesen megmunkált mellképet, *Poeltenberg Ernő* vértanú tábornok képését. Trischler ennél a munkánál azon-

ban némileg szakított saját korábbi gyakorlatával, a frontális beállítással, a mell-szobrot jobbra, 45 fokos szögben elfordította, miközben a fej, még inkább azonban a tekintete, ebbe az irányba fordul. Így szemtől-szemben állva tulajdonképpen profilban látja a néző a tábornokot.

Trischler szokásához híven most is érzékletesen mintázott, minden apró részletet egyformán megmunkált. A viaszban megformált vázlat a viaszveszejtéses öntési eljárásnak köszönhetően minden apró mozzanatot, a mintázó fa, vagy a kéz nyomát egyaránt híven adja vissza. Ragaszkodván a képi előzményhez, plasztikai előkép híján jelen esetben is a 13 aradi vértanú litografált csoportképén lévő arcképhez. Élethűen, ahogy a múlt századi rajzoló, Trischler is részletező aprólékossággal mintázta meg a fejet, a magas homlokot, a hosszú harcsabajuszt, a messzire figyelő tekintetet, ugyanígy a tábornoki mente finoman rajzos, zsinóros sujtásait, a válllap plasztikus mintázatát. Semmi dráma, semmi feszültség nem érzékelhető, a szobrász szándéka szerint egy embert mintázott meg a múltból, aki hasonlít az említett litográfián szereplő személyhez, aki *Poeltenberg Ernő* volt egykoron.

A posztamens jobb oldalán öntött bronz táblán:

E szobrot a Köz javára állíttatták
Pécs M. Város Közgyűlése
Pécsi Erőmű Részvénytársaság
vitéz Czilhert-Mayr Aurél m. kir. fhgdy.
Dr. Sasváriné Szabó Klára tanító
Dr. Sasvári András közgazdász
Balogh Imre bronzöntő
készítette Trischler Ferenc Szobrász
Aradi Vértanúk Szobrai Alapítvány
1994. október 6.

TÖRÖK IGNÁC

(1795-1849)

Török Ignác honvédevezérmagy a magyar középnemesség képviselője Gödöllőn született. Bécsi akadémián végzett, 1838-ban nevezték ki a nemesi testőrséghez, az ideiglenes és tartós erődítések tanára lett. Tanítványa volt Görgey Artúr és Klapka György. A forradalom előtt Lembergben, később Zágrábban szolgált. 1848-ban helyezték Komáromba. Itt tűnt fel szaktudásával, a vár erődítését, kiépítését szervezte. Windischgrätz sikerei után a parancsnokságot a rangidős Török Ignácra ruházták. Januárban tábornokká nevezték ki. A kormány utasítására a felszabadított Budára rendelték, majd Szegedre, hogy a Tisza jobb partján sáncokat emeljen. „A mennyire lehet, ezen 80-100.000 emberre kiszámított sáncokat rendezni fogjuk, de ha megbukunk, felakasztanak.” A hóhér másodíknak szólította.

Szobrász: Sütő Ferenc

bronz

1993. október 5-én avatta fel Katona Tamás történész, országgyűlési képviselő

Török Ignác vezérőrnagy, mérnökkari tiszt 1993-ban felavatott emlékműve Trischler: *Poeltenberg Ernő* és Nádor: *Láhner György* szobra között, a Hunyadi út felől a kivégzés sorrendjének megfelelően hatodik a sorban, a felállítás időrendjében pedig a hetedik.

Nem kis feladatra vállalkozott Sütő Ferenc, aki a megbízatás időpontjában Szobrász mesteriskolás volt, amikor feladatul kapta egy olyan történelmi személyiség emlékművének a megalkotását, akinek hiteles előképe, ha csak halványan is, valamelyest ott élt már a köztudatban, s attól nemigen lehetett eltérnie. De nemcsak a helyi kötöttségekhez, a már felállított hat emlékműhöz, hanem a Rétfalvi hatásra megújuló Dévényi-féle programhoz is igazodnia kellett.

A hagyományos portré-ábrázolás általában megelégszik azzal, hogy a szobrász a szóban forgó személyt élethűen leképezi. Az alkotó ez esetben érzelmeiktől mentesen idealizál, legfőképpen a külső hasonlóságra törekedvén. Ezt a felfogást követve kísérletet sem tesz arra, hogy sajátos személyiségjegyeit is megjelenítse, netán valamiféle utalással szolgáljon az illető személy életére vonatkozóan. Legfeljebb arra szorítkozik, hogy gondosan megválasztja az ábrázolt személy életkorát.

A mi esetünkben azonban arról van szó, hogy tizenhárom vértanút kellett megörökíteni, olyan nemzeti hősöknek kellett emléket állítani, akiket főbe lőttek, akiket felakasztottak, azaz életük tragikus lezárásának szomorú aktusával váltak a magyar forradalom és szabadságharc ismert és ismeretlen hősei közül kiemelendő hőssé, váltak immáron emlékállítás alanyául. Természetesen kizárólag csak szobrászi eszközöket lehet igénybe venni. Nem narratív, nem elbeszélő ez a műfaj, áttételesen lehet csak utalni a történelmi eseményekre, az átélt történésekre, egyfajta szimbolikus utalással. A megválasztandó életkor ez esetben adott, azonos a végső cezúra időpontjával.

Szándéka szerint a művész szeretné feltárni annak nyilvánvaló összefüggését, hogy a kollektív tragédiában mennyire tud megjelenni az egyén személyes tragédiája, hogy a halál személyessége mennyire tud a kompozíció egészében megjeleníteni. A tragédiát egyértelműen jelzi a tört oszlop. Az aradi vértanúk szobrainál ez a megoldásmód az emlékművek sorát általánosságban is végigkíséri, 1993 óta immáron alapmotívummá vált. Sütő az ábrázolt személy életútjának megismerése után jutott arra az elhatározásra, hogy valamit feltétlen érzékeltetnie kell a tragédiából. A nyolcszögletes műkő oszlopot és a szoborkompozíciót a Rétfalvinál már alkalmazott domborulattal elválasztva, azt tört oszlopban folytatta. A tört oszlop nála még akasztófa motívummal is kiegészül, rajta arab 2-es számmal, mely egyértelműen a kivégzés, az akasztás sorrendjére utal. A fej kontúrja a háttér bemélyülése révén kirajzolódik, így mintegy glóriát von köré, s mintha a nyak körül a kötél bevágása is láthatóvá válna. A fej azonban maga a megtestesült nyugalom, derűs megbékélés sugárik az arcon, azé az emberé, aki a halál gondolatával nem tudott és nem is akart megbékélni. Mérnökember volt, racionális beállítottságú, amire utal az is, hogy utolsó éjszakáján kedvelt francia szerzőjének hadmérnöki írását olvasgatta, irracionálisnak tartva mindazt, ami vele történik. Utolsó pillanatig reménykedett a felmentő ítéletben.

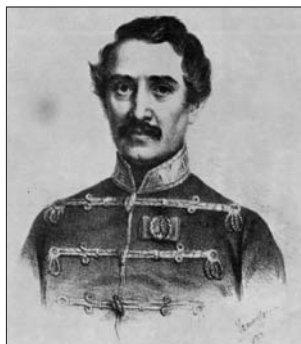
A posztamens jobb oldalán öntött bronz táblán:

Ezt a szobrot a Köz javára állította
az Országos Takarékpénztár és
Kereskedelmi Bank Rt.
Baranya Megyei Igazgatósága
JPTE Mesteriskola Fémszobrász Tanszék
Sütő Ferenc szobrász h. alkotása
Aradi Vértanúk Szobrai Alapítvány
1993. október 6.

LÁHNER GYÖRGY

(1795-1849)

Láhner György honvédevezérőrnagy, a hazai német polgárság képviselője a Túróc vármegyei Necpálon született. Felesége az olasz származású Lucia Conchetti volt. 1826-ban lépett a 33. gyalogezredbe. 1848 szeptemberéig a déli területeken tevékenykedett. A Honvédelmi Minisztérium hadfelszerelési és fegyverkezési főfelügyelőnek nevezte ki. 1849 februárjában már tábornok. Sokoldalúsága, az ipar területén megmutatkozó jártassága és lelkiismeretessége irányította rá Kossuth figyelmét. Feladata volt a hadsereg felszerelése, fegyverrel való ellátása. A szabadságharc hadiiparát irányította, nevéhez fűződik a nagyváradi fegyvergyár felállítására. A hóhér harmadiknak szólította.

Szobrász: Nádor Edina

bronz, sütői mészkő

1995. október 6-án avatta fel Szabad György történész-akadémikus, az Országgyűlés elnöke

Láhner György vezérőrnagy, mérnökari tiszt 1995-ben felavatott emlékműve Sütő: *Török Ignác* és Trischler: *Knéziæ Károly* szobra között, a Hunyadi út felől közeledve a kivégzés sorrendjének megfelelően hetedik a sorban, a felállítás időrendjében pedig a tizedik.

Bencsik eredeti javaslata szerint az aradi vértanúk emlékműveit az egyetem szobrász növendékei mintegy diplomamunkaként mintázták volna meg. Az elképzelés azonban csak részben vált valóra, a tizenhárom emlékmű alkotói között mindössze három egykori művészképzős hallgató található. Sütő Ferenc, és Bőszörményi István mellett, a kilenc pécsi szobrász között a Rétfalvi-növendék Nádor Edina kapott megbízást *Láhner György* vértanú emlékének az elkészítésére.

Az Aradi vértanúk sorában tizedikként felavatott munkánál az alapkonceptió szinte már kötelező érvennyel bírt. Ugyanis az oszlopjelleg és a háttér kötöttsége adott volt, és a már kialakult gyakorlat szerint kellett megoldani a szoborfej környezetbe helyezését. Nádor Edina a bronzportrét kő háttérrel hangolta össze, az együttes részeként kezelt posztamenshez szervesen kapcsolódva. Egyúttal, miként ezt Rétfalvinál látható, bronz gyűrűvel körkörös elválasztotta a más minőségű két követ. A fő motívum ezáltal is hangsúlyt kapott.

Maga a portré a mellrésznél íves kivágással mintegy kitüremkedve simul rá a posztamensre, a néző számára egyértelművé téve, hogy itt magas rangú katonaberről van szó. Mindezt egyértelművé teszi a zsinóros, magyaros mente és a tábornoki rangjelzés finoman megmunkált részletgazdagsága. A portré megmintázásakor élethűségre törekedett, már amennyire ezt a rendelkezésre álló és példaként szolgáló képi emlék, a 13 aradi vértanúk kivégzése után készült litografált csoportképe lehetővé tette. A feladat egyértelmű nehézségét jelzi, hogy egy százötven éve

halott embert szoborba öntve kell a ma emberének példaképül állítani, akiről egyébként vajmi keveset tudunk. Az 1848-1849-es események verbális olvasmányélményei alapján kell a szobrásznak mindazt megformázni, bronzba öntve piederasztálra állítani, ami legfeljebb – forradalom, szabadságharc, Kossuth, Petőfi, Világos, Arad, Haynau – címszavakban él az általános köztudatban. Ebből a felködlő tudásból vizuálisan kell közvetítenie a szobrásznak, átadni valamit, a bukásban is felemelőt a ma emberének, személyes emberközelségre hozva az események egyik kiemelkedő jelentőségű szereplőjét. Tehát nem pusztán arról van szó, hogy az előképet kell hűségesen lemásolnia, hanem annak átírása révén többlettartalommal kell ellátni, úgy hogy azért a szobor úgymond életese legyen.

A *Láhner György* emlék mögött a székesegyház keleti tornya látszik. A szobrász beépítette az emlékmű architektúrájába. A szobormű tagolt oszlopán, megtörve a tömörszerűséget, a hátsó tömör formát ablakszerű nyílással igyekezett fellazítani. Bizonyos szögéből ezen a kis részen át jelenik meg a székesegyház toronyablaka, mintegy visszhangozva a emlékmű hátterét.

A posztamens jobb oldalán öntött bronz táblán:

A szobrot a Köz javára állította / a MATÁV Pécsi Igazgatósága

Szobrász: Nádor Edina JPTE Mesteriskola / Aradi Vértanúk Szobrai Alapítvány / 1995. október 6.

Bronztáblán:

Láhner György

1795–1849

KNÉZIC KÁROLY

(1808-1849)

Knézić Károly honvédvezérőrnagy Veliki Grdevacban született, apja horvát származású osztrák határőrtsízt, anyja Omar pasa leánya volt. 1843-ban a galíciai vérengzések hatására kijelentette: „Galícia nyomorúságában születtem meg az én, minden áldozatra kész önérzetem, hol is a Metternich politika erkölcstelenségét, majd meg a nemesség esztelen könyörtelenségét és az ez által elvadult lengyel népnek kegyetlenségét színről színre látva, lelkiismeretem felzúdult s lelkemben egy jobb kor utáni vágy ébredt fel.” Legnagyobb sikerének a komáromi sáncok elfoglalását tartják. A 3. hadtest főparancsnoka. A Honvédelmi Minisztériumban teljesített szolgálatot, majd egy rögtönzött hadosztály élére került.

Szobrász: Trischler Ferenc

bronz, süttői mészkő

1992. október 2-án avatta fel dr. Mikes Éva alpolgármester

Knézić Károly vezérőrnagy 1992-ben felavatott emlékműve Nádor: *Láhner György* és Rétfalvi: *Nagysándor József* szobra között, a Hunyadi út felől közeledve nyolcadik a sorban, a felállítás időrendjében pedig a második.

Az eredendően úttörő vállalkozás sorában ez a második portré, mely Trischler aradi vértanúk szobrai közül az 1991-es *Damjanichot* követte, megelőzve az 1993-as *Leiningen-Westerburg* és az 1994-es *Poeltenberg* emléket. Eközben azonban Rigó és Sütő egy-egy, Rétfalvi két szobra is felállításra került 1993-ban.

Trischler saját eredendő felfogása, melynek szellemében a hőst klasszikus nyugalmi állapotban ábrázolja, az évek során semmit sem változott, megmaradt az eredeti elképzelés szerint a háttér valamelyes kimódolt megoldása, a végtelen háttér némiképp való lehatárolása is. A figura frontálisan szembefordul, az útra merőlegesen beállítva, háttal a levegőégnek fordítva. Legfeljebb a rebbenő tekintet jelez némi életességet, árulkodó jeleként a belső feszültségnek. Ennek azonban láthatóan a szobrász nem akart ennél több teret engedni. Érzelmektől, drámai feszültségtől mentesen sem félelmet, sem riadtságot, sem pedig elszántságot nem szándékozván a portré ürügyén megjeleníteni. Olyan megoldás mellett tört tehát lándzsát, melynek jegyében a hős egész habitusa tragikus helyett derűs nyugalmat áraszt. Ezáltal mintegy kívülállóként szemlélve az ember személyes tragédiáját, nem érzékeltetvén azt sem, hogy itt egyúttal a nemzet tragédiájának szenvedő alanyával állunk szemben.

Egyébként örök dilemmája ez az emlékműszobrászatnak. Meddig lehet elmenni a fájdalom, a borzalom, a rettenet ábrázolásában? A halál előtti pillanat megörökítésével állíthatunk-e egyáltalán méltó emléket vértanúhalált halt hősöknek? Vagy egyszerűen a hús-vér ember bemutatásával érhetünk el kellő hatást? S vajon hol húzható meg a kettő közötti határ? Ennek eldöntése azonban már kizáró-

lag a művész dolga, ezáltal az ő felelőssége. Ha a szobor megállásra készíti a nézőt, akkor a mű láttán tehető fel a szubjektív kérdés. Vajon a szobormű a nemzeti heroizmusnak állít emléket, az ábrázolt személy hős példaképként jelenítődik meg, vagy egyszerűen a szobor csak egy kellemes színfoltja városunknak. Egy portré-szobor azonban önmagában természetesen nem pótolhatja a kellő tárgyismeretet, a történelemben való jártasság hiányát. Szobor esetén csupán a név és az évszám megjelenítése ad némi támpontot arra vonatkozóan, hogy hol és merre keressük tudatunk legmélyén szemlélődésünk tárgyát.

Az értelmezésben, az állásfoglalás kialakításában azonban a szobormű esztétikai megjelenítése már döntő szerepet játszhat.

A posztamens jobb oldalán öntött bronz táblán:

E szobrot a Köz javára állította
a / Magyar / Hitel / Bank Rt.
Dr. Buttinger János kezdeményezésére
1992. október 6-án Trischler Ferenc

NAGYSÁNDOR JÓZSEF

(1804-1849)

Nagysándor József honvédtábornok, a magyar középnemesség képviselője Nagyváradon született. A császári sereg őrnagya volt, 1848-ban nemzetőr őrnagy. A déli harcokban tanúsított kimagasló szolgálataiért alezredesnek, majd ezredesnek léptették elő. Amikor Damjanich átvette a bánsági hadtestet, a lovasdandár parancsnoka lett. Március 5-én a szolnoki csatában szétvert ellenséges csapatokat vette üldözőbe. Részt vett a nagysarlói, majd április 26-án a komáromi csatában. Az I. hadtest élén személyesen vezette csapatát Buda ostrománál. Új Aradnál vereséget szenvedett, s ezzel elvesztett a magyar derékhad utolsó csatája. Augusztus 13-án a maradék haderő letette a fegyvert. Utolsó szavaival a hazát élte. A hóhér ötödiknek szólította.

Szobrász: Rétfalvi Sándor

bronz, alumínium

1993. október 5-én avatta fel Katona Tamás történész, országgyűlési képviselő

Nagysándor József lovassági tábornok 1993-ban felavatott emlékműve Trischler: *Knézić Károly* és *Leiningen-Westerburg Károly* szobra között, a Hunyadi út felől közeledve kilencedik a sorban, a felállítás időrendjében pedig a hatodik.

Rétfalvi egy év alatt két megbízatást is teljesített. Először *Lázár Vilmost*, majd pedig *Nagysándor Józsefet* kellett megörökítenie. Az Aradi vértanúk útján már álló négy büszt láttán azonban egyfajta hiányérzet támadt benne, mely arra készítette, hogy a problémakört tovább gondolva keresse az emlékállítás legmegfelelőbb módzatait. Nem elégtette ki a régen elhunyt történelmi személyiségek ábrázolásának általános hazai gyakorlata, amely a feltehetően idealizált, többnyire is csak az utólagosan megörökített rajzi alapra támaszkodva, elsősorban a külső hasonlóságra törekvéssel jellemezhető, ami rendszerint a rendelkezésre álló irodalmi anyag tanulmányozása során szubjektív érzelmi azonosulással esetlegesen még némiként motiválódik. Ami Rétfalvi előképektől való eltérő felfogását illeti, az abban jutott kifejezésre, hogy tudomásul véve a mindenki számára kedvezőtlen téri adottságokat (kerítésoszlop, mint posztamens – háttér az ég és a székesegyház négy tornya – hátulról történő megvilágítás, vagyis az állandósult szembefény), és elfogadva egyúttal a mesterséges háttér kényszerűségét, az addig másodlagos szerepet játszó háttérelmet a fejfel egyenértékű plasztikai egységnek tekintette. Így mindkét esetben a fej egyenértékűen szervesül a holt anyaggal. Amíg *Lázár Vilmos* esetében a fehér színű kő és a barna színű bronz kontrasztja erősen dramatiszálta, már-már túl drasztikus, addig *Nagysándor József* megörökítésekor a bronz-fej és az alumínium-környezet kontrasztja már jóval harmonikusabbnak tűnik. Rétfalvi koncepciója tehát a plasztikai egység jegyében fogant. A háttérben lévő keresztfa-akasztófa asszociációt ébresztő csonkkal, a fej lefelé billentésével a végső szí-

tuációt, az akasztás pillanatát idézte meg úgy, hogy a még élő ember egyébként rendkívül karakteres fejét a drámai végkifejlet kifejezésének részesévé tette. Tehát nem egy valaha volt ember ábrázolására törekedett, hanem sorsának beteljesülését is érzékeltetni akarta a drámai esemény látványának egyébként viszolygásmentes megjelenítésekor. *Lázár Vilmos* szobránál érzékelhető volt már a szándék, végeredményét tekintve azonban még kevésbé sikerült elképzelését maradéktalanul megvalósítani. A megoldás mikéntjének számára egyedül járható és követendő módozata ennél a szobornál teljesedett ki példaértékűen. Rétfalvi ezzel feladta a leckét a szoborsor többi alkotójának is. *Nagysándor József* emlékműve után már nem lehetett figyelmen kívül hagyni Rétfalvi plasztikai-egységre törekvő szemléletmódját.

A posztamens jobb oldalán öntött bronz táblán:

E szobrot a Köz javára állíttatta
a Fondéria Kft.

Ujváry A. öntőmester	Szobrász Rétfalvi Sándor
Aradi Vértanúk Szobrai Alapítvány	1996. október 6.

GRÓF LEININGEN-WESTERBURG KÁROLY

(1819-1849)

Gróf Leiningen-Westerburg Károly honvédevezérőrnagy, birodalmi német arisztokrata Hessen nagyhercegségben, Ilbenstadtban született. A család számos tagja katonai szolgálatban állt, két testvérrel együtt az osztrák hadseregbe lépett. 1844-ben nősült, felesége, Sissány Eliz révén lett magyarországi nagybirtokos. 1848 őszén ezredének törzskarával Temesvárra rendelték. Októberben önként jelentkezett a szerbek ellen. A katonai szolgálatban jó katonának bizonyult, a magyar ügy mellett kivívta katonái szeretetét, a tavaszi hadjárat ütközeteiben személyes bátorságával is kitűnt. Decemberben őrnagy, márciusban alezredes, áprilisban ezredes. A tavaszi hadjárat kiemelkedő alakja. Júniusban tábornokká léptették elő. A hóhér hatodiknak szólította.

Szobrász: Trischler Ferenc

bronz, süttői mészkő

1993. október 5-én avatta fel Katona Tamás történész, országgyűlési képviselő

Gróf Leiningen-Westerburg Károly emlékműve Rétfalvi: *Nagysándor József* és Böszörményi: *Aulich Lajos* szobra között, a Hunyadi út felől tizedik a sorban, a felállítás időrendjében pedig a tizenkettedik.

Trischler harmadik vértanú szobra, miként az előző kettő, a klasszikus portré képi előzményhez való szoros igazodásának jegyében fogant. Mivel *Leiningen-Westerburg* szoboralakjával még nem találkozott, csupán arra a litografált rajzra hagyatkozhatott, amely a 13 aradi vértanú csoportképeként vált általánosan közismertté. Egyébként is Trischlernek nagy gyakorlata van abban, hogy rajz, festmény, vagy fotó alapján mintázza meg a szóban forgó személyt, hisz munkásságán belül nagy számban találhatunk portrészobrot. Könnyű kézzel mintáz, nem okoz neki problémát egy fej jellemző vonásainak pontos leképezése. Történelmi nagyságok egész sorát örökítette meg az eddigiek során.

Leiningen-Westerburg Károly volt a legfiatalabb az Aradon kivégzett tábornokok között, mindössze harmincéves korában érte utol a végzete. Szép ember volt, ápolt körszakállal, tömör bajusszal, hullámos hajjal és nemes arcéllal, megmintázása a szobrász számára örömet jelentő érzést okozhatott. Természetes, hogy az életigenlés, az életszeretet az, ami a szoborfejről erőteljesen sugárzik. A szobrász ennek az élni akaró embernek állított örök emléket, akit a kötelességtudás, a katonai becsület és az esküjéhez való hűség juttatott hóhérekre. S ez az élni akaró ember ott állt darócruhában az aradi várak tövében, az akasztófa árnyékában, katonatársainak halálát végignézve, már a halálra felkészülten.

A művész az ábrázoltnak katona mivoltát bizonyítandó, két különálló, gemmaszerű bronzöntvényen jelezte a magyaros mente sujtásának egy kisebb részletét és egy kitüntetés kettős keresztjét. Trischler a meglévő nyolcszögletű múkő pil-

lért a büsztöt magába foglaló mészkőtömbbel felmagasította, s a szobor foglalatát képező kő felső részét rusztikusan megmunkálta. A fejet frontálisan az úttest irányába fordította, s csupán a szem mozgásával érzékeltette, hogy ő igenis, élőként akarta a hőst megörökíteni.

A posztamens jobb oldalán öntött bronz táblán:

E szobrot a Köz javára állította
Dr. Krippel Zoltán Pécs Város
polgármestere, Dr. Páva Zsolt
alpolgármester, valamint
a Pécsi Polgárbál közönsége
1993. október 6-án
Szobrász: Trischler Ferenc
Aradi Vértanúk Szobrai Alapítvány

AULICH LAJOS

(1793-1849)

Aulich Lajos honvédtábornok, a hazai német polgárság képviselője Pozsonyban született. Császári tiszt volt, az osztrák hadsereg alezredese. Részt vett a délvidéki hadműveletekben. A király parancsára esküdött fel a magyar alkotmányra, amelyhez haláláig hű maradt. 1848. októberében ezredessé léptették elő. A téli hadjárat idején hadosztályparancsnok a feldunai hadtestben. 1849-ben tábornok, a 2. hadtest parancsnoka. Azon kevesek közé tartozott, aki a katonai tudományokban való jártasságát nyíltságával és hősiességével összekapcsolva mindenkor az ügyet tekintette, nem a személyes érdeket. Részt vett a tavaszi hadjáratban, az isaszegi csata hőse. 1849. július 14-én kinevezték a hadügyi tárca élére. A hóhér hetediknek szólította.

Szobrász: Böszörményi István

lipicai mészakő

1997. október 5-én avatta fel Dévényi Sándor építész

Aulich Lajos tábornok 1997-ben felavatott emlékműve Trischler Ferenc: *Leiningen-Westerburg Károly* és *Damjanich János* szobra között, a Hunyadi út felől tizenegyedik a sorban, a felállítás időrendjében pedig a tizenkettedik.

Mint Bencsik István növendéke, mesteriskolásként, belső meghívásos pályázat megnyerésével nyerte el Böszörményi István a megtisztelő feladatot, *Aulich Lajos* portrészobrának a megőrkötését. A pályázati kiírás kőben határozta meg az emlékmű anyagát, s mivel Böszörményi par excellence kőszobrász, így a feladat, az eredmények tükrében biztosan mondható, ugyancsak testhezállónak bizonyult. Böszörményi korábbi szobrászi munkái ugyan elsősorban térplasztikák voltak, nála a figurális megfogalmazás tulajdonképpen újfajta megmérettetésnek is tekinthető.

Számos vázlat és terv nyomán igazi mestermunkaként született meg az aradi tizenhárom szoborsor talán legpuritánabb, mindenestre a legvisszafogottabb szoborműve. Az óegyiptomi fáraószobrokra emlékeztető portré ugyanis nélkülöz minden felesleges részletet. A test csupán jelzésszerű, kétoldalt függőleges metszéssel határolt. A mell domborulata teljesen dísztelen, az egyenruhát is csak a sima gallér kivágása jelzi. Ovális arc, gömbölyded formák, a rajzosan körülhatárolt haj és a tömör bajusz, a keskeny orr és a fejhez simuló két fül, valamint a rajzosan körülhatárolt, írisz nélkül ábrázolt szemgolyó, mindössze ezek a plasztikus alkotó elemei a portrénak. Ezekkel a visszafogott formai eszközökkel jellemez egy ma már senki által nem ismert, s ábrázatával is csupán litografált rajzon fennmaradt emberi lényt, lehetőleg a képi előzményekhez történő élethűségre, vagyis a hasonlatosságra törekedvén. Egy nemzeti hőst idézett meg a szobrász, akit 57 éves korában felakasztottak az aradi vár sáncárában, akinek Böszörményi által megalkotott szoborképmása immáron egyértelműen azonosult *Aulich Lajos* emberképével.

A háttér megoldásába Böszörményi szabályos geometrikus térplasztika formájában saját szobrászi világát lopta be. A nyolcszögletből induló, szabálytalan metszésekkel tagolt alapzaton – ezen nyugszik a büszt is – ferdén megdöntött rombold formáció látható. Lehet gondolni akár egy börtönablakra, de a székesegyház háttérben látszó, nyílásokkal tagolt tornyára is rímel ez az elem.

A posztamens jobb oldalán öntött bronz táblán:

E szobrot a Köz javára állíttatták:

Zsolt László

Petre András

N. Gy.

Dr. Révész Mária alpolgármester és a

Honvédelmi Minisztérium

Szobrászművész: Böszörményi István

Aradi Vértanúk Szobrai Alapítvány

1997. október 6.

Sajnálatos módon a tábla hiányzik, ismeretlen körülmények között „eltűnt”

DAMJANICH JÁNOS

(1804-1849)

Damjanich János honvédtábornok, hazai szerb katonacsalád sarja, a magyar nemzeti törekvések és a polgári reformok jeles képviselője a horvátországi Stazán született. Császári tiszt volt. Aradon ismerkedett meg Csernovics Emiliával, későbbi feleségével. Saját kérésére került a honvédség ún. vörössipkás zászlóaljához. Októberben alezredes, novemberben ezredes, decemberben tábornok. A harmadik zászlóalj ellenségesen fogadta, de a bizalmatlanság hamarosan eloszlott és a katonák bálványa lett. Damjanich híres szolnoki győzelmével kezdődött a tavaszi hadjárat, oroszlánrésze volt a hatvani, tápióbicskei, isaszegi és váci győzelmekben. Görgeyt helyettesítette Debrecenben a hadügyminisztérium élén. Az oroszok előtt tette le a fegyvert. „Azt gondoltam már, hogy én leszek az utolsó, holott a harcban mindenütt én voltam az első. Szegény Emiliám! Éljen a haza!” A hóhér nyolcadiknak szólította.

Szobrász: Trischler Ferenc

bronz, süttői mészkő

1991. október 6-án avatta fel dr. Mikes Éva alpolgármester

Damjanich János tábornok 1991-ben felavatott emlékműve Böszörményi: *Aulich Lajos* és *Rigó: Vécsey Károly* szobra között, a Hunyadi út felől a kivégzés sorrendjének megfelelően tizenkettedik a sorban, a felállítás időrendjében pedig az első.

Hosszas előkészítés után, közel egy évtized múltán 1991-ben került csak sor az első aradi vértanú szobrának a felállítására. A terv megálmodója és a koncepció kidolgozója Dévényi Sándor, a ma már Kossuth-díjas építész, városépítő, organizátor és mecénás volt.

Szobrászok bevonásával, számos konzultatív megbeszélés után létrejött az Aradi Vértanúk Szobrai Alapítvány, de csak jóval ezután kerülhetett sor az első szobor kivitelezésére. Azt követően, hogy elhárultak az akadályok, hogy körvonalazódni látszott a terv megvalósításának reális lehetősége, hogy társadalmi összefogás révén az éppen esedékes fedezet az alapítvány rendelkezésére állt és a hivatalos szervek pecsétje rákerült végre a tervre.

Nem kis szakmai ellenállást kellett azonban Dévényinek legyűrnie, az elképzelés annyira kivihetetlennek látszott. A hely ugyanis teljesen alkalmatlannak tűnt e nagyszabású program megvalósításához. Az akkor épülő partfal rideg betontengerre, a még nem létező öntöttvas kerítés, a díszburkolat hiánya, az elhanyagolt, pusztulófélben lévő házsor elé tervezni valami nagyszabásút, valami heroikus gígszít, egy nemzeti kegyhelyet, az eleinte szinte senkinek sem nyerte meg a tetszését. Dévényi azonban szívós, kitartó munkával győzte meg az ellenzőket. Hitt önmagában. Az eredmény végül is őt igazolta. Bár eredendő elképzelésén a közös munka során némileg módosított, a lényegen azonban nem változtatott. Az Aradi

vértanúk útján létrejött szobor-együttes elismerésre méltó nagy tett volt. Zala György 1890-ben Aradon felállított és 1925-ben lebontott emlékműve sokáig magában állott, mígnem Pécs a másfélszázados évfordulóra megvalósította azt az emlékhelyet, mely méltó az 1848-49-es szabadságharc hőseinek áldozatához. Pécssett utcát is csak a közelmúltban neveztek el az aradi tizenháromról. Kivételt képez ez alól *Damjanich* és *Kiss Ernő* korábbi utca elnevezése. Hogy úgy mondjam, ez nem volt korábban divat. *Batthyány*, *Kossuth*, *Petőfi* igen, az aradi tizenhárom nem. A Pécssett kivégzett *Vertike Gábor* és *Szilva János* neve pedig egyáltalán nem is ismert a közvélemény előtt.

Trischler úttörő szerepét az aradi vértanúk pécsi emlékmű-együttesének történetét vizsgálva nem lehet elvitatni, még akkor sem, ha klasszikus, vagy nevezzük nevén, hagyományos portréideálját a többiek nem követték egyöntetűen.

Adva volt egy vaskos, nyolcszöglet alaprajzú műkőből való korlát-pillér és minden nyolcadikra egy-egy szobrot szántak. Ideálisnak nem mondható környe-

zet, a szobor háttéréül ugyanis nem valamilyen architektúra, vagy zöld növényzet szolgál, hanem az égbolt messzesége. Dévényi ötlete volt az is, hogy a klasszikus büszt a megmagasított kő posztamens rézsúsen elvágott és elől geometrikusan metszett, a fej körül durván megmunkált felületébe illesztődjék, egyúttal némi háttérrel is biztosítva a szobornak. Így az amúgy körül nem járható körplasztika egynézetűsége is indokolttá válik és a várfal felől, a túloldalról is takarja a fejet. Dévényi elképzelhetőnek tartotta, hogy valamennyi szobrot ugyanazon kéz mintázza, a negyediknél azonban Trischler feladta, nem vállalt többet, érezte, hogy túlságosan monotonná kezd válni, nem tud már újítani.

Damjanich egyenruhás mellképe frontális beállítású, a fejet alig érzékelhetően oldalra biccenti és szemével is azt az irányt követi. Az előképet a már ismert korabeli litografált csoportkép szolgáltatta. A mintázott szobor bronzöntvénye sok apró részletgazdagságot őriz.

A posztamens jobb oldalán öntött bronz táblán:

E szobrot a Köz javára állította:
Trischler Ferenc Szobrász
A Dévényi és Társa Építész Kft:
Dévényi Sándor építész és
Skrobák László ügyvezető ig.
valamint Illa Gyula kőfaragó
mester. Bronzba öntötte:
Balogh Imre 1991. október 6-án

GRÓF VÉCSEY KÁROLY

(1809-1849)

Gróf Vécsey Károly honvédevezérorrnagy, magyar arisztokrata, Pesten született. Atyja lovassági tábornok, a magyar nemesi testőrség kapitánya volt. Részt vett a szerbek elleni hadműveletekben. 1848 őszén lett alezredes, majd ezredes, decemberben tábornok. 1849-ben a bácsi hadosztályt vezette a Közép-Tiszához és Damjanichcsal együtt vívta meg a szolnoki ütközetet. Aradot kiéheztette és feladásra kényszerítette, de Temesvár őrségével nem bírt. Vécseyről Kosuth is megemlékezett: „Nem tehetem, hogy ne kövessem szívem sugallatát és Önnek Tábornok úr! ki ne fejezzem mélyen érzett csudálatomat és benső, őszinte hálámat ama magasztos hazaszeretetért és férfias, elszánt erélyért, melylyel Tábornok úr az Alsó-dunai Hadtestet egy vérlázító cselszövény hálójából óvatosan – erős kezekkel kiszabadította, a hazának megmentette.” Végig kellett néznie társainak kivégzését. Utolsó lévén a kivégzendők sorában a halott Damjanichhoz lépett és az ő kezeit csókolta meg búcsúzóul. A hóhér kilencediknek szólította.

Szobrász: Rigó István

bronz, trieszti szürke mészkő

1997. október 5-én avatta fel Dévényi Sándor építész

Az utolsóként kivégzett aradi vértanú, **Vécsey Károly** vezérőrnagy 1997-ben felavatott emlékműve Böszörményi: *Aulich Lajos* szobra után, a Hunyadi út felől a kivégzés sorrendjének megfelelően tizenharmadik, az utolsó az Aradi vértanúk útján lévő emlékművek sorában, egyúttal az utolsó, azaz a tizenharmadik a felállítás időrendjében.

Előjáróban megjegyzendő, a negyvenévesen kivégzett *gróf Vécsey Károly* emlékéllátása során kapcsolatba került a szobrász a vértanú egyik leszármazottjával, akinek az anyagi támogatásával jött létre ez az emlékmű. Nehéz lenne azért közvetlen ok-okozati összefüggéseket kimutatni, szobrász és mecénás között lévő, a mű kialakításával összefüggő, azt befolyásoló kölcsönhatásra, talán nem is létezett ilyesmi, mindenestre figyelemre méltó a történelmi folyamatosság eme ritka jelenléte.

Rigó a *Dessewffy* emlék mintázásakor szerzett tapasztalatokkal felvértezve, a már álló tizenkét szobor elemzése során kialakult értékítélettel láthatott munká-

hoz. Volt tehát összehasonlításra lehetősége, bár szabadon megválaszthatta a formát, azonban mégiscsak igazodnia kellett, nem lehetett nem figyelembe vennie a már kész munkákat, össze kellett hangolni a feladatokat.

Jóllehet, elfogadta Rétfalvi teóriáját, a szobor és a háttér egységes kompozícióként való kezelését, itt azonban gyökeresen eltért saját korábbi megoldásától, ahol a pillérből kivágott, semleges háttér előtt, attól szinte függetlenül jelenítődik meg a portré. A Vécsey emlék esetében ugyanis már jelentéstartalmat kap a háttér, ahol a szabad világra utaló forma a börtönvilágon túli létet szimbolizálja. Ez a tagolt, tulajdonképpen absztrakt forma, amely lehet akár természeti formák téri asszociációja, felidézi a jéghegyek egymásra torlódását, az elemek viaskodását. Ugyanakkor a külvilág szabadságát is példázza: szabadság, otthon, városok, ember által teremtetett mesterséges környezetet, de lehetnek ezek ugyanúgy a börtön belső falai is. Ez a nem konkrét tárgyi kötődés – semmi sem konkrét, minden kötetlen – a szabad asszociációknak, a képzelet szárnyalásának nyit tág teret. Gyakorlati funkciója pedig egyértelmű a tagolt, geometrikus hasábok halmazának, háttérrel biztosítani és kiemelni, hátulról pedig védelmet nyújtani a szobornak.

A portré megmintázását agyagban kezdte, gipszben folytatta, ezt öntvén aztán bronzba, mert úgy érezte, hogy az ábrázolt személyisége egy zártabb, fesze-
sebb formát igényel. Míg a háttér esetében Rétfalvi megoldását követte, a fej esetében azonban mégis a klasszikus büszt-formát választotta. Azon meggyőződés alapján, hogy az expresszív irányba való eltolódás, a dramatikus előadásmód túlnálul egyirányú és gátolja az emberi fantázia szabad szárnyalását.

Talán Rigó István *gróf Vécsey Károly* emlékműve az, amely a legközelebb jutott a személyiség megörökítésének legvonzóbb megoldásához. A szoborsor egésze pedig azt példázza, hogy a nyolc szobrász eltérő felfogása ellenére – egymást kiegészítve, egymást felerősítve – a tizenhárom szobor együttesen nagyszabású emlékművé kerekedett.

A posztamens jobb oldalán öntött bronz táblákon:

Szülei	To the memory of my parents
vitéz Vécsey Aladár	vitéz general Aladár Vécsey
tüzér tábornagy	artillery officer
(Kassa, 1887 - New York USA 1950)	(Kassa, Kosice 1887 - New York 1950)
és	and
Vécseyné sz. Gyenes Judit	Judith Gyenes Vécsey
(Pécs, 1904 - Los Angeles 1987)	(Pécs 1904 - Los Angeles 1987)
emlékére állíttatta	who instilled in me the love of Hungarian Culture
Mattyasovszky-Zsolnayné	vitéz dr. Esther Vécsey
vitéz dr. Vécsey Eszter	Mrs. Tamás Mattyasovszky-Zsolnay
Hungaria Nostra Alapítvány	Sculptor: István Rigó
Szobrászművész: Rigó István	Sculptures of the martyrs of Arad
Aradi Vértanúk Szobrai Alapítvány	Foundation
1997. október 6.	6. october 1997.

Sajnálatos módon a tábla hiányzik, ismeretlen körülmények között „eltűnt”

Az 1999 októberében történeteket bronz emléktáblán örökítették meg:

**A 13 aradi vértanú halálának
150-ik évfordulóján a vértanúk szobrait
megkoszorúzták**

a szülőhely polgármesterei

1999. október 6-án

Schweidel József Zombor-Sombor

(Jugoszlávia) 1796-1849

Kiss Ernő Temesvár-Timișoara (Románia) 1788-1849

Desseffy Arisztid Ósvacsákány-Cakanovce

(Szlovákia) 1802-1849

Lázár Vilmos Nagybecskerek-Zrenjanin

(Jugoszlávia) 1815-1849

Poeltenberg Ernő Bécs-Wien (Ausztria) 1813-1849

Török Ignác Gödöllő 1795-1849

Láhner György Nécspál-Necpaly (Szlovákia) 1795-1849

Knézić Károly Veliki-Gredvac (Horvátország) 1808-1849

Nagysándor József Nagyvárad-Oradea

(Románia) 1804-1849

Leiningen-Westerburg Károly gr. Ilbenstadt

(Hessen, Németország) 1819-1849

Aulich Lajos Pozsony-Bratislava (Szlovákia) 1792-1849

Damjanich János Staza (Horvátország) 1804-1849

Vécsey Károly gr. Pest 1809-1849

A Magyarok Világszövetsége Baranya Megyei Szervezete

A Kós Károly Díjjal kitüntetett Aradi Vértanúk Szobrai

Alapítvány Városszépítő és Városvédő Egyesület

RAYMAN JÁNOS

A CSETNEK-PÉCSI VASGYÁR TÖRTÉNETE

Az iparosodás a reformkori Magyarországon is új energiaforrásokat igényelt. A fejlődést már a gőzgépek jelentették. Évszázadok óta az erdők biztosították a tüzelőanyagot. A kíméletlen erdőirtás miatt a fa ára is egyre emelkedett. Új tüzelőanyagot kellett használatba venni, a kőszén. A vasipar és vaskohászat is nagy tűzifafogyasztó volt, és fokozatosan itt is a bányászott kőszén vette át a főszerepet. Mivel Pécsen bőven volt szén, a vasérc feldolgozása itt olcsóbbnak látszott.

MADARÁSZ ANDRÁS VASGYÁROS PÉCSRE TELEPÜLÉSE

A 19. század elején a pécsi vasipar még a céhes ipar keretei között működött. Vasgyártás egyáltalán nem volt, de még a környéken sem.

Madarász András csetneki (Gömör vármegye) vasgyáros és ipari vállalkozó a gazdaságosabb vasgyártásnak keresett új területet, amelyet Pécsen remélt megtalálni. Döntését 1845-ben a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Pécsen tartott vándorgyűlésén, egy előadásában indokolta meg. Gömörben van vasérc, de nincs a tüzelőanyag, mert az erdőket kiirtották, kőszén pedig ott nem található. Ezért a csetnekvölgyi „Concordia” vasgyár társulat igazgatójaként, Pécsen nézte ki leendő telephelyének, mert itt elegendő kőszén, fa, kő és tűzálló agyag áll rendelkezésre. Sőt jó piacot is remélt ebben a térségben termékeinek.

A kőszénről azt tudta, hogy olyan mennyiségben van a Mecsekben, hogy bányászat tulajdonképpen nem is folyik, mert a szenet csak kiássák a felszíni telepeken. A szabolcsi szén legzsírosabb és a legtisztább, kokszkészítésre is alkalmas. A vándorgyűlésen bemutatta az itteni szénből előállított koksz mintáját is, amelyet már a pesti öntödékben is kipróbáltak és jónak találtak. Madarász a pécsi szénrel is végzett kísérleteket, de a szabolcsit jobb minőségűnek tartotta, bár úgy vélte, hogy a pécsi és szabolcsi szén azonos rétegből származik, tehát tulajdonságai is hasonlóak lesznek. Kovácsszénnek is megfelelő és gőzkazán fűtésére is alkalmas a pécsi szén. Ezért a vasgyári társulat nevében bányák nyitására tett ajánlatot Pécs szabad királyi városnak.

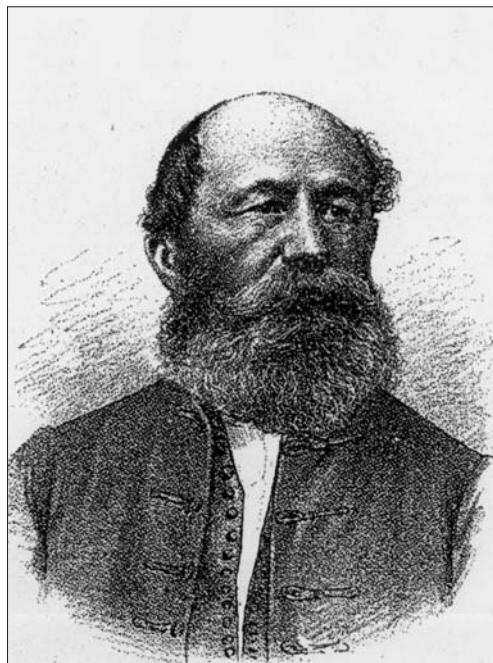
A vándorgyűlésen **Nendvich Károly** egyetemi tanár és vegyész is részt vett, és beszámolt a pécsi szenek tulajdonságairól „Magyarország kőszenei és azok kémiai vizsgálata” címmel. A szenek többségét jól kokszolhatónak, vasolvasztáshoz és mozdony fűtésére is alkalmasnak nyilvánította, de már felismerte a szén magas kéntartalmát és annak káros hatását. Tehát Madarász időben értesült a kéntartalom miatti várható nehézségekről, ezért utólag többen indokolatlanul ennek tulajdonították a vasgyár megszűnését.

Hiszen itt elegendő fa is rendelkezésre állt, árát csak a drága fuvarozás, a közlekedés hiánya emelte. (Pécsen egy öl tűzifa 12-13 váltóforintba került, 4-5 óra járásnyira az erdőben csak 2-3 váltóforintba). Baranya, Verőce és Somogy erdei-

ben még bőven volt fa. A vasgyártáshoz tehát a faszén is olcsón rendelkezésre állt. A somogyi erdőkből már az első télen fuvarozták a fát „faszénre égetve” a vasgyárnak Pécsre.

De talált Madarász építő- és tűzálló követ, homokot és tűzálló agyagot is. A vas olvasztásánál nélkülözhetetlen salakképző anyagot, a mészkövet (Zuschlag) is helyben lehetett beszerezni. A kemencék falazatához szükséges tűzálló téglákat is helyszínen, helyi agyagból állíthatták elő. Madarász még a baranyai vasérc esetleges felhasználását is tervbe vette. A Nagymányokon és Magyaregregyén talált gyevasércet jónak ítélte, mintáit a vándorgyűlésen a tudósoknak be is mutatta. Remélte, hogy sikerül feldolgozáshoz is elegendő ércmennyiséget találni.

Végezetül a lehetséges piacról így számolt be. A Dunántúl a vasat a Felvidékről és Stájerországból szerzi be. Ha lett volna helyben vasérc, nem a Csetnek-pécsi társaság lenne az első, amely Pécssett vasgyárat alapít. A nyersvas vízi szállítása olcsó. Akár 60 000 mázsát is lehetne Vácról Mohácsra szállítani. De Mohácsról Pécsre vasútra van szükség, érvelt 1845-ben Madarász!

*Madarász András arcképe
(Gelléri Mór után)*

Azt is észrevételezte, hogy a vasútépítés haszna azért megy ki az országból, mert a síneket, többnyire magyar nyersvasból külföldön készítik. Hiszen Bécsbe, Morvaországba is magyar vasat visznek ki finomítani. Ezt olcsóbban lehetne Pécssett feldolgozni, mert itt az élel és a szén is olcsóbb.

Végül annak a reményének adott kifejezést, hogy álmai egyszer megvalósulnak Pécssett. „Szeretném hinni, hogy a város lakossága tetemesen szaporodván, közte és a mostani vasgyár között nem leszen majd üres hely [...] szeretném hinni, hogy vaspályák ezen jeles város határán keresztül vonulandnak, a Dunát, a Drávát vele összekötendő, és szeretném hinni, hogy ezen vaspályák számára magunk készítendjük a sí-

neket [...] hogy ilyen gyárvidéken való helyen vagyunk”.¹

Ezek a szavak bizonyára örömet szereztek a tudós hallgatóságának és főleg a pécsieknek. A pécsi vasipar fejlődése azonban másképpen alakult.

¹ Hölbling Miksa (összeállításában): Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Pécssett tartott hatodik nagy gyűlésének történeti vázlatja és munkálatai. Pécssett 1846. 234-239.p. ill. 117-126.p.

A VASGYÁR TELEPHELYE

Az elmondottak alapján helyezte Madarász a leendő vasipari vállalkozásának telephelyét Pécsre. Ezek után Pécs város tanácsának egy folyamodványt nyújtott be, kérve hozzájárulását ahhoz, hogy a Csetneki Concordia vasgyári egyesület Pécs város határában „egy sok költséggel járó Vas manipulációt” állíthasson fel. Kérte továbbá, hogy a város tulajdonában lévő területen „kőszemet kereshessenek és az utána nyitandó bányákat legalább 40 évig szabadon használhassák.”²

A vasgyár telepítésére vonatkozóan a tanácsnak nem volt kifogása. A kőszénbányáról a választott község úgy vélte, hogy az aprószenet, amelyet a vashámor nem használhat, a város hasznára kellene áruba bocsátani. **Berks Péter** kincstári kőszénbánya igazgató korábbi jelentéséből tudták, hogy **Kozári István** a városi területen az úgynevezett Fekete hegyen, kőszemet talált és ott még elegendő szén van. Végül november 4-én határoztak: a „város fundusa alatt ásandó tsak tulajdon hasznára fordítandó [...] kőszén ásásáért a Társaság 20 esztendő lefolyása alatt esztendőnként 100 frtot pengőben fizessen”. De kikötötték, hogy a vasgyári munka megszűnte után tovább szemet nem bányászhatnak.³

A város állásfoglalása után a vasgyári társaság a letelepedéshez megfelelő ingatlant szerzett. Először megvásárolták **Poszlavszky Ferenc** ügyvédől 1843. október 28-án a Siklósi országútnál lévő 2 holdnyi rétet 600 forintért, majd november 18-án **Farkas Márton** és **István** ugyanott lévő 7938 □-ölnyi réjtét is 1500 forintért.⁴

Ez lett a vasgyár telephelye, a mai Siklósi úton, ahol a mai börgyár épületei állnak, de akkor ez a hely még igen távol esett a várostól. Az új telephelyen megkezdődött a lázas építkezés és a gyár szerelése. 1844-ben az építkezés közben egy halálos baleset is történt, amelyről a városi tanács vizsgálata révén van tudomásunk.

A gyár szerelése teljesen még 1845-ben sem fejeződött be. **Haas Mihály** is azt írta 1845-ben, hogy „egyik 16 lóerejű gőzmozgonygépe, melly egészben és minden részleteiben tökéletesen magyarhoni mű, folyvást már a' legszebb sikerrel dolgozik, a' másik 40 lóerejű jövő szeptemberre lesz kész. Öntőműhelyében már 70 mázsányi darab készült. Még most csak felszerelésével dolgozik e' gyár, idegen megrendeléseket csak szeptemberben reményl elfogadhatni.”⁵

1845 októberéből egy fizetési jegyzéken, az alábbi havidíjas alkalmazottakat és béreket találjuk:

Madarász András igazgató	133 frt. 20 kr.
Pilcher Alajos könyvvivő	33 frt. 20 kr.
Lakits Ferenc pénztárnok	26 frt. 40 kr.
Loosz Mátyás kőszénbánya felügyelő	33 frt. 20 kr.
Huszka Lajos kőszénbánya felügyelő,,	26 frt. 40 kr.
Szontagh Márton írnok	26 frt. 40 kr.
Komora József műhelymester	50 frt
Schellenberg Jakab műhelymester	45 frt.

² BML Pécs város tanácsülés jegyzőkönyve (továbbiakban: Pécs t. jkv.) 1843. augusztus 22. 2709/1843.

³ BML Pécs jkv. 1843. november 4. 3532/1843.

⁴ BML Pécs város tanácsának iratai (továbbiakban: P.v.t. iratai): 3628 és 3707/1843.

⁵ Haas Mihály: Baranya földirati, statistikai és történeti tekintetben. Pécs 1845. 75.p.

*Pécs város adóhivatali térképe
1865. BML*

A bányában és vasgyárban foglalkoztatott munkások a bérüket részben napszámban, részben teljesítmény után kapták meg. Erről pontosabb adatot nem került elő. Az jól látszik, hogy a vasmű két művezetője volt a legjobban megfizetett alkalmazott.⁶ A gyár telephelyét és épületeinek alaprajzát jól láthatjuk a város 1865-ben készített térképén.

KÖSZÉN BIZTOSÍTÁS

A városhoz benyújtott kérelem, a bányaterület bérbevételére és ott bányanyitására, többszöri tárgyalása után került csak elfogadásra. Ezért a Társaság már 1843 végén saját bányaterületet is vásárolt Loosz Mátyástól, amelyen a volt tulajdonost, mint bányafelügyelőt alkalmazták.

Madarász András utasította Loosz bányafelügyelőt, hogy annyi szenet bányásszon, amennyit el lehet adni. „Tulajdon szükségletünkre [...] májusban, vagy júniusban köszén kellett, [...] olyan helyeket ahol jó qualitas van és nagy mennyiségben találattik köszén” nyissák a bányát meg. Továbbá elrendelte, hogy a bányászokat ne napszámbérben, „sichtára” fizessék, hanem megegyezés szerinti teljesítménybérben.

A városi bányabérletre is kitért: „Péts városától bérbe kiveendő, város tulajdonában nyitandó bányák” munkásait is a kitermelt szénmennyiség alapján, „öl szerint” kell elszámolni. Loosznak a bánya működéséről kéthetente kellett jelentést átadni Lakits pénztáros részére.⁷

A város a bérleti szerződést az eredetileg kért 40 év helyett előbb 20 évre, majd 15-re módosította, és kikötötte azt is, hogy bányafát csak a várostól vásárolhatnak, valamint a bányához vezető utat hozzák rendbe és tartásuk karban. Ragaszkodtak ahhoz, hogy a vasgyár választmányában a város is helyet kapjon, és abban ér-

⁶ BML P.v.t. iratai: 1757/1845.

⁷ BML P.v.t. iratai: 1757/1845. Madarász András sajátkezű feljegyzése, 1843. november 18-án.

dekeit a tisztí ügyész képviselje. A szerződést 1844. szeptember 7-én fogadták el, és tanácsülés határozatára felterjesztették jóváhagyásra az udvari kamarának. A jóváhagyás 1845-ben még nem érkezett meg. Ezért Madarász, kérte a várost, hogy addig is, közös bejárással jelöljék ki a bánya helyszínét. Ez meg is történt. A társulatot Madarász András, egy bányatiszt és egy részvényes képviselte, a várost **Dollinger Károly** polgármester. Három területet ajánlottak fel a társaságnak:

„1-ör A szabolcsi derék út mellett [...] azon hegynek déli oldalán az úgynevezett nagybányáig, Lakits úrnak rétjéig.

2-er. A lámpás völgyben az erdőnek egy mély víz szakadékos partjában.

3-or. A Klaitz völgyben a múlt kőszénásó társaság által bírt, már düllő félben álló aknát is”. Ahol a szén után a kutatás és majd „további ásása a Kőszénynek megtörténhetik”.⁸

A VASGYÁRI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG MEGALAPÍTÁSA

Madarász András a Csetnekvölgyi Concordia Vasgyár Egyesülethez hasonló, de különálló részvénytársaságot szervezett Pécsett. Az első tervben évi 2000 tonna vas feldolgozásával számolt.⁹

A gyár létesítéséhez 130 000 váltóforintot kívántak felhasználni és még 70 000 vfrt. tartaléktőkéket. A 200 000 forint alaptőke megszerzését 200 db 1000 váltóforintra szóló részvény kibocsátásával kívánták biztosítani. A Concordia társaság 52½ részvényre tartott igényt (52 500 vfrt.) A társaság megalakulását a részvények háromnegyed részének elkeléséhez köthették, és a gyárépítés a megalakulásakor két évre megválasztott bizottság feladata lett.

Az első részvény 1844.

⁸ BML P.v.t. iratai: 2336/1845. A város részéről aláírták: Dollinger Károly polgármester, Vészits Imre tanácsnok, Pritzenmayer Antal alügyész, Müller Ferenc a választott község szószólója és Taitl Ferenc.

⁹ Az alapszabályban 40.000 mázsa szerepelt, a bányászatban akkor általánosan a bécsi mázsát használták, amely 56 kg-nak felelt meg.

A megalakuláskor az alábbiak jegyezték részvényeket: Concordia 52 és ½, Madarász András 40, Sebők Károly 20, Csernyus Emmánuel 2, Lakits Ferenc 15, Gömöri Pál és János 2, gr. Batthyány uradalom 10, Pirger Sándor 10, Benedicty Dániel 4, Heinta Ádám 10, Madarász Mátyás 2, Czibur Gusztáv ½, Gömörly Viktor 1, Loydl Mihály 1, Remenyik József 2 részvény. Ez összesen 172 részvény, tehát a társaság megalakulhatott.

A részvénytársaság neve **Csetnek-pécsi Vasgyári Társulat**, címvezető igazgatója Madarász András lett. Majd alaptőkét emeltek. A tervezett 200 000 váltóforintot további 300 000-rel növelték. Az 500 000 forint alaptőkéhez már 500 db 1000 váltóforint névértékű részvényt terveztek kibocsátani, de közben az értékét már átszámították pengőforintra. Így a tényleges részvényből, 500 db 400 forint pengőben, tehát pengőforintban került kibocsátásra. Ez az oka a szokatlan, 400 pengőforintos címletnek.

1846-ban forgótőke biztosítására újabb 50 000 pfrt tőkeemelését hajtottak végre, és további 125 db 400 pfrt-os részvényt bocsátottak ki. Ezzel 1846-ra már 625 részvennyel 250 000 pengőforint alaptőke volt biztosítva a gyár indulásához.¹⁰

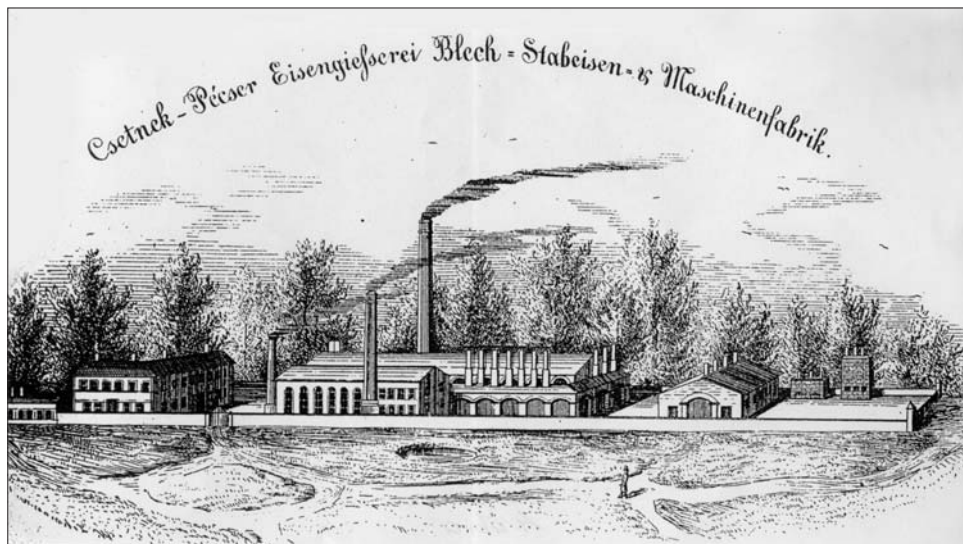
A VASGYÁR MŰKÖDÉSE

Az építkezéshez szükséges vasanyagot a Concordia szállította Csetnekről, amelyért készpénz helyett részvényekkel fizettek. A vékony öntvények ára 10, a vastag öntvényeké 6, a nyersvasé 4 és fél váltóforint volt mázsánként (kb.56 kg). A faminták elkészítéséhez a pesölci hámoránál lévő mintaasztalos műhelyt vették igénybe. A kovácsoltvasat is az anyacég szállította. A Concordia 20 évig, évente 10 000 mázsa (kb. 560 tonna) nyersvas szállítását vállalta.

Az építkezés elkészültéről árulkodik az 1844. december 14-én kiállított Csetnek-pécsi vasgyár egyleti részvény, amelyen a gyár ábrája látható. A központi csarnok mellett álló hét kémény valószínű, hogy a kovácstüzekhez kellett, a kavaró kemencéket (pudling) az épület homlokzatánál lévő három kémény jelzi. De volt még friss kemencéjük is, amelyben levegő befúvatásával és a vas szénttartalmának elégetésével tulajdonképpen acélt gyártottak. Egy gőzháorról is tudunk. A hámor eredetileg olyan feldolgozó üzem volt, ahol vízkerékkel emelgették a nagy kalapácsokat. Nevét is ezekről a kalapácsokról kapta. A pécsi gyár is érintkezett a patakkal, ahol akár vízmeghajtású szerkezet is működhetett, de erről nincsen adatunk. **Edvi Illés** a hengermű megalapításáról is írt.¹¹ A két nagyobb kémény feltehetőleg a gőzkazánokhoz tartozott. Az itt termelt gőzzel a kemencék fűjtatóit, a kovácsmű nagykalapácsát, a hengersort, esetleg egyéb szerszámgépeket működtettek. Haastól tudjuk, hogy 1845-ben egy 16 lóerős gőzgép már működött, egy 40 lóerős pedig építés alatt

¹⁰ A csetnek-pécsi vasgyár alapszabályai. Hiteles másolat. BML P.v.t. iratai: 1437/1846. Kivonat az 1846 évi közgyűlés jkv.-ból, másolat. BML Cégbírósi iratok VIII. 608/1865. Megjegyezzük: a váltó- és pengőforint átszámítás zavart okoz a legtöbb feldolgozásnál. A valutarendezéskor 250 WW (Wiener Währung) forint egyenlő lett 100 CM (Conventions Münze) forinttal. Azaz a nevezett 1000 váltóforint, 400 pengőforinttal.

¹¹ Hetilap, 1845. 19.sz. 290-292.p.; Edvi Illés Aladár: A magyar vaskőbányászat és vaskohászat ismertetése. Budapest, 1900. 16.p.

A vasgyár látképe 1850-ben.

állt. (Összehasonlításként, az 1841-ben alapított pesti hengermalomnak 30 lóerős kazánja volt!). Erre utalhat a kisebb és a nagyobb kémény a rajzon.

Ezt az épületegyüttest látjuk egy 1850-ben keltezett levél fejlécén is, csak kicsit más nézőpontból.

Az öntöde már 1845-ben megkezdte működését. Az öntőmester svájci volt, heti 15 pengőforint fizetéssel, melyhez tüzelőt és szállást kapott. Állítólag kevesellte a bérét, ezért otthagya a céget és Pestre távozott. A gépész évi fizetése 1000 pfrt. volt.¹²

A vasgyár felszerelése közepette a szénellátásra is gondot fordítottak. A jóváhagyás még nem érkezett meg, ezért 1845. május 8-án Madarász András azt kérte a várostól, hogy a kőszén kutatás és termelés megkezdését is engedélyezzék, mivel külföldről fogadott emberei és bányászai már több hete megérkeztek, „nehogy tovább munkátlanul henyélni kéntelentessenek,” el kell kezdeni a tényleges munkát. A város a szerződésben nyitandó „kőszén aknák” kutatását és megnyitását május 18-án engedélyezte. A bányászat a vasmű saját bányájában már 1843 végén megkezdődhetett, de adatait nem ismerjük.

Tehát fokozatosan megindult a munka a vasgyárban is és a bányákban is. A tűzálló agyagot kocsinként 40 krajcárért vásárolták a várostól, később Madarász kérelmére 30 krajcárra leszállították az árát. Az agyag feldolgozását már a vasgyár mellett épült saját műhelyben végezték.

A termelés ingadozásait és későbbi eredményességének romlását aligha lehet a magas kéntartalmú pécsi szénből fakadó öntvény problémákat eltúlozva ma-

¹²Mérei Gyula: Magyar iparfejlődés 1790-1848. Budapest, 1951. 330.p.

gyarázni. Ezt a nehézséget már időben ismerték. A szénből helyben kokszot készítettek, részben azért is, hogy a szén hamu- és kéntartalmát csökkentsék. Természetesen ez nem volt tökéletes. De Pécsnek mégis azt jelentette, hogy *ipari célú és méretű kokszolót* létesített Madarász. Sőt a gyártelep világítását az így nyert világítógázzal oldotta meg. Fontos tehát azt is megjegyezni, hogy Madarász Pécssett a kokszgyártás és a gázgyártás úttörője volt.¹³

1846-ban pécsi vállalkozókból alakult meg a Pécs-Mohácsi Vasútépítő Társaság. Madarász a vasgyárban dolgozó Reith mérnökkel megvizsgálta a kijelölt pályát, aki azt megfelelőnek találta, és ez után a vasúti sínek szállítására is ajánlatot tett a pécsi vasgyáros. Nagyon fontosnak tartotta a vasút építését a Dunához, a sínek gyártásához pedig a feltételeket a gyárban biztosítottak láta. Nem rajta múlt, hogy másképpen alakult.

A szabadságharc is beleszólt a gyár életébe. Mint lehetséges hadiszállítóra számítva, Kossuth megbízta Batthyány Kázmér kormánybiztost, hogy vegye fel a kapcsolatot Madarással, abból a célból, hogy a pécsi gyárat is bekapcsolhassák a nélkülözhetetlen hadifelszerelés előállításba. Ágyúkat szerettek volna itt öntetni. Előszörban „positionságyúk” és „hegyi haubitza”(tarack), valamint ágyúgolyók képezték a hadsereg igényét. Mivel Madarász éppen Pesten tartózkodott, Majthényi József első alispán, Batthyány képviselőjében a gyár művezetőjével tárgyalt, és megtudta, hogy bár a gyárban nincs nyersvas, az ágyúöntés megoldható, de előkészítésére mintegy hat hétre van szükség.

Madarász, az ágyúk öntését és fúrását is vállalta, kiváló felszerelése és szakmunkás gárdája alapján. Majd 60 000 pfrt kölcsönt vett fel 3 évre és 4% kamattal, és ezért ágyúkat, ágyúgolyót és síneket vállalt szállítani. (Nem kell feltétlen vasúti sínre gondolni, akkoriban rúdvasat is sínnek neveztek, ez volt a kovácsműhelyek nyersanyaga).

Mivel 1849. január 31-én bevonult Pécsre a császári hadsereg, az ágyúöntés el sem kezdődhetett. Igaz egy számla arról tanúskodik, hogy Pécs városnak egy ágyú vasalását elvégezték, és ágyúgolyókat is szállított a gyár.

Amikor **Ottinger** őrnagy a megszállt Pécsen, túszoikat szedtetett: **Pirinyi Sándor**, Madarász András, **Gyenis János** és Lakits Ferenc pécsi polgárokat elfogták, és Eszékre hurcolták várfogságba. Csak Pécs város közbenjárására bocsátották haza őket, de 100 000 pfrt-ról szóló kötelezvényt írtak velük alá biztosítésként, amelyért végül Pécs város kezeskedett. De a kiszabadított polgárok vagyonából a 100 000 forintnak megfelelő összeget a városi pénztárban letétbe tartotta. Ez a letét Madarász András 17 db 400 pfrt értékű biztosítási és 49 db vasgyári részvényét vette igénybe. Tehát időközben Madarász újabb 9 részvényt vásárolt magának.

A császáriak júniusban rövid időre elhagyták a várost, és amikor visszatértek 1849. június 15-én, a pécsi nemzetőrök a város határában, a Csetnek-pécsi vasgyárnál akarták megállítani őket. E miatt az osztrákok a gyárat is ágyúzták, és ekkor az épületek is megrongálódtak.

¹³ Nemzeti Újság, 1846. november 6.; Deák Bertalan–Szita László: A pécsi légszeszgyár 1870-1970. Pécs 1970. 10.p.

A harcok elmúltával 1850-ben, Madarászék kérték Pécs közvetítését, hogy a **Jellasics** bán kezéhez letett 100 000 frt-ról szóló kötelezvényüket visszakaphassák. Madarász azt írta „a béke az országban már tökéletesen helyreállott, megszűnt az ok, amely végett javaink Pécs városáért elég furcsán lezároltattak”. Az már a történet fanyar befejezése, hogy a dicstelenül meghurcolt pécsi polgárok, bár javaikat a város felszabadította a zár alól, sosem kapták vissza a kötelezvényt, mert az illetékes soproni katonai kerületi parancsnokság azt közölte róla, hogy „fel nem találtatt”.¹⁴

A VASMŰ BÉRBEADÁSA

A szabadlábba helyezett Madarász lemondott a gyár igazgatásától, és a társaság **Marquard Frigyes**nek, egy francia származású bérlőnek adta át a vasművet 1849. június 3-án. 1850-ben még biztosan tudjuk, hogy ő volt a bérlő.

Majd 1851-ben Lakits Ferenc vette bérbe 6 évre a gyárat. De 1853-ban már felmondta a bérletet, és azt kérte a Társulattól, hogy a beruházásait számítsa be a haszonbérletbe. Ezek nem egy leromlott vállalkozásra vallanak. Lakits a gyár helyzetét jól ismerte, és részvényei is voltak. A Társulat közgyűlése elfogadta a felmondást és azt, hogy a rossz utak miatt a bányában maradt 4000 mérő szenet Lakits leszállítja és értékesíti, ezzel a még fennálló 2963 pfrt. tartozását kiegyenlíti. Továbbá, hogy szeptemberig, a gyárnál lévő 1000 mázsa (kb. 56 tonna) nyersvasat még feldolgozhatja.

Ezzel a bérlet újra felszabadult, és most már hosszabb időre, 12 évre kerestek új bérlőt.¹⁵ Ekkor a gyár már egy külön 20 lóerős gőzgéppel, 20 lóerős nyújtógéppel, 60 lóerős lemez-hengerművel, 4 lóerős gőzkalapáccsal, két kavaráó és két hegesztő kemencével, egy mechanikai műhelyben több esztergapaddal, amelyet külön gőzgép tartott üzemben, egy öntödével és 6 tűzből álló kovácsműhellyel rendelkezett.

Ha volt megrendelés és munka, 40 munkás is dolgozott a vasműnél és 18 bányász a kőszénbányában. 1853-ban 40 000 mérő szenet termeltek (1 mérő kb. 62 liternek felelt meg), 5000 mázsa vasabroncsot és 3000 mázsa vékony lemezt állítottak elő. De aligha képzelhető el, hogy ez lett volna az év teljes termelése. Úgy tűnik ez csak a hengermű részleg nem is lebecsülendő eredménye lehetett, de a többi termékei-

Olvasztár.

¹⁴ Madarász és társai felterjesztése 1850. február 15-én. BML P.v.t. iratai: 1436 és 2375/1850.

¹⁵ BML Megyefőnöki iratok VI.d. 1855.

ról nincsen adat. Az adatok hiánya pedig még nem jelenti a gyár tétlenségét.¹⁶ A következő évekből sem nagyon találni adatokat. 1854-ben néhány közgyűlés részvétlenség miatt el is maradt, új bérlőről nem tudunk.

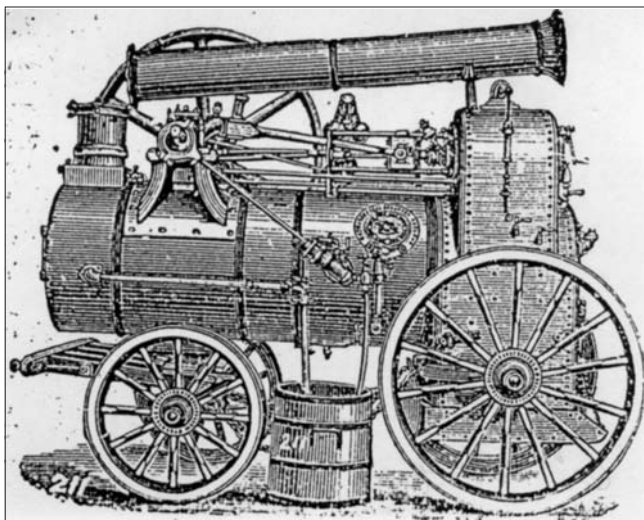
Madarász András fia **Madarász Viktor**, akkor bécsi festőnövendék hozta magával Bécsből **Prick Vince** ottani vasipari vállalkozót, aki 20 évre bérbe vette a gyárat. A szerződés szerint a bérlemény a vashámorból, az öntödéből a hozzá tartozó épületekből, hengerműből, gőzgépekből, valamint a patak mentén fekvő tégláégetőből, a Postavölgyben $\frac{3}{4}$ hold szántóból és közel 8 holdnyi kőszénbányából a hozzátartozó épületekkel, anyaghányó terekkel, a bérleményen lévő szőlőből és gesztenye erdőből állt. A bérleti szerződést 1856. október. 11-től–1876. szept. 30-ig kötötték meg, azzal a feltétellel, hogy húsz év elteltével az épületeket és berendezéseket olyan állapotban kell visszaadni, hogy azzal haladék nélkül évi 20 000 mázsa (kb.1120 tonna) vasat lehessen készíteni.

Prick Vince a gyárat 60 000 forint passzívával vette át. Ez megegyezik Madarász 1849-ben felvett kölcsön összegével, amelyet a leltárilag felvett gyár és felszerelésének értéke fedezett. Prick folytatta elődei küzdelmét a termelés fenntartása és a gyár nyereségessé tétele érdekében. **Vörös Márton** megállapításai a pécsi kokszt használhatatlanságáról, e miatt a termelés visszaeséséről és a cég leromlásáról túlzottnak látszanak. A kokszt minősége Prick tevékenységét aligha veszélyeztette, hiszen a szén magasabb kéntartalma már 1845-ben kiderült. Madarász is, Prick is hozzáértő szakember volt. A gyár működésében nyilván voltak zavarok, visszaeső megrendelések, országosan is megjelenő kereslethiány vasipari termékek iránt, és voltak jó évek is. Különböző elképzelhetetlen lett volna, hogy Prick 50 darab részvényt megvásároljon! A gyár tényleges működését aligha határozta meg, hogy a tulajdonos részvénytársaság is igyekezett akarátát érvényesíteni és e miatt időnként Prickkel is szembekerült. Például bírói úton tiltatták meg, hogy a bérlő a céget Prick Vince Pécsi Vas és Gépgyárának tüntesse fel. (Ovális bélyegzőjén 1864-ben ez állt: EISENWERKE & MASCHINENBAU / ANSTALT / V. PRICK / IN FÜNFKIRCHEN.) Ha a gépgyár olyan rossz állapotban lévő és rosszul jövedelmező lett volna, miért akarta Prick a nevét is a cégnek adni? Aligha a hanyatlás jele, hogy Prick 1864-ben, a városhoz közelebb, Pintérné Siklósi út 1 sz. alatti házánál egy lerakatot létesített, ahol egyúttal bécsi vasgyárának termékeiből is tartott készletet.¹⁷

A gyár főleg különböző gőzgépeket, gőzkazánokat, malom berendezéseket, bányagépeket, szivattyúkat, bányafelszerelést, vizikerekeket mezőgazdasági gépeket, továbbá különböző kovácsmunkákat, öntvényeket, valamint hengerelt árut, főleg lemezeket készített. Az általunk ismert adatokból az látszik, hogy Madarász korábbi terve, a vasúti sín gyártás nem került a terméklistára. Ebben lehetett szerepe a pécsi szénnek.

¹⁶ Kopasz Gábor: A pécsi vas- és gépgyártás 1867 előtt. In: A Dunántúli településtörténete, III. 1848-1867. Pécs, 1978.144-148.p.

¹⁷ Vörös Márton: A Pécsi Bőrgyár mai telephelyének története. In: Gulyás József, Vörös Márton, Tóth Géza, Fodor György: A kétszáz éves Pécsi Bőrgyár. Pécs, 1962. 66-73.p.; BML P.v.t. iratai: 4440/1864.

Korabeli gőzmozgony.

A bérlő a bánya termelésére is gondot fordított. A 15 évre kötött szénbánya bérleti jog lejárt, amit 1861-ben megújítottak a várossal. Majd 1869-ben „vasgyármező” nevű kőszénbánya kiszolgálására egy szállítójárgány felállításáról értesülünk. A vasgyár által létesített Zwang akna 1850-ben már 200 méter mély volt. Mellette helyezkedett el az András akna, amelyről úgy tudni, hogy az 1852-ben Pécssett letelepedő DGT első aknája volt.

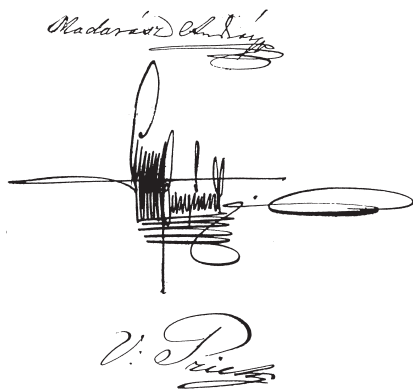
1859-től szinte évenként, néha többször is a gépgyár a megyétől a műhelyben készített, illetve feljavított gőzgépekre „protokoll” kiadását kérte.

A vasgyár egyik főrésztvényese Madarász András, akinek más vállalkozásai is voltak és jól jövedelmeztek, Pécs egyik legtehetősebb polgárának számított. (1864-ben a legmagasabb összegű adóbevallását adta)

1864-ben Prick Vince bejelentette egy bolt megnyitását, és újra egy gőzgép megvizsgálását kérték. Érdekes egy ilyen „gőzkazán próbatételről kiadott certifikát”. Talán nem haszontalan egy jegyzőkönyv néhány adatát idézni. 1865. május hó 15-én a mohácsi Wächter gőzmalom részére nagyjavítást végeztek a gőzkazánon, a kazán hossza 21,25 láb, átmérője 66 hüvelyk, fűtőfelülete 467 □ láb. A kazánt 4 légköri nyomáson vizsgálták, majd kétszeres túlnyomás alá helyezték és megállapították, hogy a gőzkazán vízzel telt részén legkisebb izzadás sem mutatkozott.¹⁸

Tehát az adatok hiánya ellenére a gyár működött, és gyakran gépjavítási munkákat is elvállaltak. A gyár elfogadható működést ékesen bizonyítja, hogy 1873-ban id. Madarász András halálakor felvett vagyonleltárában 236 darab, 200 pfrt. értékű Csetnek-pécsi vasgyár társulati részvény szerepelt összesen 47 200

¹⁸ BML P.v.t. iratai: 4440/1864.; 2302/1864.; 6289/1864.; 841/1965. alispáni közigazgatási iratok 4107/1866.

Madarász, Marquard
és Prick aláírása.

Ebből azért azt is látni kell, hogy a külföldről és vidékről szerződött munkásainak a gyár mellett, erre a célra épített épületben lakást biztosított a vasgyár.

Úgy látszik, Madarász halála után a Vasgyár Társulat, mint tulajdonos és a bérleti közötti viszony alaposan megromlott. Ennek oka feltehetően Prick által fizetendő bérleti díjának késése, illetve elmaradása volt. De 1873–74-ben Prick perelte a részvénytársaság közgyűlési és választmányi határozatait, mert az általa eladott Csetnek-pécsi Vasgyár Társulati részvényeket a Társulat közgyűlése megtagadta az új tulajdonosok nevére átírni, sőt Prick a választmányi ülésen sem vehetett részt. Az átírás elmaradását panaszolták a részvények vevői is. Vagy írják át, vagy ha a társaság élni akar elővételi jogával, váltsa magához a részvényeket érveltek. Ugyanekkor Prick Vince és Schapringer J. is vett részvényeket, amelyek átírását a Társulat elnapolta. Végül az Ipari- és Kereskedelmi Minisztérium kötelezte a Társulatot az alapszabály szerinti jogszerű átírások végrehajtására.²¹ Ekkor a Társulatot **Festl Rajmár** ügyvéd képviselte, mint a Társulat elnöke.

1876. szeptember 30-án lejárt Prick bérlete. Meghosszabbításáról nincsen közvetlen forrásunk. De Prick Vince pécsi működéséről még találunk adatokat. 1876. november. 17-én Pécs városától iparigazolvány kiállítását kérte: „A kőszénbánya és gépgyár ipar önálló üzhetésére”, amelyet a város megadott és Pricket az iparosok lajstromába bejegyezte. Majd a következő évben, 1877. augusztus 9-én V. Prick Maschinenfabrik, Giesserei und Kohlenbergbau Fünfkirchen feliratú céges levélpapíron jelentette a gyár Pécs város tanácsának, hogy a „kőszénbánya és

frt. értékben. (A kezdeti 400 pengőforintos részvényeket valószínűleg később kicserélték 200 osztrák értékű forint címletűre, de erről adatot nem sikerült találni.)

A gyár látképe **Hochrein József** pécsi nyomdász több nagyjából azonos rajzú litográfijában is látható az 1870-es évekből.¹⁹

A vasgyár munkáslakásai mellett lévő istálló padlásán 1872. január 11-én tűz ütött ki, amelyet **Metter Ede** a gyár akkori igazgatója a kéménybe épített gerenda meggyulladásával magyarázott. A tüzet a városi önkéntes tűzoltók a gyári munkások közreműködésével eloltották, más épületre nem tudott átterjedni. Mégis 1749 forint kár keletkezett.²⁰

¹⁹ Borsy Károly: Hochrein József akadémiai festő és litográfus. In: Pécsi Szemle, 1999. TÉL 51-52.p.

²⁰ A tűzoltásban magukat kitüntető munkások: Itruma Ferenc, Isterdin Ágoston, Benkovits István, Harakij József, Strumpf Antal, Czibula Mátyás, Vukalovits Antal és Vachauer kéményseprő. BML P.v.t. iratai: 855/1872.

²¹ BML. Pécs város tanácsának iratai 9573 és 9702/1873.; Prick eladott Bécsben Uhlig H., Fischer R. és Obermayer F., Pécsen pedig Küffel E., Brutsi J. és Winkler E. részére részvényeket. A Társulat úgy vélte, ha átírja Prick által eladott részvényeket, megszűnik a biztosítéka Prick bérleti díjára vonatkozóan.

gépgyárakban lévő hadköteles munkások” (36 év alattiak) száma összesen 14 fő. (Közülük csak 4 volt nem magyarországi illetőségű). Sőt Prick 1877-ben Pécs város tanácstól engedélyt kért, hogy a bányatelepen „lóvonatú pályát” létesítsen. Az engedélyezés ügye már áthúzódott 1878-ra.²²

Egy érdekes emlék is maradt Prick pécsi működésének idejéből. Egy rézlemezről sajtolt „bányapénz”. Értéke 10 krajcár, a bányászjelvény a cég nevében is szereplő bányaműre utal.²³ A bárcát feltehetőleg a munkások elszámolásánál használták a vasműnél is, de ilyen helyi fizető eszközöket nem a tönk szélén álló vállalkozások szoktak készíteni.

Bányapénz.

A második részvény 1876.

²² / BML P.v.t. iratai: 13 306/1876. és 6922/1877. Pécs jkv: 187-8461/1877. és 48-1509/1878.

²³ Zombori Lajos–Tóth János: Pécsi bányapénz a múlt századból. In: Bányászati Lapok – Bányászat, 1989. 122. 261.p.; Zombori Lajos: Pécsi bányapénz a XIX. századból. In: Pécsi dénár, 2002/5.

A VASGYÁR ELADÁSA

Úgy tűnik, hogy a gyár lassú hanyatlása a nagy öreg, Madarász András halála után kezdődött meg, aki mint a társulat fő részvényese évtizedeken át szemmel tartotta kedvenc vállalkozását, miközben a társaság igazgatásában is különböző poszton szerepet vállalva rendszeresen tájékozódott a gyár dolgairól. Így széleskörű kapcsolatai és szakmai tapasztalatai alapján tudott segíteni ha kellett, hogy a gyár továbbra is talpon maradhasson.

Közlegő csőd jelének még aligha lehet tekinteni azt, hogy 1876-ban a régi részvényeket kicserélték újra. Ekkor, talán a Prick-vel folytatott név vita hatására, megváltoztatták a társulat nevét. Az új részvényt 1876. június 1-én keltezték, de már nem Csetnek-pécsi Vasgyár Társulat, hanem **Pécsi Kőszénbánya és Gépgyár RT** néven adták ki. A kibocsátott új értékpapírból 2500 darab 100 osztrák értékű forint címletű készült, tehát a részvény tőkét 250 000 forintra értékelték. A részvényt aláírta Festl Rajmár mint igazgatósági elnök, **Koszits Szilárd** társulati titkár, Szontágh Mátyás igazgatósági tag és **Piacsek József** társulati pénztáros.

Az 1877. március 31-én készített mérlegbeszámolót is a pécsi sajtónak közzönhetjük:

Vagyon:

Pénztári készlet	5 447 frt 96 kr
Cselekvő követelés	2 500
Takarék Pénztárban, fel nem vett osztalék	1 200 + 780
Bánya, épületek, felszerelés, gépgyár, szőlők, gesztenyés, stb.	<u>250 000</u>
Összesen:	259.927 frt 96 kr.

Teher:

Részvénytőke	250.000 frt
Tartalék	2 500
Fel nem vett osztalék	1 192, 47
Régebbi fel nem vett osztalék	1 980
Jövő félévre előre befolyt	505,49
Felosztható nyereség	3 750

Aláírói Festl Rajmár ig. elnök, Watzes Miklós, Hölbling Miksa, Küffel Emil, Szontágh ig. tag és Piacsek József pénztáros és a háromtagú felügyelő bizottság.²⁴

Mindezekből az látható, hogy bár a részvényesek az előzőkben nem vették fel az osztalékot, vagy egy részét, viszont 1876-ban félévre 3750 forint osztalékot állapítottak meg. (Részvényenként 1,5 frt.)

A Magyar Compass a céget már az új néven 250.000 frt alaptőkével szerepeltette 1877-ben. De 1878-ban az alaptőke leírását kezdeményezték, a társulati vagyon újbóli leltározása után. Majd július 6-án rendkívüli közgyűlésen egy új akna létesítéséről tárgyaltak, amit október 31-én elfogadtak. Ugyanakkor foglalkoztak Prick Vincének elmaradt követelésével is.²⁵

²⁴ Pécsi Figyelő, 1877. április 28.

²⁵ Pécsi Figyelő, 1877. ápril. 28.

Ezek után meglepő, hogy a következő évben, az 1879. február 2-re összehívott rendkívüli közgyűlésen „a vashámor és gépgyár felszerelése iránti intézkedés”-ről tárgyaltak, júliusban a vasgyár ingó felszerelésének eladásáról, októberben pedig már valamilyen ajánlat megvitatására került sor. Úgy látszik az ajánlatot nem fogadták el, mert 1880-ban a vashámor és gépgyár eladandó berendezéseinek jegyzékét közzé tették.²⁶

Mivel a gyár történetébe is ritka bepillantási lehetőség, kivonatossan bemutatjuk:

A pécsi kőszénbánya és gépgyár részvénytársulat eladja hengergyára, gépgyára és vasöntődéje gépeit és szerszámait. A hengerműnél három Puddling kemence, két forrasztó és egy lángkemence van, három gőzkazán, két gőzszivattyú, egy Nasmyth féle gőzpöröly, egy közepes hengesor 18 db hengerrel, kis hengesor 31 db hengerrel, szerszámokkal. A gépműhelyben egy 16 lóerős gőzgép, 47 m-es transzmisszió, két nagy esztergapad, 8 és 5,5 m hosszú gyalult vasággal, három kisebb esztergapadpad 7,2 – 4,6 és 2,6 m hosszú. Két gyalupad 3895 és 1264 mm-es asztalokkal, csavarmetsző gép, fali fűrőgép és szerszámok. Hat kovácsútzhely, egy ventilátor, nagy lyukasztógép, lemezhajlító gép, négy asztalos gyalupad. Az öntődében két Cupol kemence, öntő kasznik, kokillák, szerszámok faminták. Az ajánlatokat február 15-ig kérték megadni. Az egészet megvásárlót előnyben részesítik. A felkínáltak megtekinthetők a helyszínen, Küffel Emil igazgató további felvilágosítást ad. A hirdetmény a részvénytársaság 1879. november 21-én tartott közgyűlési határozata alapján jelent meg.

Úgy látszik a hirdetés sikeres volt, mert 1880 áprilisában már az eladásból befolyt összeg felhasználásáról döntöttek.²⁷

1879 évi április 27-én a részvény névértékét 100 frt-ról nyolcvan forintra szállították le. Majd 1880. október 31-én hetven, 1881. október 30-án hatvan forintra csökkentették, derülnek ki a lépések a részvényre rábélyegzett adatokból.

Tehát **Várady Ferenc** jól volt értesülve, a vasgyár 1879-ben valóban megszűnt. Hiszen a felszerelést már ekkor árulták, és 1880-ban el is adták. Ezek után már Pricknek sem volt Pécsett feladata a vasgyárban.

Úgy látszik a kőszénbánya fejlesztésében vélték a társaság jövedelmezőségét fenntartani, és ennek fedezetére a vasgyár berendezéseit is áruba bocsátották. Hiszen már nem volt Madarász, aki ezt megakadályozhatta volna. Ugyanekkor 1880-ban **Haberényi Pál** a Csetnek-pécsi vasgyár korábbi műszaki vezetője, aki 1865-ben önálló vállalkozóként gépgyárat alapított, vasöntődéjében és gépgyárában előállított és előállítható termékek sokaságát hirdette a sajtóban, igyekezve kihasználni a konkurencia megszűnését.

Ezzel a régi vasgyár sorsa végleg megpecsételődött. A nevében még létező részvénytársaság továbbra is megtartotta félévenkénti rendes közgyűléseit, és rendre határozott az osztalék felett is. Ez a bánya jövedelméből és a vagyon feléléseiből származhatott. Az igazgatóság 1884-ben a februári közgyűlésen döntött „a

²⁶ Pécsi Figyelő, 1880. január 10., 17., 24.

²⁷ Pécsi Figyelő, 1880 április 3., 10., 17. és október 10., 23., 30.

bérlőnek azon kérelme felett, hogy a bérleti szerződés megszüntetessék.” Bár nevet nem említ a rövid hír, de talán Prick Vince vált meg ekkor véglegesen a pécsi társaságtól. Vörös Márton is úgy tudta, hogy Prick 1885-ben hagyta el pécsi működésének területét.²⁸

Ezután **Gaál László** bérlőt alkalmazták, aki a maradék javakat próbálta működtetni. Tevékenységéről alig tudunk többet, legfeljebb annyit, hogy a gyár eladása esetére 6 havi felmondás és külön 400 forint kártérítés volt kikötve számára a bérleti szerződésében. Működése sem mentette meg a céget, mert 1889-ben végleges felszámolásra került.

1888-ig a sajtóban megjelentetett közgyűlési hírek jól működő cég látszatát keltették. Bár a Compass 1887-ben már közzétette, hogy az alaptőkéje 137 500 ft, a részvények névértéke a hajdani 100 forintról 55 forintra szállt alá. Végül a részvénytársaság 1888 évi április 3-i közgyűlésén mondták ki határozatilag, hogy a társaságot felszámolják. Így döntöttek, mivel a társulatnak egyedüli tartozása az új akna építésére, a pécsi egyházmegyei alapítványtól felvett 15 500 forint kölcsön volt. Ennek visszafizetésére a vagyon gyors eladása szükségtelen és ráfizetéses lett volna. Az alaptőke leszámítás és a veszteségek miatt, tehát a felszámolás mellett döntöttek.²⁹ Megválasztották a felszámoló bizottságot, hogy „jogérvényesen intézkedjen.” Tagjai voltak: Fekete Mihály, Simonfay János, Koch Ferenc, Krasznay Miklós, Radenich Géza, Koszits Szilárd, Schapringer Mór és Pleininger Ferenc. Majd rövidesen megjelent a sajtóban a vasgyár telep és a hozzá tartozó egyéb ingatlanok árverésének hirdetménye.³⁰ A törvényszék felszámolást elrendelő végzésében az alábbi tételek szerepeltek:

6523 hrsz. Nagypostavölgyi szántó		800 □-öl
7237 hrsz. Északmegyeri rét	2 hold	406 □-öl
7239 hrsz. Vasgyár térsége	3 hold	1 084 □-öl
7240 hrsz. Ispitaaljai rét	6 hold	
Összesen:	12 hold	1 090 □-öl

Az egész ingatlanra együtt, 26 000 forint volt a kikiáltási ár.

Az árverést 1888. november 8-ára tűzték ki. Az egyházmegyei alapítványi banknál fennálló 15 500 forint tartozást a vételárból azonnal levonják, olvasható a határozatban.

Pécs városnak is szándékában állhatott az ingatlan megvásárlása, mert 1888. nov. 3-án megbízták Majorossy Imre főjegyzőt, hogy a város képviselőjében az árverésen 33 000 forintig tehet ajánlatot.

Az árverést a kitűzött időben megtartották, és Krasznay Miklós ügyvéd bejelentette a törvényszéken, hogy a vasgyár telepet az összes hozzátartozó külső ingatlannal Höfler János és Jakab tímármesterek 33 220 forintért megvásárolták. Ez az összeg alig több mint a város maximális ajánlata volt.

²⁸ Pécsi Figyelő, 1884. február 2.

²⁹ Pécs, 1888. április 7.

³⁰ Pécs, 1888. október 27.

Meglepő, hogy 1888. november 22-én Aidinger János pécsi polgármester újra árverezés kitűzését kérte a törvényszéktől. Ugyanilyen kérelmet nyújtott be Pap József és Ratkovics Ferenc is, akik a Höflerék által megadott összegnél 10%-kal magasabbat, 36 542 forintot ajánlottak. A pécsi törvényszék helyt adott a kérelemnek és elrendelte az új árverést. Ez ellen érthetően a Höfler testvérek tiltakoztak, az ügy a budapesti ítélőtáblát is megjárta, de ott az első fokon hozott döntést helyben hagyták. Ezért 1889. január 9-én megtartották az újabb árverést, amelyen ismét a Höfler fivérek nyertek, és 36 570 forintért végleg megszerezték a gyártelepet.³¹

A Pécsi kőszénbánya és gépgyár részvénytársulatot felszámoló bizottság 1889. évi december 26-án hozott határozata alapján a részvényekre húsz forintot fizettek ki a társulat pénztárából. Tehát 1876-tól 1889-ig a részvények értéke ötödére csökkent.

Ezzel a hajdani vashámor végleg bezárta kapuit. Berendezései nem voltak már, és épületeibe a pécsi bőrgyár munkásai költöztek, akik a következő évszázad alatt rangot szereztek az itt gyártott kiváló bőröknek. A hajdani főépület még ma is áll és több mint százötven éve ad munkahelyet a szorgos kezeknek, akik korábban a vascipót sütötték itt, száz éve pedig a legfinomabb szattyánbőr kerül ki kezük alól.

A társulat tulajdonában és bérleményében működő szénbányák fejlesztése úgy látszik, felemésztette a vasgyár berendezéseiből és eladásából megmaradt összes tőkét, de a társulat jövedelmezőségét nem tudta fenntartani. A vasgyár bányaművének sorsa és története már a bányászattörténet része, a társaság szerény felszámolási anyagában nem szerepelnek adatai.

³¹ Pécs, 1888. október 27. és december 15.; Vörös Márton... i.m. 1962. 71-73.p.

ERNYES MIHÁLY

A RENDŐRSÉG ELHELYEZÉSE A RENDŐRPALOTA MEGÉPÍTÉSÉIG

A török kiűzését követően a társadalom változásának jegyeit magukon hordozó városok rendőrségei önkormányzati rendőrségek voltak, terjedelmes és szer-teágazó feladatkörrel bírtak, viszonylag csekély anyagi javakkal rendelkeztek, tevékenységükben, hosszú időn keresztül érvényesült a lakossági részvétel, tükröz-ték az egységesség hiányát, tagjainak változatos volt a javadalmazása, a fegyver-zete és a felszerelése.

Önkormányzati jellegükből fakadóan, a rendőrség személyzete általában a városi közigazgatás központjával szolgáló városházán nyert elhelyezést.

Pécs város közigazgatási területe a török kiűzését követően valahol a belvá-rospan működött.¹ Később a városháza földszintjén volt az őrszoba és a 4 börtön-helyiség. E központon túl, a városkapuknál tartózkodtak őrök. 1712-ben a pestis-járvány idején, a négy városkapu közül a Szigeti és a Budai kapunál volt állandó őr-ség, amit a következő évben kiterjesztettek a Siklósi kapuhoz is.²

1780-ban Pécs szabad királyi város lett. Városkapitányt választottak, akinek a hivatala a városházán került elhelyezésre.

1870-ben a XLII. tc. rendelkezése alapján megjelent a rendőrkapitány megne-vezés, ami később a tisztség fontosságára való tekintettel sok helyen rendőrfőkapi-tány lett. Pécs esetében a rendőrkapitány kifejezés az 1872-ben készült szervezke-dési szabályrendeletben szerepelt először, a rendőrfőkaptány az 1890 éviben.

AZ ÖNKORMÁNYZATI RENDŐRSÉG ELHELYEZÉSE

A rendőrkapitányi hivatal, mint a városkapitányi hivatal utóda, a városházán maradt. Ugyanott volt még a „rendőrlaktanya” a végrehajtó állomány elhelyezésé-re, a börtön és a rendőrmesteri lakás.

1900. január 5-én a tanács javaslatára, mivel az új Büntető Perrendtartás és az új szervezeti szabályzat miatt, a rendőrkapitányi hivatal külön iktatót és kiadó-t kapott, a Perczel utca 2. szám alatt béreltek helyiségeket. **Leöwy Lipót** első emeleti la-kása 12 szobából állt, amit évi 1000 forint összegért 3 évre vettek bérbe. Kikötötték, ha az új városháza ez idő alatt felépül, a város közönsége jogosult félévi felmondás-sal a bérletet megszüntetni, a bérbeadó viszont felmondási joggal nem élhet.³

1902 őszén, a megépítendő új városházában a rendőrség helyiségigényét, a következőkben határozták meg: A főkapitány részére dolgozószoba két ablakkal, előszoba. A három alkapitány részére 1-1 szoba egy-egy ablakkal. A két rendőrfo-galmazó számára 1-1 szoba egy-egy ablakkal. A rendőrbiztosok részére 1 szoba

¹ Vörös Márton: A Széchenyi tér regénye. Pécs, 1963. 100.p.

² Nagy Lajos: Az 1710. és 1713. évi pécsi pestisjárvány. In: A BML Évkönyve. Pécs, 1982. 143.p.

³ BML Pécs szab. kir. város iratai, törvényhatósági bizottsági ülési jegyzőkönyvek, 6/1900.

két ablakkal és 1 szoba egy ablakkal. Az orvosoknak 1 szoba két ablakkal; az iktató részére 1 szoba két ablakkal; a kiadó és az irattár részére 1 szoba két ablakkal. A kézi levéltárnak 1 szoba két ablakkal. A bűnügyi iktató számára 1 szoba egy ablakkal. A rendőrkapitányi nyilvántartó és bejelentő hivatal részére nagy szoba három ablakkal. A napos rendőrbiztosnak 1 szoba egy ablakkal. A házmester részére 2 szoba, konyha, kamra. A szakaszvezetőnek 1 szoba egy ablakkal. Szoba bűnjelek és talált tárgyak számára. Három terem 60 rendőr részére 8 zárka egy-egy ablakkal. Nagy közös börtön öt-öt ember számára, fekvőhellyel, három-három ablakkal és 3 polgári zárka egy-egy ablakkal. Fürdő helyiség; kényelmi helyek. Raktár rendőri szerelvények részére. Összesen 42 helyiség.⁴

1903 áprilisában a rendőrlaktanya túlszűfoaltsága miatt arról döntött a város tanácsa, hogy a városházán bérelt rendőrőrmesteri lakást május elsejétől szolgálati célra átveszik. A rendőrőrmester a fizetésének megfelelően 420 korona lakpénzben részesüljön, amiért a városháza közelében béreljen lakást.⁵ Az új városházát 1907. június 5-én adták át.

KIRENDELTSÉG A COLÓNIÁN

1862. július 21-én Pécs szabad királyi város tanácsa napirendre tűzte a Kasztl testvérek, Sándor és Bernát kérelmét, amelyben a város által bérbe adott pálinkamérési jognak Pécsbányatelepen „gyakorolhatósága végett ott rendőri állomás szerveztessék, e célra épület felállítassék, melynek költségeihez járulamodnak”. A tanács a kérelmet a gazdasági választmánynak adta ki azzal, hogy a helyszíni vizsgálat után véleményes jelentést tegyen.⁶ A gazdasági választmány jelentését augusztus 12-én tárgyalták. A tanács döntése pedig a következő volt.

„Azon indokkal, mivel a Pécs városi bányatelep lakossága az ezret jóval felül haladja, és folyamatos szaporodásban lévén már a rendőrséget nem nélkülözheti, tekintetbe vévén a Kasztl testvérek azon ajánlatát, hogy az építendő helyiségek építési költségeinek 6% kamatját és a rendőri legénységnek fizetését a bérlet idejére megtérítik, a városnak jövedelemforrása pedig a pálinkamérés lesz, haszonvétele után a kellő felügyelet és csempészetnek meggátlása által megjavíttatik.” A későbbi kor embere fülének kissé bonyolult hangzó szövegrészek a lényegét tartalmazzák. A jelentésben szereplő 3 hold terület megvételének végrehajtásával megbízza **Luzsevits László** tanácsnokot és **Plichter Ferenc** képviselőt, mégpedig úgy, hogy jelentésüket a következő napi tanácsülésen elvárják.⁷ Másnap a megbízottak elő is terjesztették a Szauter Borbálától megvásárolni szándékozott 3 hold terület megvételéről kötött szerződést, melyet a tanács helybenhagyás végett a helytartótanácsához terjesztett, a főpénztári hivatal pedig utasította, hogy a 4200 forintnyi vételárból 1000 forintot azonnal, a visszalévő 3200 forintot pedig negyed év múlva fizessen ki. A gazdasági hivatal pedig a megvett területet ossza fel, a köz-

⁴ BML uo. 256/1902.

⁵ BML uo. 84/1903.

⁶ BML Pécs szab. kir. város iratai, tanácsülés 2300/1862. jkv.

⁷ BML uo. 2477/1862. jkv.

tér kialakításának és a felállítandó épületnek a költségvetését a következő közgyűlésen terjessze elő.⁸

A gazdasági választmány jelentette az Első Duna Gőzhajózási Társaság bányafelügyelőjének nehezményeit, az építkezéssel és a használatba venni tervezett pálinkamérés ellen. Javasolja az előterjesztő a rendőrség tekintélyének fenntartása végett azt, hogy az épület helyiségei elkülönítve legyenek. Mármint a rendőri és a pálinkamérési helyiségek. A közgyűlés alaposan kioktatta a DGT bányafelügyelőjét, mondván, felvetése „alaptalan és jogosítatlan ellenvetés”, amit visszautasítanak. A város meg nem engedi, hogy a javadalmihoz tartozó pálinkamérési jogot saját területén, nevezetesen a bányatelepen nem jogosultak bitorolják és „így a város jövedelme csonkíttassék, mint jelenleg történik”.

Az új helyzet a pálinkafogyasztást nem nagyobbítja, hanem magasabb árak mellett kevésbé fogják a bányászok elérni. A gazdasági választmányt pedig megbízták a szükséges terv leadásával.⁹

A helytartótanács a szeptember 3-án kelt 58 193. számú határozatával helybenhagyta a terület megvásárlását és az építési tervet, azzal, hogy a jövő évi költségvetéshez csatolják. A gazdasági választmányt megbízzák, a főszámvevőt utasítják a végrehajtásra.¹⁰

A megfelelő árlejtés után (ma versenytárgyalásnak, vagy árajánlatnak mondhatnánk), az építkezési költséget 2565 forintban állapították meg, amit pálinkamérési jog bérlői előleg kifizetésként magukra vállaltak.¹¹

Az épületet 1863. július 1-jén vették át a bérlők. 1863. december 1-jén már 3 közrendőr teljesített szolgálatot a bányatelepi kirendeltségen. 1863 áprilisában a helytartótanács jóváhagyta „a bányatelepen 500 forint fizetéssel rendszeresített alkaptányi állomást”.¹² A következő év nyarán az épület bővítéséről döntöttek, melynek tárgya lett egy őrszoba és egy börtön építése. A megvalósulás azonban váratott magára.

A bányatelepi alkaptány 1866. április 30-án a következő jelentést tette. „A Pécsbányatelepi Alkaptányság egyetlen szobából álló hivatalos helyiségét – mely jelenleg az ottani városi korcsmaházban van – ettől végképp elkülöníteni és egyúttal neki járandó magánlakást adadni kér, miután az érintett helyiség a kellő hivatalos tekintély és állással egyáltalán ellenkezik és a városi közönség e részbeni helyhatósági jogának gyakorolhatását majdnem lehetetlenné és inkább gúny tárgyává teszi.” A tanács az alapos indokolás alapján, a gazdasági választmányt megbízta a kérelem célszerű teljesítésére, de úgy, hogy költségvetést és véleményes jelentést tegyen előtte.¹³

Az újabb kérés az új alkaptánytól érkezett, 1867 augusztusában. Ő is a hivatali helyiség pótlását kérte, szintén a hivatali tekintély megtartására hivatkozva. A

⁸ BML uo. 2497/1862. jkv.

⁹ BML uo. 2554/1862. jkv.

¹⁰ BML uo. 2923/1862. jkv.

¹¹ BML uo. 3685/1862. jkv.

¹² BML uo. 991/1863. jkv.

¹³ BML uo. 446/1866. jkv.

közgyűlés kifejtette, hogy meggyőződött a pótlás szükségességéről, a gazdasági választmányt bízta meg azzal, hogy a költségvetést mutassa be.¹⁴

A tanács két év múlva, 1868 őszén, amikor új bérlő jelentkezett, ismét kinyilvánította, hogy a bányatelepre okvetlenül szükséges az alkapitányi lakás, hivatali és börtönhelyiség, úgyszintén kocsiszín, istálló és raktárak.

1874. december 15-én a következő évi költségelőirányzat 45. tételszáma alatt, megjelent 958 forint 28 krajcár, mint a pécsbányatelepi kapitányi lakásépítési kiadása.¹⁵

1896. április 20-án a város tanácsa, a Pécsbányatelepi Rendőrkapitányi Hivatal részére egy új helyiség építése iránt tett előterjesztést. A közgyűlés egyhangú határozattal elfogadta az indítványt.

„A pécsbányatelepi rendőrkapitányság jelenlegi hivatalos helyisége szűk és rozszant voltánál fogva sem a higiéniai sem az adminisztratív követelményeknek meg nem felel. Egy új helyiség felépítése most már égető szükségletet képez, ennél fogva az előterjesztés elfogadásával elhatározatik, miszerint a szükséges helyiség a rendőr-alkapitányi lakosztállyal kapcsolatban bemutatott terv és költségvetés szerint 2718 forint 29 krajcár költség mellett felépíttessék. E célra a Rudolfium alapítványból 2800 forint kölcsön 5%-os félévenként utólagos esedékes kamat mellett felvételük és 1897-től tíz év alatt egyenlő részletekben vissza téríttessék”.¹⁶

A századfordulóra talán megoldódott a colóniai épületprobléma, már csak azért is, mert több helyen, így az 1899. évi szabályrendeletben is szerepel a „Bányatelepen egy természetbeni lakás”.

KÜLVÁROSI ŐRTANYÁK

A közbiztonság javítását célzóan, az 1870-es évek második felében megkezdődött a külvárosi őrtanyák felállítása.

A szigeti külvárosban, a Kaszárnya utca 2. szám alatti épület első bérelti szerződése 1877-ben készült el. A ház tulajdonosa özvegy Schöffner Andorné, született Spitzer Szidónia volt. 1908-ban a tulajdonos jelezte, hogy a házat az addigi 400 korona helyett 500 koronáért hajlandó kiadni. Az épületen a rendőrség átalakításokat tervezett és megállapították, hogy kedvezőbb feltételekkel nem lehet bérelni alkalmas lakóházat. A felemelt bért május 1-jétől fizették, a szerződésben kikötötték, hogy a rendőrségnek más elhelyezés esetén, joga kártalanítás nélkül felmondani. 1913-ban a szerződést újabb három évre meghosszabbították 650 korona, majd 700 korona bérösszeggel.¹⁷

1919. szeptember 23-án azért terjesztett kérelmet a főkapitány a városi tanács elé, hogy a kicsi, sötét és vizes Kaszárnya utca 2. szám alatti épületből, a kihasználatlan Stock-házba költözhesse át a rendőrlaktanya állománya. Az áthelyezés október 18-án történt meg.

¹⁴ BML uo. 896/1867. jkv.

¹⁵ BML uo. 435/1874. jkv.

¹⁶ BML uo. 40/1896. jkv.

¹⁷ BML Pécs szab. kir. város iratai, törvényhatósági bizottsági ülés 20/1908., 284/1912.

Az 1879-ben kiadott önkormányzati szabályrendelet, már három rendőri őrtanyáról – városháza, budai és szigeti külváros – tett említést.

1912-ben **Hamerly Imre** bizottsági tag javasolta, hogy a város tulajdonát képező Ágota utca 3. szám alatti épületben alakítsanak ki őrtanyát. A törvényhatósági bizottság akkor még nem találta időszerűnek a kérdést.

1914-ben a város tanácsa a Pécs-Bátaszék vasútvonal alatti iparterület mellett, Gyárvárosra egy új rendőri fióklaktanya létrehozását tervezte, évi 400 korona bérleti díjjal. Hat év múlva a Szász Józseftől bérelt ház bérleti díja 900 koronára nőtt. Később létrehozták az Ágota utcai, az Irányi Dániel téri őrtanyákat és a vasútállomási őrszobát.

A 20. század fordulóján a város, lovasrendőrök beállítását határozta el. A négy lovas rendőr és a két lovas mezei őr elhelyezésére a volt vágóhídon lévő istállót tartották alkalmasnak, rendbehozatala után.¹⁸ 1906. február 20-án a tanács javasolta, hogy a lovas rendőrség őrtanyáját, istállóival együtt tegyék át a régi major területére.¹⁹ Május 26-án a közgyűlés arról döntött, hogy a régi major helyére – Rákóczi út elején – költözik a tűzoltó laktanya és a lovas rendőrség. A meglévő istálló és lakóépület átalakítását is tervezték, mégpedig úgy, hogy a majoros lakásból rendőrlaktanya lesz, az istálló pedig „9 lovas rendőri lónak” az elhelyezésére szolgál.²⁰

1919. decemberében a következő őrtanyák voltak: Ágota utcai őrtanya egy altiszttel és három rendőrrel; Irányi Dániel téri őrtanya egy altiszttel, egy őrvezetővel és három rendőrrel; Gyárvárosi őrtanya egy altiszttel és három rendőrrel; Szigeti külvárosi őrtanya egy altiszttel és négy rendőrrel; Lovas őrtanya egy altiszttel és öt rendőrrel; Vasútállomási őrszoba két rendőrrel; Városházán egy őrmesterrel, két szakaszvezetővel, négy őrvezetővel, egy börtönőrrel, harminckettő rendőrrel és két ajtónálló rendőrrel.²¹

AZ ÁLLAMI RENDŐRSÉG ELHELYEZÉSE

1919-ben megtörtént a vidéki rendőrség államosítása. Működését Pécssett 1921. augusztus 21-én kezdte meg azt követően, hogy a szerb impérium megszűnt. Az államrendőrség pécsi kapitánysága szintén a városházán került elhelyezésre. Címe: Király utca 2. A kapitányság vezetője **Török Lajos** rendőrfőtanácsos – később főkapitány-helyettesi rangú – a városháza II. emelet 58. számú helyiségében dolgozott, a közigazgatási osztály az 59., a bűnügyi osztály a 61., a kihágási osztály a 63. és a 64., az őrszemélyzeti osztály a félemelet 17., a házipénztár a II. emelet 69., a segédhivatal a 67. és 68. ajtószámú irodákban foglalt helyet.

A városházán történt elhelyezés abban az ellátásban részesítette a rendőröket, mint az önkormányzat dolgozóit. A fűtés központi rendszerű volt és ezért a rendőrség 1933-ban 1500 pengő átalánydíjat fizetett.

¹⁸ BML Pécs szab. kir. város rendőrkapitányi hivatal iratai 18911/1902.

¹⁹ BML Pécs szab. kir. város iratai, törvényhatósági bizottsági ülés 5/1906.jkv.

²⁰ BML uo. 149/1906.jkv.

²¹ BML-Pvrkap.-370/1919.

A pécsbányatelepi rendőrkirendeltség a Plébánia utca 10-11. szám alatt maradt, a hozzá tartozó két őrszobával. Az I. számú őrszoba a Plébánia utca 11. alatt, a II. számú őrszoba a Cassiánban volt.

Szintén a szerb csapatok távozása után költözött a városba az államrendőrség pécsi kerületi főkapitányságának vezetői kara. Hivatali helyiségeiket a Király utca 3. szám alatti szálloda 3. emeletén alakították ki. **Szőnyi Ottó** pécsi útmutatójában a gyakorlati tudnivalók között, a címet külön kiemelte. A rövid életű kerületi főkapitányságot takarékosági intézkedéssel 1924. december 9-én szüntette meg a belügyminiszter.

RENDŐRSÉGI PALOTA

1922. április 19-én a magyar királyi államrendőrség kerületi főkapitánya levelet küldött Pécs szabad királyi város polgármesterének.²² Ezúton értesítette a város első emberét arról, hogy a belügyminisztertől felhatalmazást kapott, hogy a pécsi rendőrség elhelyezéséről tárgyaljon. Akkor már ismert volt az az elképzelés, mely szerint a Vadember Szálloda alkalmas lenne a meghatározott célra, de csak akkor lehet érdemben lépni, ha a 7 millió korona vételár felének kifizetését a város magára vállalja.

A válasz néhány hónapot váratott csak magára, hiszen Pécs szabad királyi város köz-törvényhatósági bizottsága július 12-én elfogadta az új államrendőrségi épület létesítésének támogatására a város tanácsa által tett javaslatot.²³

A Vadember Szállodát alkalmatlannak tartotta részben a magas vételár, részben az elhelyezhetőségi lehetőség hiányosságai miatt.

A megoldás nem lehetett más, mint a magyar királyi államrendőrség részére új épület létesítése. A város közönsége az államrendőrség által használt helyiségek felszabadulása ellenében és annak arányában „készségesen” hajlandó támogatást nyújtani. Ennek formája lehet telekátengedés és pénzbeli hozzájárulás. Felhatalmazta egyúttal a város tanácsát arra, hogy folytasson tárgyalásokat és terjesszen elő konkrét javaslatot.

Csaknem másfél évvel később, a pécsi kerületi főkapitány írásban értesítette a város tanácsát, hogy az építendő rendőrpalota legyen 3 emeletes, jelöljenek ki telket és közöljék, mivel járulnak hozzá az új elhelyezéshez.²⁴

1924. szeptember 3-án a kerületi főkapitány értesítette a polgármestert a már folyamatba tett megbeszélések szüneteltetéséről, mivel a bekövetkezett szanálási időszak miatt a belügyminiszter a költséget nem engedélyezett.²⁵ „Holtpontra jutott a rendőrpalota építési ügye”. Másrészt egy dunántúli rendőrkerület meg fog szűnni, addig „illuzórikus” lenne érdemi döntést hozni. Ekkorra már Pécs szabad királyi város tanácsa felajánlott egy Irányi Dániel téri 600 négyszögöles telket.

²² BML Polgármesteri iratok; Rendőrségi palota építése. 3430/1922.

²³ BML uo. 156. jkv./1922. kgy.

²⁴ BML uo. 2765/1923.

²⁵ BML uo. 5617/1924.

Egy év elteltével 1925. december 22-én a város közgyűlése a belügyminiszter felé jelezte, hogy Pécssett az államrendőrség elhelyezésére új épület létesítése szükséges.²⁶ Hat év múlva került újra a város törvényhatósági bizottsága elé a magyar királyi államrendőrség pécsi kapitányságának elhelyezési kérdése.²⁷ Ismét szorgalmazták az építkezés megkezdését. A véghatározat a polgármester javaslatának elfogadásáról, a szüneteltetett építkezés napirendre tűzéséről, illetőleg a belügyminiszternek szóló felirat küldéséről hozott döntést tartalmazta.

Egyúttal kinyilvánította, hogy a város közönsége alkalmas helyen ingyen telket ad. A megokolásban utaltak a belügyminiszter 1927. szeptember 27-én keltezett 67 117/1927. VI. a. számú leiratára, amelyben „elismerte azt, hogy a mai elhelyezés a szolgálati és egészségügyi követelmények szempontjából nem mondható ideálisnak, remélteti, hogy a pécsi rendőrkapitányság elhelyezése kérdésének új építkezéssel való megoldását idővel megfontolás tárgyává fogja tenni, ha a város megfelelő anyagi támogatással hozzájárulna az építkezéshez”.

A város közönsége a rendőrségnek a városházából való kitelepítését további két ok miatt kérte: a saját hivatalai és szervei elhelyezése tűzszúfolt, ami súlyosan károsítja a közszolgálat érdekeit, és a súlyos munkanélküliség enyhítéséhez fűződő érdek sürgetően követeli az állami közmunkák jelenlétét.

Az évek teltek, múltak, majd újabb véghatározat született.²⁸ A törvényhatóság megállapította, hogy „a városi közigazgatásra háruló teendők az utolsó évtizedben lényegesen megsokasodtak és ennek folytán a városházán elhelyezett hivatalok tűzszúfolttsága oly mérvű, hogy az érdemleges hivatali munka végzése komolyan veszélyeztetve van”.

A számtalan nehézség és tarthatatlan helyzet ismertetésére felsorolt példákat követően megállapított, hogy „A hivatali munkát legkomolyabban veszélyeztető ezen tűrhetetlen helyzet csak a városházán elhelyezett államrendőrségi szervek kitelepítésével szüntethető meg. Az államrendőrségi szervek kitelepítése legcélszerűbben új rendőrségi épület építésével oldható meg”. Ennek érdekében a belügyminiszternek írandó felterjesztésben megerősítette: a város közönsége a már korábban kijelölt telek ingyenes átadásának szándékát fenntartja. Az új épületet tervpályázat és versenytárgyalás útján, saját műszaki hivatala díjtalan közreműködésével megépíti és berendez. Kéri a kormányt, hogy a költségek fedezetéül azt a 400 000 pengőnyi összeget jelölje ki, amivel Pécs városa a belügyi kincstárnak, „az államrendőrség fenntartásának költségeibe való hozzájárulás címén az előző évek felszaporodott hátralékeként tartozik”.

Akkor még azt gondolták, hogy az építés egy esztendő alatt lebonyolítható. Rövidesen, 1935. október 16-án a város polgármestere aláírta a belügyminiszternek címzett felterjesztést. A miniszteri válaszban megfogalmazást nyert, hogy „az államháztartás mai súlyos helyzetében a belügyi kincstár nem bocsájthatja előlegképpen a város közönsége rendelkezésére” a kért összeget.

²⁶ BML uo. 258. jkv./1925. kgy.

²⁷ BML uo. 58. jkv./9950. polgm./1931. kgy.

²⁸ BML uo. 110. jkv. 7871 F./1935. kgy.

Ezért a város módosította korábbi elhatározását és kinyilvánította, „kész az építkezés költségeit kölcsön útján biztosítani.”²⁹

A kedvező belügyminiszteri leirat alapján a polgármester kérte a vidéki főkapitányt, hogy kiküldöttje jelenjen meg a meghirdetendő tervpályázat miatt.³⁰ A kijelölt partner dr. **Mártényi Elemér** rendőrtanácsos lett, aki 1936. augusztus 12-én 10 óraker érkezett meg a pécsi városházára.³¹ Néhány nap múlva, amikor ismertebbé vált, hogy a Budai külvárosban lesz a rendőrpalota, húsz aláírással levél került a polgármester asztalára azzal a javaslattal, hogy az új rendőrségi épület a város belső részén legyen, például a Rákóczi úti tűzoltólaktanya helyén.

A ferences plébánia hivatal fel is ajánlotta, hogy illő díjazás fejében hajlandó átadni a Rákóczi út 1. szám alatti 665 négyszögöl nagyságú területet.³²

1936. október 30-án a törvényhatósági bizottság rendkívüli közgyűlésén eldöntött; hogy az Irányi Dániel téren a hét ingatlanból kialakított 620 négyszögöl terület lesz ez a telek.³³

Döntés született arról is, hogy a tervpályázat I. díjaként 2600 Pengő, II. díjaként 1600 Pengő, III. díjaként 1000 Pengő kerüljön kiutalásra és két pályaművet 400-400 pengőért megvásároljanak. „A rendőrségi épület létesítési költségét 400 000 Pengőben irányozza elő”. A tervpályázati hirdetmény egyébként november 15-én jelent meg.

Később a pécsi rendőrkapitányság vezetője kérte a polgármestert, hagyjanak meg két őrszobát a városházán.

A hirdetményre 27 pályaterv érkezett, melyeket 1937. január 21-én és 23-án bíráltak el.³⁴ A bizottság tagjai voltak: Makay István polgármester, a bizottság elnöke; dr. Zádor Imre főjegyző; dr. Éliássy Sándor vidéki főkapitány; Jakabffy Zoltán miniszteri osztályfőnök; dr. Török Lajos rendőrfőtanácsos; Soós Nándor rendőrfőtanácsos; Kalenda Lóránt műszaki főtanácsos; Puskás Károly építészmérnök; Heim Ernő építészmérnök; Sikorszky Zsolnay Miklós építészmérnök; Dulánszky Jenő építész-főmérnök, jegyzőkönyvvezető.

Az első díjat ifj. **Varga László** nyerte el. Megvásárolásra került **Ludwig Károly** építészmérnök pályaműve. A többi díjazott és megvásárolt munkáról most ne essék szó, hiszen a kivitelezést végül is Ludwig Károly nyerte el. Ebben nyilván szerepet játszott, hogy telephelye Pécssett volt, hiszen emlékszünk arra az egyik indokolásra, ami a közmunkák mellett szólt.

Ludwig pályaműve a következő minősítést kapta: „A központi fűtés helyisége kissé szűk. A földszinten a kapitánysági őrség távol esik a mellékbejárattól és a bűnügyi osztály el van választva a detektív testülettől. Az általános elrendezés és a helyiségek csoportosítása egyébként kifogástalan. Homlokzata komoly, kissé komor. Építési költség: 400 000 Pengő.

²⁹ BML uo. 81. jkv /13689F./1936. kgy.

³⁰ BML uo. 119 347/1936-VI.a. és 24 308/1936

³¹ BML uo. 2862/7-1936.

³² BML uo.

³³ BML uo. 132. jkv /26 962F/-1936. kgy.

³⁴ BML uo. jkv. bírálat

1937. július 1-jén rendkívüli közgyűlésen 560 000 Pengő költségvetési összeg fogadtatott el, amiből 135 000 Pengő fedezetlen volt.³⁵ Ez utóbbit illetően kérte a törvényhatósági bizottság a kormányt, előlegezze meg e költségrészt. A bekerülési költséget ifj. Varga László, Ludwig Károly építészmérnökök és Gosztonyi Elemér gépészmérnök által elkészített részletes tervek irányozták elő, a következő bontásban:

magasépítési munkálatok költsége:	410 000 P
gépészeti berendezések költsége:	153 000 P
tervezés, építésvezetés költsége:	24 000 P
előre nem látható költségek:	<u>10 000 P</u>
Összesen:	597 000 P

„Ebből az összegből a versenytárgyalás során remélhető kb. 7%-os megtakarítás”. Okok: az épület terjedelme 2000 köbméterrel nőtt (16 000 köbméterre); évi 18-20%-os ár- és munkabér emelkedés. Az épület ezek után már elkészült.

Az építkezésen alvállalkozók is részt vettek. A víz bekötést a már említett Gosztonyi Elemér végezte, a lámpák, égők szállítását Lévai Miklós pécsi vállalkozó hajtotta végre 2276,70 Pengő értékben.³⁶ Ez utóbbi egyébként 1939. december 27-én volt esedékes. Ugyancsak az év vége felé, hiányosságok észrevételezése is megtörtént. November 10-én dr. Zsögön Géza rendőrfőtanácsos a bűnügyi osztály vezetője írt jelentést arról, hogy a fogdahelyiségekben szabadon futnak a központi fűtés csövei. Szükséges azokat védőráccsal ellátni. December 8-án a segédhivatal vezetője észlelte, hogy a kazánház betonja felpattogzott, a kazán feszültségmérője rossz helyen van, akadályozza a szénadagolást, valamint ez utóbbira rendszeresített vastargonca túl széles. Az állomány 1940. január 15-én vette birtokba az új rendőrpalotát.

RENDŐRTANOSZTÁLY

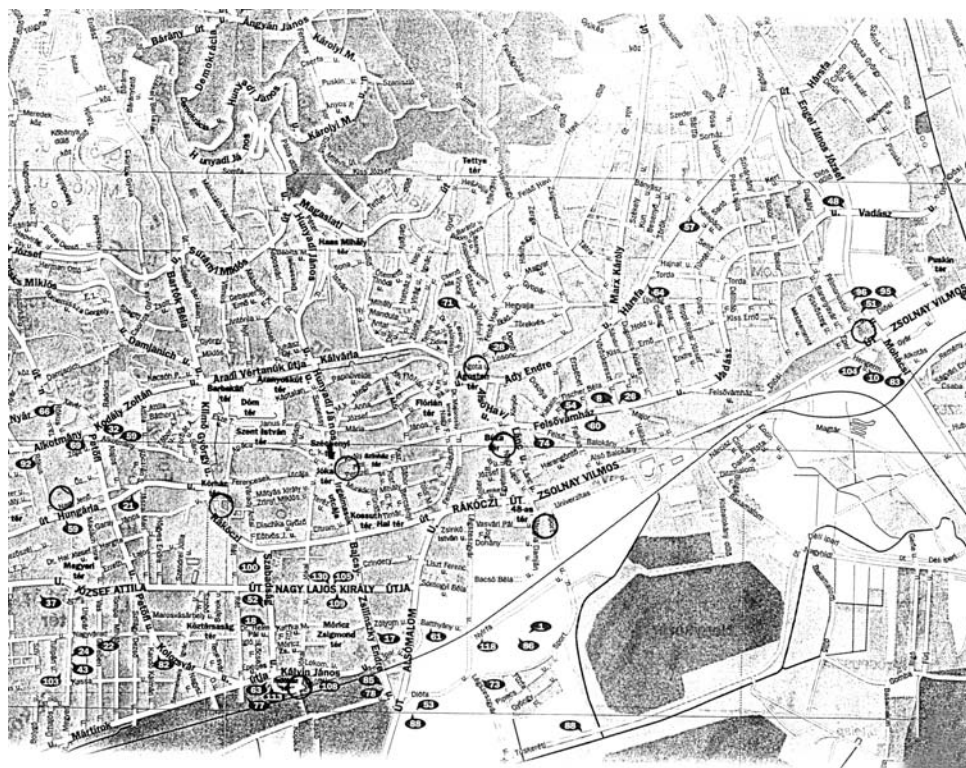
1938. október 7-én, Budapesten kelt az a levél, melyben a vidéki főkapitány értesítette Pécs polgármesterét arról, hogy a „város közbiztonságát fokozni óhajtván a belügyminiszter által jóváhagyva, 120 főnyi hallgatóból álló m. kir. rendőrtanostályt” kívánnak létrehozni. Feltétel, hogy „alkalmas helyiség díjtalanul rendelkezésre bocsátassék”. A Littke laktanya megfelelő lenne. November 9-én már elkészült a műszaki főtanácsos jelentése, amelyben szintén az került megállapításra, hogy „legalkalmasabb lenne a Rákóczi út 78. szám alatti Littke laktanya emeletes főépülete”. Az alagsorban az étterem, a konyha, a raktárak, a földszinten a nagyterem és egy iroda, összesen 51 ágynak megfelelő hálószobák, fürdők, zuhanyzók, WC-k, hatágyas gyengélkedő alakítható ki. Az emeleten egy nagy foglalkoztató, egy iroda, 67 ágynak megfelelő hálótermek, fürdőszobák, zuhanyzók hozhatók létre. A költségek az átalakításra 6000 Pengőt tennének ki.

³⁵ BML uo. 77.jkv /20 279F/-1937.kgy.

³⁶ BML uo. 5759/1939. polg.

December 17-én a város rendes közgyűlése véghatározatot hozott, amely szerint átengedi a Littke kaszárnya épületét, 5 évre, díjtalan használatba. Visszakérték viszont az Ágota utca 1. szám alatti épületben az egy tantermet és a ruhatárat. 8000 Pengő értékben a város elvégzi az átalakítási munkákat. Vállalja a karbantartást, kivéve a szándékos rongálást. Ez utóbbi esetében a rendőrség. „Az elhelyezés nemcsak a közbiztonság miatt jó, hanem a város gazdasági életét legalább évi 130 000 Pengő forgalommal növelni fogja.” Az elképzelésről december 27-én tájékoztatták a vidéki főkapitányt, az 52029/1938. C. számú átirattal.

Mivel válasz nem érkezett, a polgármester 1939. január 27-én sürgető levelet írt. Egy nap elteltével válaszolt a vidéki főkapitány. A 927/6-1939. számú levelében megköszönte a lehetőséget és a belügyminisztertől telefonon kapott felhatalmazás alapján közölte, hogy február 15-ére tervezik a tanosztály felállítását, ami 1945-ig működött.³⁷

A O-rel jelölt helyeken voltak az önkormányzati rendőrségi őrtanyák.

³⁷ BML. uo. 52029/1938. polg.

Az egykori gyárvárosi őrtanya épülete. (fotó: Márton Lajos)

Az Ágota utcai őrtanya épülete. (fotó: Márton Lajos)

A lovas őrtanya a tűzoltósággal. (fotó: Márton Lajos)

A Stock-ház a Szigeti külvárosi őrtanya épülete. (fotó: Márton Lajos)

A volt Vadember Szálló (fotó: Márton Lajos)

A rendőrpalota ma (fotó: Márton Lajos)

BARONEK JENŐ

A MECSEKI PARKERDŐ MEGNEVEZETT TURISTAÚTJAI ÉS ÉPÍTETT TURISTAPIHENŐI

Meg kell ismernünk a földet, melyen járunk, a természetet, amely körülvesz bennünket.

A természetjáró egész élete a nagy megismerések keresésében zajlik. Az ember kevésbé gondol arra, hogy a természetben a vén köveknek, a régi építményeknek nagy élettörténetük van. Elmondják a kövek, a régi építmények, hogy a suhanó idő hány tájképet hozott, és vitt magával addig, amíg a maihoz ért.

Pécs város fölött úgy látszik a Mecsek, mint valami menyasszonyi koszorú a boldog ara fején, úgy díszlik ott, mint a királyok homlokán a korona, mondjuk mi, akik szeretjük a Mecseket.

Az 1891. április 30-án megalakult **Mecsek Egyesület** közelebb hozta a Mecseket a városhoz. Ezt úgy oldották meg, hogy a város fölötti szőlők között turista utakat építettek. Ezeken az utakon sétálva, gyalogosan jutottak fel a városlakók a hegyre, az erdőbe. A városi parkerdőt „berendezték”, hogy a kirándulók a természet adta csodálatos környezetbe találjanak, olyan ember által épített létesítményeket, erdőbútorokat, amelyek érdekessé, komfortossá teszik az ott tartózkodást. Ilyen létesítmények a turistautak, a menedékházak, a kilátók, a források, a turistapihenők és az emlékhelyek. Ezek az építmények közadakozásból, vagy egy-egy család hagyatékából épültek. Közhasznú célt szolgáltak és szolgálnak. Emléket állítanak azoknak, akik kötődtek a hegyhez, természethez, és tisztelői, barátai, családtagjai is ezt akarták.

Amikor hozzáfogtam a dolgozat megírásához úgy gondoltam, hogy kutatásaim eredményét, a korabeli sajtó és a Mecsek Egyesület évkönyvei által ismertetett tényeket a keletkezésükkor leírt formában tárom Önök elé. Abban a korban és időben megírt ismertetők, hírek, eredetiben tükrözik vissza a tényeket és a kor hangulatát.

Úgy gondolom, hogy a Mecsek turistaútjainak, turistapihenőinek építése, közel száz évvel ezelőtt nagy eseménynek számított Pécs város, a Mecseket szerető emberek életében. A turistapihenőről készült fényképek, amelyeket Sebők Béla és Batai István készített, a jelenlegi állapotot tükrözik. Bemutatunk néhány korabeli fotót is azért, hogy magunk elé képzelhessük az akkori állapotot is. Az 1993-ban újjáalakult Mecsek Egyesület felkérte a Pécsi Városüzemelési és Vagyonkezelő Rt.-t a turistapihenők felújítására. Az együttműködés alapján 2002 júniusától, minden épített mecseki turistapihenő felújítva várja az arra kirándulókat.

KARDOS KÁLMÁN ÚT

Útvonal: Krumplivölgyi kőbánya (Mecsek kapu) – Kardos Kálmán úti kulsosház (menedékház) – Roboz pihenő.

Az 1892-ben megjelent *Képes Útmutató* a következőket írja a Mecsek első turista útjának felavatásáról: „A város fölött végignyúlnak a legszebb szőlőkertek csinos

nyári lakokkal és pincze házakkal, hová a város lakossága esténként is, de vasárnap és ünnepnapokon nagyobb számban szokott kirándulni.”

Az új turistaúton 1892. május hó 12-én egy 150-200 főből álló társaság vonult a hegyre. E napon tartotta a Mecsek Egyesület első kirándulását az út felavatása alkalmából. Az 1026 méter hosszú sétautat Kardos Kálmán főispánról, a Mecsek Egyesület elnökéről nevezték el.

Kardos Kálmán (Hidas, 1839 – Pécs, 1916) Baranya vármegye és Pécs város főispánja.

„Tíz évet meghaladó időn át töltötte be ezen tisztet, és megállapítható, hogy ezen időpont valóságos renaissancea volt Pécs városának. Már 25 éves korában mandátummal ment föl a képviselőházba és jó ajánló levél volt, hogy a királyi pár koronázásánál, mint arany sarkantyús vitéz szerepelhetett a délceg, nagyműveltségű ifjú, akinek tanítására édes atyja, Baranya egykori alispánja nem sajnálta az áldozatot. Poéta lelkületű ember, a legjobb testvér volt és nővéreinek meghozta azt az áldozatot, hogy nőtlen maradt [...] Az Ő főispánsága alatt tartották Pécssett országos gyűlésüket az erdészek, majd a természettudósoknak is akkor volt Pécssett a vándorgyűlésük és az ezen alkalmaknál kibocsátott könyvek előszavát ragyogó tollal ép oly szívesen és irodalmi kézséggel írta meg...”¹

A Mecsek Egyesület róla nevezte el első turistaútját. Működése alatt készült el Pécs Színháza, laktanyákat, iskolákat építettek és megkezdte működését a királyi ítélőtábla. 1896-tól a pécsváradi kerület országgyűlési képviselője, 1898-ban a képviselőház alelnöke volt. Beszélt németül és franciául, kitűnő szónok volt. 1891-1905-ig a Mecsek Egyesület első elnöke, 1906-tól örökös díszelnöke.

FLÓRA PIHENŐ

Bertalan szikla

1893-tól Zellerin Mátyás vállalkozó által adományozott pavilon állt e helyen. A kőbástyát 1901-ben építették, jelenlegi formájában 1911-től láthatjuk itt. A 392 méter tengerszint feletti magasságban található a Bertalan sziklán, Dömörkaputól DK-re a Gyükési szőlők felett. Szép, bástyára emlékeztető kilátó. 1911-től Flóra pihenő a neve, az addig Dömörkapui, illetve Bertalan kilátónak nevezett építménynek.²

A Hamerli család (Imre, József, Károly) 500 koronás adományából újjították fel, és édesanyjuk emlékére nevezték el Flóra pihenőnek. A faszervezet-fakorlát helyett a kőmellvédet-kőkorlátot 1911-ben építették. A turistapihenő felépítése előtt ezen a helyen egy pavilon állt, mely Zellerin Mátyás pécsi vállalkozó ajándéka volt. Ő építette Pécs első vízvezetékét 1892-ben.

Hamerli János 1861-ben indította kesztyűs és sérvkötő készítő műhelyét, amit apja Pécssett a Kis Flórián utca 8. szám alatti házában nyitott meg. 1872-ben

¹ Lenkei Lajos: Negyven év Pécs életéből. Egy újságíró visszaemlékezései. Pécs. 1922. 37.p.

² Dömör szó, oszmán-török eredetű, ami megerősített kaput jelent. A Bertalan-sziklát régen bányászéknak nevezték. Bertalan-szikla egy szék alakú képződmény, ahonnan szép kilátás nyílik a város keleti részére – a régészek szerint valamikor, amikor még pogányok laktak a várost és környékét, mindig ilyen magaslaton mutatták be áldozatukat az isteneknek.

külföldi tanulmányutat tett, termékeit az egész monarchiában ismerték. Felesége, Szalay Flóra Veszprémből származott, aki a Majtényi birtok jószágkormányozójának leánya volt. Az ősök Svájból Ausztrián keresztül kerültek Magyarországra. Kemény akaratú asszony volt, neki köszönhető a kesztyűs műhely fejlődése, a tényleges hatalom, a családon belül és az üzleti életben is az ő kezében összpontosult, aki vasakarattal kormányozta a családot és irányította a vállalkozást.³

„A Bertalani sziklán áll a Zellerin Mátyás által adományozott és a Mecsek Egyesület által felállított menház fogadja az utast s a honnét elragadó szép kilátás nyílik a bányatelepekre, az erdővel benőtt hullámos hegyhátakra, a Pécsvárad-Hosszúhetényi hegyláncra, a Hármashegy csúcsaira s a Zengő magas ormára.”⁴

„Rendbe hoztuk az elpusztult dömörkapu kilátót is, amelynek plateauját az eddigi fakerítés helyett kőfalazattal vettük körül, s cementpadokkal láttuk el, valamint cementhabarccsal erősítettük meg magát az alapzatot és lépcsőtámfalakat is, úgy, hogy új kilátónkat nem pusztítják az idők viharai, de nincs kitéve a rosszakarátú emberek rongálásának se, mert a restaurálásnál a faanyagot teljesen mellőztük.” „Az új kilátóhely >Flóra pihenője< nevet visel boldog özvegy Hamerli Jánosné Úrnő emlékére, kinek halála után gyermekei 500 koronát adományoztak egyesületünknek. Köszönetet mondunk a Hamerli testvéreknek nagylelkű adományukért.”⁵

1909-ben a vihar által ledöntött Dömörkapu-pavilont 1911-ben Hamerli József állította helyre, illetve építette át pihenőnek, kilátónak, édesanyja emlékére Flóra pihenőnek keresztelték.⁶

BÁNFFAY SIMON ÚT

Útvonal: Kardos Kálmán út (Roboz-pihenő) – Máriakép (Állatkert) – Szigriszt-kereszt-Misinatető.

1898-ban kezdték építeni, 1899-ben nevezték el Bánffay Simonról az 1305 méter turista utat.

Bánffay Simon (Szebény, 1819 – Pécs, 1902) Ügyvéd, újságíró, királyi közjegyző Baranya megyei német nemzetiségű földműves családból származik a Szebényben született. Sokat turistáskodott a Mecseken. Középiskoláit Pécsen, jogi tanulmányait Bécsben végezte. Majláth György jurátusa volt, 1848-ban a közlekedési minisztériumhoz a számvevőségi osztály vezetőjévé nevezték ki, a szabadságharc után az irodalomnak élt. 1855-ben Pécsre jött, itt ügyvédi irodát nyitott, 1860-ban megalapította és szerkesztette a „Pécsi lapok”-at. 1861-ben a pécsvárad kerületben országgyűlési képviselővé választották. Később Baranya megye tiszti főügyésze lett. 1875-ben királyi közjegyzővé nevezték ki, amelyet haláláig folytatott. A Mecsek Egyesület megalakításának egyik szorgalmazója. 1891. április 30-án az Ő vezetésével mondták ki a Nemzeti Casinóban a Mecsek Egyesület megalakulását. Ő avatta fel 1892-ben a Mecsek első sétaútvonalát. 1891-1901-ig a Mecsek Egyesület alelnöke. Ő lett a Mecsek Egyesület első tiszteletbeli tagja. 83 éves korában halt meg.

³ Sey Gábor: Adatok a Hamerli család történetéhez. In: Tanulmányok Pécs történetéből. Pécs, 1996. 288.p.

⁴ Kiss József: Pécs és környéke vezetőkönyv, 1894. ???

⁵ A Mecsek Egyesület Évkönyve. Pécs, 1911. 157-158.p.

⁶ A Mecsek Egyesület Évkönyve. Pécs, 1930. 23p.

KISS JÓZSEF ÚT

Útvonal: Frühweisz völgy (Székely Bertalan út) – Cingolány rét (Mandulás) – Kardos Kálmán út északi vége (Roboz pihenő).

1899. augusztus 27-én nevezték el Kiss Józsefről a 9 éves titkári tevékenységének elismeréseként az 1247 méter hosszú turistautat.

Kiss József (Mesztegnyő, 1858 – Pécs, 1939) Pécssett volt diák. 1884-ben a pécsi főreáliskola tanára, igazgatója volt. Több útikalauzt írt a Mecsekről, amelyek több kiadást megértek. Ő szerkesztette az Egyesület évkönyveit haláláig, a Pécsi Naplóban 1898-tól a Turistaság című rovatot vezette. A Mecsek Egyesület alapító tagja, 1933-ban lemondott titkári funkciójáról, ettől az évtől, örökös és tiszteletbeli elnöke, a Kiss József Asztaltársaság megalapítója. 1891-ben kezdeményezője volt a Mecsek Egyesület megalakításának. A Magyar Turista Egyesületnek 1914-1920-ig alelnöke, 1921-1929-ig társelnöke volt. 1916-ban róla nevezték el az 1908-ban épült misinai kilátót. A Mecsek természetjárásnak legnagyobb alakja.

„Kiss József ügyvéd fia József a pécsi főreáliskola igazgatója egy ideig, a Mecsek Egyesület nagyra növelője, a Pécsi Dalárda egyik oszlopa, régi tagja a városi törvényhatósági bizottságnak. 42 évi áldozatos tanári működése után az 1921-22-i tanév kezdete előtt vonult nyugalomba, miután előzőleg elnyerte az igazgatói címet.”⁷

VASZARY GYULA ÚT

Útvonal: Dömörkapú– Bertalan szikla (Flóra-pihenő)

1902-ben nevezték el Vaszary Gyuláról a turistautat.

Vaszary Gyula (1848-1913) Pécs város rendőrkapitánya, a Mecsek Egyesület megalakításának kezdeményezője és alapító tagja, a Mecsek Egyesület igazgatója volt.

MÓCS SZANISZLÓ ÚT

Útvonal: Szaniszló pihenő – Tettye.

1904-ben kezdték építeni, 1905-ben fejezték be a Szaniszló turistapihenőtől Tettyére vezető turistautat, amelyet Suha Rezső városi erdőmester jelölt ki. A turistaút hossza 1342 méter, 122 lépcsőn kell lépkedni, hogy Tettyére érjünk. A Tettye feletti részen a turistaút mentén és a turistapihenő körül fenyőcsemetéket ültettek annak idején, hogy Mócs Szaniszló kedvenc fái szegélyezzék az utat, és a vegyék körül a turistapihenőt.

MÓCS SZANISZLÓ PIHENŐ

1905. szeptember 5-én volt az avatása. Építése 532,25 koronába került. Bánffay Simon Pécs város királyi közjegyzőjéről elnevezett turistaút mellett található az Állatkert és a Dömörkapu között. A turistapihenőt Károlyi Emil tervezte. Egy terméskő halmot szimbolizál, gránit táblával és kőpaddal. A turistapihenőn lévő emléktábla felirata:

⁷ Lenkei... i.m.1922. 98.p.

**Dr. MÓCS SZANISZLÓ
CISZT. R. TANÁRNAK
A TERMÉSZET LELKES BARÁTJÁNAK
A M. E. BUZGÓ MUNKÁSÁNAK EMLÉKÉRE
TISZTELŐI ÉS BARÁTAI TÁMOGATÁSÁVAL
ÁLLÍTOTTA A MECSEK EGYESÜLET 1905. ÉVBEN.**

Dr. Mócs Szaniszló 1862. június 30-án Bács-Kulán született. 1885-ben szentelték pappá. Ciszterci szerzetes főgimnáziumi tanár volt, a Mecsek Egyesület alapító tagja. 13 éven át volt a Mecsek Egyesület Választmányának tagja. Rendszeresen járta a Mecseket, a Magas-Tátra és az Alpok hegyeit. „Gimnáziumi tanulmányait Baján végezte. 1880. szeptember 4-én lépett be a ciszterci rendbe, fogadalmat tett 1885. augusztus 4-én, pappá szentelték 1885. augusztus 9-én. Tanári pályáját Székesfehérváron kezdte 1884-86-ig. Pécsen 1886-87-ig tanított. Tanári oklevelének megszerzése miatt Budapestre majd 1890-ben ismét Pécsre került. Természet szépségéért rajongó lelke miatt a Mecsek Egyesületben buzgólkodott.”⁸ „Bejárta az északi tenger partvidékét, Svájc hófödte ormeit. A magyar irodalom is érdekelte, amelyet két önálló munkával gyarapított. 1890-ben írta a *Kézirati pálos iskoladrámák* és *A magyar gerundium alakok történeti fejlődése* című tanulmányait.

⁸ Ciszterci rend értesítője. Pécs, 1903-1904. 1.p.

Vesebajának gyógyítása végett Berlinbe ment, 1904. február 20-án veseoperációja a halálát okozta február 24-én. Berlinben Weissensee-Kirchhof E 25. sor 36. szám alatt van eltemetve.⁹

„A pécsi Ciszterci Rend gimnáziumában latin-magyar tanára volt Babits Mihálynak, akire nagy hatással volt diákéveiben. Babits Mihály ezt a kapcsolatot megörökítette *Tímár Virgil fia* című regényében. Mócs Szaniszló ciszterci tanár is azok közé tartozott, akik az egyesületünk mindenkor legbuzgóbb munkatársai között foglaltak helyet. Sajnos csak 14 évig, mert akkor kiragadta a halál körünkből. Fiatalon élete 43. évében halt meg Berlinben, hol gyógyulást keresett. Jó turista volt, aki nem csak a hazai hegyek között, de az osztrák, olasz Alpeseekben is sok szép túrát tett. S mindig büszke örömmel emlékezett meg a svájci Cima di Jazzi 3818 méteres ormára tett túrájáról. Ezután már csak 4000-es csúcok vonzották. Vágjai azonban nem mehettek teljesedésbe, mert megrongált egészsége ezt nem engedte. Ezért kellett lemondania az 1903-ban tervezett Glockner túráról is, hogy Olaszország enyhe éghajlata alatt keressen gyógyulást. Milyen szeretet övezte Őt, mint tanárt és mint embert, arról tanúskodik a tisztelői adományából készített Szaniszló út és kedvenc nyugvóhelyén állított Szaniszló pihenő (mint ilyen első a Mecseken), melyet az adományozók nemes szándékának megfelelőleg a Mecsek Egyesület állítatott fel, ahol az Ő szelleme él.”¹⁰

IRMA ÚT

Útvonal: Dömörkapu – Tettye.

1904-ben kezdték építeni, 1905-ben fejezték be, és nevezték el Irma útnak az 1491 méter hosszú turistautat, amelynek névadója Hamedli Gyuláné, Schellenberg Irma volt. „Hamedli Gyula pécsi polgár végrendeletileg 6000 koronát, vagyonának 2/3 részét hagyományozta a Mecsek Egyesületre, hogy utat építsenek a Dömörkaputól a Tettyére, és azt Irma útnak nevezzék el feleségéről. Az Irma út 1491 méter hosszú, amit 1905-ben építettek. Megkezdtük az elmúlt évben az Irma út egyik szép pontján, Hamedli Gyula emlékének felállítását is, mellyel kegyeletünknek akarunk kifejezést adni a Mecsek Egyesület igaz barátjának emléke iránt. A terméskőből rakott tömb gránittábláján a következő felírás lesz olvasható:

Hamedli Gyula (Arad, 1862 – Pécs, 1904) Atyja műhelyében lett asztalos tanonc, majd fényképész tanulónak állt. Budapest, Bécs, Párizs következett, hogy tökéletesítse szakmai tudását. Pécsset választotta letelepedése helyéül. Feleségül vette Schellenberg Irmát. Néhány évi házasság után felesége és gyermeke meghalt. Munkával kötötte le figyelmét, hogy felejtse szomorú megpróbáltatásait. Férfikora delén súlyos betegség támadta meg, amelyen műtéttel keresett gyógyulást. Az operáció után azonban komplikációk léptek fel, és életének 42. évében meghalt. A feleségéről elnevezett Irma út és az Irma út mellett lévő „emlékkő” hirdeti Ő és családja nagyságát. A pihenővel szemben, akkor a vízfolyáson keresztül szép fahíd vezetett át.

⁹ A Mecsek Egyesület Évkönyve. Pécs, 1904.

¹⁰ A Megyék Egyesület Évkönyve. Pécs, 1930. 69.p.

Hirdesse szerény emlék az utókornak, hogy volt egyszer egy pécsi polgár, aki szerzett vagyonkájának jelentékeny részét a város környezetének szépítésére hagyta. Aki nem hangzatos szavakkal, de tettekkel mutatta meg, hogy városának hűséges fia, aki szegény létére példát mutatott a gazdagok azon kötelességéből, hogy nemes célok támogatására áldozatokat kell hozni, aki átérezte azt a polgári erényt, hogy azzal a várossal szemben, hol életünk szép napjait eltöltjük, kötelességek is hárulnak ránk.

A mi önző világunkban jól esik visszaemlékeznünk ideális lelkületű polgártársunkra, aki dolgozott, hogy munkája gyümölcséből a köznek is jusson. Oly ritka jelenség ez, mely méltó a megemlékezésre és mindannyiunk hálájára.”¹¹

GYURI ÚT

Útvonala: Tettye utcát köti össze a Tettye parkkal.

1905-ben nevezték el Reeh Györgyről a 350 méter hosszú sétautat.

Reeh György (Pécs, 1862 – Pécs, 1932) városi tisztviselő. Apja fűszerkereskedő volt. Középiskoláit és a jogakadémiát Pécsen végezte. 1893-ban városi tanácsos. 1894-től a város rendőrkapitánya. 1918-ban nyugalomba vonult. A Mecsek Egyesület alapító tagja. 1903-1921-ig az Egyesület igazgatója. 1916-ban, majd 1927 és 1929 között a Madárvédő Osztály elnöke. „Reeh György volt, aki még most is mindenütt ott található, ahol a város, első sorban azonban a Tettye javát véli szolgálatni. [...] Fiatalon választotta meg a közgyűlés Reeh Györgyöt, a népszerű városi tisztviselőt tanácsosává [...] Városi tisztviselő működése azonban nem lett volna elegendő, hogy a város egész közönségének Ő legyen a Gyurija, mely névmegjelölés valóságos fogalomná lett nálunk, sőt a Tettyére vezető serpentin utat, mely az Ő szorgalmazására épült, lényegesen megkönnyítve ezen a legkevesebb, mert legközelebbi és legszebb kiránduló helyükre való eljutást, egyszerűen Gyuri útnak keresztelték el.”¹²

BALOG KÁROLY ÚT

Útvonal: Kardos Kálmán út északi vége (Roboz pihenő) – Állatkert – Szaniszló pihenő – Dömörkapu.

1905-ben avatták fel az 1436 méter hosszú turistautat.

Dr. Balog Károly (1848 – Budapest, 1918) Királyi táblai elnök, a Mecsek Egyesület alelnöke majd elnöke. Tudományos alapossággal dolgozta fel a Mecsek növényvilágát, botanikai érdekességeit. Szép és pontos rajzaival örökítette meg a legjellegzetesebb mecseki növényeket. A Mecsek Egyesület alapító tagja, 1901-1905-ig alelnöke, 1906-1919 között elnöke volt. Néhány évig a Nemzeti Casinó elnöke. Irodalmi értékű írásai a pécsi újságokban jelentek meg.

„Balog Károly a Madáchok nemzetségének leszármazottja és ide vezethető vissza az irodalmi készsége, mely különösen természetleírásban jutott ékesen kifejezésre, amint rajongó híve volt mindenkor a természetnek és a Mecsek Egyesületnek nagy szerencséje volt amikor Kardos Kálmán után Ő vette át elnöki tisztét”¹³

¹¹ A Mecsek Egyesület Évkönyve. Pécs, 1910. 152-153p.

¹² Lenkei... i.m. 1922. 213.p.

¹³ Lenkei... i,m, 1922. 98.p.

HAMEDLI TURISTAPIHENŐ

1910-ben Hamedli Gyula fényképész hagyatékából épült.

A Mecsek Egyesület az engedélyt a város tanácsától 17112 szám alatt kapta meg.

A turistapihenőn lévő emléktábla felirata:

**ÁLDOZATKÉSZ TAGJÁNAK
HAMEDLI GYULÁNAK
HÁLÁS KÖSZÖNETTEL
A MECSEK EGYESÜLET.**

„Az Irma út középtáján, egy kőfalon Hamedli Gyula néhai fényképész a Mecsek Egyesület volt tagja emlékét megőrkítő márványtábla van elhelyezve. Szomorúan poétikus ennek a Irma útnak a létrejötte. Egy idegenből Pécsre jött fiatalember, Hamedli Gyula fényképész, sok évvel ezelőtt nőül vette Schellenberg pécsi ecetgyáros Irma leányát. A fiatal szépaszony rövid boldog házasság után gyermekével együtt meghalt. Hamedli Gyulának, ki bánatában sokat járta a Mecsek vidékét, végtelenül tetszett a Mecsek Egyesület munkálkodása. Mindig hangoztatta, hogy halála esetén intézkedni fog, hogy a Mecsek Egyesület további útépités céljára nagyobb összeget kapjon hagyatékából. Fiatalember szájából furcsán hangzott az ilyen ígéret. Mikorra válhat az esedékessé? És íme mi történt? Hamedli Gyula

betegágyba került. Baja gyógyíthatatlan volt. Meghalt. Végrendeletét felbontják, és ott találják végső intézkedését, mely szerint hagyatékának felét a Mecsek Egyesület öröklí. Csináltassa meg a pénzből az Egyesület által jelzett utat, mely a Tettyéről a Dömörkapuhoz, a Bertalan sziklához vezet és nevezze el ezt az utat boldogult feleségéről: Irma útnak. Csak egyet kötött ki, hogy felesége és gyermeke, valamint az ő sírját tíz éven át gondozza az Egyesület. Ez a története az 1491 méter hosszú Irma útnak. Turisták! Ha végig mentek ezen a szép úton, szánjatok egy pillanatot Hamedli Gyula és felesége Schellenberg Irma a korán elhalt két jó lélek emlékének, kiknek korai elhunytja és a férjnek a nemes gondolkodása hozta létre a vadvirágos Mecseknek e poétikusa szép útját.”¹⁴

ZSOLNAY MIKLÓS ÚT

Útvonal: Kardos úti kulcsosház (menedékház) - Hotel Kikelet - Francia emlékmű
1912-ben építették, 1913-ban nevezték el a 1340 méter hosszú turistautat Zsolnay Miklós gyárossról.

Zsolnay Miklós (Pécs, 1857– Bécs, 1922) gyáros. Zsolnay Vilmos fia, 1874-ben elvégezte a grazi kereskedelmi iskolát. 1878-ban Ő képviselte a Zsolnay gyárat a párizsi világkiállításon. Az 1868-ban alapított Zsolnay Gyár kereskedelmi vezetője, majd igazgatója. Az 1907-es Pécsi Országos Kiállítás egyik fő szervezője volt. A főrendi ház örökös tagja. 1907. október 12-én Pécs város díszpolgárává választották. 1908. május 31-én felavatott Francia emlékmű elkészítéséért a Francia Köztársaság lovagrendjével tüntették ki. A Mecsek Egyesület alapító tagja. 1906-1921 között alelnöke.

MILÉVA ÚT

Útvonal: Francia emlékmű – Szaniszló turistaút

A Miléva út Schmidt Antal feleségéről, Duka Miléváról kapta a nevét. 1918-ban az ő kezdeményezésére, és az ő általa felajánlott alaptól épült.

Dr. Schmidt Antal (1867–1934) Magyar királyi egészségügyi főtanácsos az Erzsébet Tudományegyetem nyugalmazott kórházigazgatója, főorvosa. Kiváló sebészorvos volt. 1893-ban szerezte az orvosdoktori oklevelét Budapesten. Egy ideig Kolozsváron dolgozott. 1900-tól a pécsi közkórház tiszteletbeli főorvosa. 1903-ban helyettes főorvos. 1905-től a sebészeti osztály főorvosa. A háború ideje alatt a vöröskeresztkórház sebész főorvosa. 1916-ban a városi kórház igazgató főorvosa. Felesége Duka Miléva, leányát Dulánszky Jenőné is Milévának hívták. Haladó gondolkodású ember, akinek nemes hivatása mellett érzéke volt minden szép és jó iránt. A Mecsek Egyesület választmányának tagja volt. Nagy tisztelője volt a művészetnek. Sikere volt, mint költőnek. „Sirasatok, ha meghalok” című szerzeményével nagy sikert aratott. Temetésén ezt a műdalát énekelte a Pécsi Dalárda búcsúztatóként. Dr. Kelemen Andor belvárosi plébános végezte a gyászszertartást.

¹⁴ A Mecsek Egyesület Évkönyve. Pécs, 1930. 84-85p.

EMIL PIHENŐ

Mandulás

1919 nyarán avatták fel a turistapihenőt. A Mandulásban, régi nevén Cingolányréten találjuk, a mai kemping területén. Wallerstein Bódog indította el a gyűjtést a turistapihenő építéséhez. A Bokor Emil kórházi főorvos emlékére épített, Károlyi Emil által tervezett turistapihenőn 1926-ban kicserélték a márvány táblát svéd gránitra. A turistapihenőn lévő emléktábla felirata:

EMIL – PIHENŐ
A TERMÉSZET IGAZ BARÁTJA A LELKES TURISTA
DR. BOKOR EMIL
KÓRHÁZI FŐORVOS
EMLÉKÉNEK MEGŐRÖKÍTÉSÉRE
JÓ BARÁTAI ÉS TISZTELŐI ADAKOZÁSÁBÓL
EMELTETTE A MECSEK EGYESÜLET
1919.

Dr. Bokor Emil (1865 – Pécs, 1918.) kórházi főorvos. 1893-tól tagja a Mecsek Egyesületnek. 1906-tól Választmányi tag. A Mecseken kívül rendszeresen túrázott a Magas-Tátrában, az erdélyi hegyekben, a Dolomitokban és az Alpokban.

„A Mecsek Egyesület alakulásától a Választmány tagja és az egyesület gyakorlati munkájában is aktívan részt vett. Barátja lett a Mecseknek, bár kezdetben a kerékpározás sportját űzte. A Mecsek Egyesület megalakulása után kezdte szorgalmasan járni az erdőt, résztvett az ott folyó munkában és megszerette a hegyet. Szép cikket írt a Dolomitok között tett túrájáról az 1911-es évkönyvbe. Nem csak a Mecsek útjait járta, hanem a Magas Tátrában az Erdélyi Havasokban és az Alpeseekben is túrázott. Meghordozta a Mecsek Egyesület jelvényét a Sonblick havas tetején is, beutazta Európát. Állandóan megmutatkozott nála a természet magasztos szépsége iránti szeretet. Halála előtt kilenc évvel családi tűzhelyet alapított. A feleségével boldog házasságban éltek.”¹⁵

„Dr. Bokor Emil kórházi emléklap címmel írt nekrológot halálakor Kenessey Aladár, alapítványt hozott létre Dr. Bokor Emil emlékére.” Méltatja a cikk a főorvos gyermekszeretetét, hogy a kórházban minden karácsonykor karácsonyfát állítatott, ünnepélyt szervezett, amellyel a szenvedő beteg gyerekek halvány arcára csalta a boldogság derűjét, a felnőttek szemébe pedig a meghatottság könnyeit.¹⁶

LÁSZLÓ PIHENŐ

Kardos Kálmán út.

1926. május 17-én avatták fel. A turistapihenő a Mecsek-kaputól északra található. A Kardos Kálmán úti menedékházig (kulcsosházig) vezető szerpentin mellett találjuk a turistapihenőt. A Kardos Kálmánról elnevezett sétaút 1023 méter hosszú, 1,6 méter széles, amelyet 1892. május 15-én avattak fel. Az emléktábla felirata:

LÁSZLÓ PIHENŐJE

Zsiga László gyógyszerár tulajdonos a Mecsek Egyesület Választmányának tagja emlékére emelték a turistapihenőt. Hoffmann László mérnök tervei alapján építették, amikor a Mecsek-kapu még nem létezett. Széchenyi-téren lévő gyógyszerárában a Mecsek Egyesület tagjainak kedvezményt adott a vásárláskor. Tagja volt annak a héttagú szakértői bizottságnak, akik felügyelték a misinai „Kiss József” kilátó építését. Sokat járt a természetben, jól ismerte a növényeket, elsősorban a gyógynövényeket. Baráti társaságával gyakran járt felfedezni a Mecsek természeti értékeit. A társas összejöveteleken sokszor beszélt a gyógynövények hatásáról, a betegségek természetes gyógymódjáról. Adományaival segítette a Mecsek Egyesület kiadványainak megjelenését. A Mecsek Egyesület Választmányának tagjaként részt vett az egyesületi tervek előkészítésében, a döntések meghozatalában. Rendszeres résztvevője volt a Tettye rendbetételéért rendezett ünnepeknek, és azokat anyagilag is segítette. Elmondhatjuk, hogy igazi támogatója, segítője volt a Mecsekért tevékenykedő egyesületi munkának.

„A Mecsek Egyesület a Kardos úton felállított László pihenőt holnap, pénteken du. ½ 5-kor fogja felavatni, melyre boldogult Zsiga László barátait, tisztelőit és minden érdeklődőt szívesen lát. A pihenőt – melyet, Hoffmann László egyleti mérnök tervezett – az egyesület ez úton is a jóérzésű közönség oltalmába ajánlja.”¹⁷

¹⁵ A Mecsek Egyesület Évkönyve. Pécs, 1917. 1.p.

¹⁶ Pécsi Napló, 1918. január 31. 1.p.

¹⁷ Pécsi Napló, 1926. május 20. 6.p.

„A Kardos út egy kilátást nyújtó pontján került felépítésre - Hoffmann László egyesületi mérnök tervei szerint – a László pihenő, elhalt buzgó tagtársunk Zsiga Lászlónak emlékére. A 7 500 000 korona költséghez gyűjtés útján a család tagjai és az elhunyt tisztelői és barátai 5 200 000 koronával járultak, a többit az egyesület pénztára fedezte.”

„Elkészült már a Kardos úton a László pihenő, amit pénteken, e hó 21-én avattak fel az egyesület tagjai és nagyszámú érdeklődő jelenlétében. A felavató beszédet az elnök elfoglaltsága miatt Igaz Béla pápai prelátus, alelnök tartotta, aki hatalmas szép beszédben méltatta Zsiga László elhalt választmányi tag természet szeretétét, s a Mecsek iránti rajongó lelkesedését, s azt a munkáságát, amit a Mecsek kultusz érdekében társaival, s különösen az ez ügyben a már négy évtizeden át dolgozó főtítkárral kifejtett. Köszönetet mondott végül mindazoknak, akik áldozatkészséggel járultak a szép emlék felállításához, s elismerését és köszönetét fejezte ki Hoffmann László egyleti mérnöknek a pihenő tervezőjének, a sikerült alkotásért. Ezután Kiss József főtítkár rövid beszéd kíséretében a Mecsek Egyesület nevében átvette a pihenőt, s annak gondozására Gianone Virgil egyleti igazgatót kérte fel, s azt a kérést intézte a jelen voltakhoz és minden jóérezésű emberhez, hogy a szép László pihenőt és a Mecsek Egyesület alkotását, a turistaútát – melyek díszeli a mecseki sétaútnak – vegyék védelmükbe a rosszakarató pusztítók el-

len.”¹⁸ „Dr. Igaz Béla pápai prelátnak, a felsőház tagja, a Mecsek Egyesület alelnöke avatta fel. Felavatáskor e szép szavakkal illette: az egyesületi életben kifejtett eredményes munkásságát „Mecsekünk igaz barátjának emlékére, még a későbbi utódoknak is hirdetni fogja a szép nyugvóhely, hol sétája után szívesen pihen meg a hegyek vándora, hogy gyönyörködjen az onnét feltáruló szép képen.”¹⁹

SÁRI PIHENŐ

Miléva út.

1928-ban építették. Hoffman László a Mecsek Egyesület mérnökének tervei alapján. Ma már a jelzett turistaút elkerüli a Sári pihenőt, melyet Hamerli József az agilis és minden szépért lelkesedő gyáros és vaskereskedő emeltette neje Hoffmann Sarolta tiszteletére.

A turistapihenő három egymás mellé épített egymáshoz kapcsolódó, ívesen homorú részből áll. A turistapihenő felirata:

bal oldali részen
középső részen
jobb oldali részen

**KÉSZÜLT 1928. MÁJUS HAVÁBAN
SÁRI PIHENŐ
MECSEK EGYESÜLETNEK HAMERLI JÓZSEF.**

¹⁸ Pécsi Napló, 1926. május 27. 3.p.

¹⁹ A Mecsek Egyesület Évkönyve, 1926. 56.p.

Hamerli József (Pécs, 1878 – Pécs, 1953) vaskereskedő. Hamerli József első felesége Hoffmann Sarolta tiszteletére építette, aki egy pécsi bútorgyáros leánya volt. 1900-ban kötöttek házasságot. Hamerli József a Pécsi Kereskedőtestület Elnöke, kereskedelmi tanácsos, Pécsi Rotary Club tagja volt. 1937. szeptember 20-án választották meg a Vaskereskedők Országos Egyesülete Somogy, Tolna, Baranya vármegye körzetének elnökévé. A választás után 120 terítékű ebéd volt a Nádor étteremben. Hamerli család 1913-ig a Király utcai épületben lakott, ezután kezdték építeni a Pannónia Szállót. Hamerli József és Hamerli Imre testvérek voltak. A Mecsek Egyesületnek 1900-tól tagja. Az Egyesület alelnöke 1943-1946-ig. „Meghalt Hamerli Józsefné, született Hoffmann Sarolta. Az ismert és becsült úri-asszony 52. évében, házasságának 35. évében halt meg”.²⁰

PTAÈEK PIHENŐ

Dömörkapu.

Hoffmann László tervezte, 1928-ban avatták fel. Mecsek Egyesület építette Ptaèek Viktor a Magyar Nemzeti Bank pécsi fiókja vezetőjének emlékére a család adományából. Az egyik legszebben felépített turistapihenő az Irma turistaút és Balog Károly turistaút találkozásánál a Dömörkapunál. (A Misina DK-i lejtőpihenője, autó-

²⁰ Pécsi Napló, 1934. augusztus 14. 3.p.

busz forduló, a gyermek vasút keleti végállomása, a vidámpark, turistautak kereszteződési helye.) A turistapihenőn lévő emléktábla felirata:

**A MECSEK LELKES BARÁTJÁNAK
PTAÈEK VIKTOR
EMLÉKÉNEK ÁLLÍTOTTÁK
CSALÁDJA ÉS TISZTELŐI**

Ptaèek Viktor 1861-ben Csehországban született, 1927-ben halt meg Pécsen. Apja monarchia hadseregbeli orvos volt. Csecsemőkorában Magyarországra került. A kőszegi osztrák szellemű katonaiskolában tanult, mégis a magyar föld, a magyar levegő, a magyar szellem asszimiláló hatása érvényesült nála. Hazaszerető, tette kész magyar lett belőle. A pécsi kereskedelmi iskolában folytatta tanulmányait. Dolgozni a pécsi Kölcsönös Segélyező Egyletben kezdett, majd 1887 nyarán az Osztrák Magyar Bank pécsi fiókjához került, ahol haláláig dolgozott. 1910-ben a pécsi fiók főnök helyettese, 1913-tól főnöke. 1925 karácsonyán kapta meg a főfelügyelői kinevezését. Felesége Szánthó Etelka volt és egyetlen lánya Siklói Istvánné. Súlyos beteg volt, másfél évvel a halála előtt végzett műtétje átmenetileg javulást hozott, még hónapokig vezette az intézetet. 1927-ben hosszú szenvedés után halt meg. Temetése 1927 júniusának egyik vasárnap délutánján, 5 órakor volt a pécsi temetőben. A Mecsek Egyesület aktívan dolgozó, a közösségi munkát szívesen végző tagja volt. A turistapihenőt rendszerben tartja, és ma is gondozza Kollár Tamás, egy Mecsekért tevékenykedő természetjáró.

ROTARY KÖRSÉTÁNY

Útirány: A városi erdőben 550 méter tengerszint feletti magasságban kerüli meg a Kis-Tubes (581 m) és a Nagy Tubes (612 m) csúcsokat.

A körsétány Erreth Ede a volt Pécsi Bőrgyár vezérigazgatójának magánadományából épült ki 1930-ban.

2002. május 6-án kerültek felavatásra, a Tóth Aladár által tervezett, a Bonyhádi Zománccgyárban készült tájékoztató táblák a Mecseki Erdészeti RT gondozásában. A táblák szakszerűen tájékoztatnak a sétaút mentén található növényzet változásáról, és a növények jellemzőiről.

ILONKA PIHENŐ

Miléva út mellett.

1934-ben került sor a turistapihenő felépítésére Hoffmann László tervei alapján. Kenessey Aladár sebész a pécsi Szemészeti Klinika alapítója adományából épült, felesége Szántó Ilonka tiszteletére a Mecsek legnagyobb művészien megtervezett mediterrán stílusban, oszlopos turista pihenője a Miléva út mellett. 2001-ben felújításra került. A turistapihenő felirata:

ILONKA PIHENŐ

„Dr. Kenessey Aladár a református egyház főgondnoka 1933-1938-ig. 1895-ben Budapesten szerzett orvos diplomát, 1904-ben lett főorvos Pécsen. Megszerezte a szemész szakorvosi képesítést. Pécsen a trachoma és szemészeti osztályt vezette, egészen 88 éves koráig operált. 1944-ben arany, 1954-ben gyémánt, 1959-ben vas diplomás és Érdemes Orvos címet kapott. Felesége Szántó Ilonka, egy építész Szántó Antal leánya volt. 38 éven át élt boldog házasságban Szántó Ilonkával, aki 1937-ben meghalt. Halálának első évfordulóján kiadta „az Ő tiszta emlékének” Pécsen *Emlékezés* címmel az előszó szerint >első és utolsó< verseskötetét. Egyszer kettesben Versailles-ben jártak, s itt a trianoni palota mellett egy szép oszlopsorral körül vett padon elmélkedtek az idő múlásán, a történelem fordulásain. Ekkor határozta el, hogy egy hasonló elmélkedő pihenőt épített Pécsen is. Hazajövet kikereste a Mecseken a helyet. Nendtvich Andor elkészítette a tervrajzot. Az építményre ezután 1934-ben ezt vették „Ilonka pihenő”. Az enyhe karélyban elhelyezett korinthuszi oszlopok igen hangulatosan, szinte szervesen illeszkednek a mediterrán környezetbe, s a Tettye felé fordulva valami klasszikus patinát és lelket adnak a tájnak. Ez az ember – írásaiból kiolvastva – márványból faragta a szavakat Ahogy ő az életet felfogta.”²¹

²¹ Harcos Ottó: Nagy életek, nagy emberek. In: Dunántúli Napló 1969. november 6.

LENKEI PIHENŐ

Irma úton.

1934-ben építették Lenkei Lajos emlékére a turistapihenőt az 1491 méter hosszú Irma úton, amely sétaút a Tettyéről a Dömörkapuhoz vezet. A turistapihenőn lévő emléktábla felirata:

LENKEI LAJOS EMLÉKÉRE

Lenkei Lajos újságíró Pécssett született 1864-ben és 1933-ban Pécssett halt meg. A Mecsek Egyesület örökös tagja, a Választmány tagja, aki több évig segítette „tollával” a Mecsek Egyesületet, és a Pécsi Napilapban a Turistaság című rovatot vezette. A *Fünfkirchner Zeitung*, *Pécsi Újság* és a *Pécsi Napló* főszerkesztője volt. Pécsi tüke családból származott. Ciszterci főgimnáziumba járt, rövidlátása miatt azonban nem tudta befejezni. Szülei kereskedő pályára adták, mégpedig borkereskedőnek. Az Engel József Fia borkereskedő üzlet idősebb főnökének javaslatára először a kádár mesterséget kellett kitanulnia. Apja korai halála miatt neki kellett gondoskodnia édesanyjáról és a család négy kicsi ellátatlan gyermekéről. Egy ideig anyai unokatestvére, aki szakképzett újságíró volt, vette át a *Fünfkirchner Zeitung* szerkesztését. Magához vette Lajost, hogy mellette betanuljon az újságírásba. 1886-ban jelent meg az első magyar napilap, a Pécsi Napló, melyet a szegedi származású Engel Lajos, a Szegedi Napló mintájára kívánt kiadni, Várady Ferenc

szerkesztésével. 1886-ban Lenkei Lajos *Pécs* címmel újságot indított. A *Pécsi Napló* csődbe ment, melyet Lenkei Lajos megvett 7000 Ft-ért, így a két lap fuzionált. Megtartotta a *Pécsi Napló* fejléce Várady Ferenc szerkesztésében és Lenkei Lajos főszerkesztősége alatt. Utazásai során szerzett fantasztikus hírekkel, riportokkal látta el az újságot. Kossuth Lajost is meglátogatta Torinóban, száműzetésében. Találkozott Clemenceau-val. Megfordult Európa minden nagyvárosában és nagy utazást tett az Amerikai Egyesült Államokban, bejárta a híres Yellowstone parkot. Kardos Kálmánról írt cikket a Mecsek Egyesület 1910-es évkönyvében. A Pokolvölgyi szorosban címmel útleírása jelent meg a Mecsek Egyesület 1908-as évkönyvében.

ROBOZ PIHENŐ

Útirány: A Kardos Kálmán turistaút északi végén, a Bánffay Simon sétaút kezdetén, a Mandulás campinget és az Állatkeret összekötő autótút északi oldalán.

1934-ben a pécsi Rotary Club építette Roboz Imre, a Mecsek lelkes barátjának emlékére. A régi Mária kép helyén készült a mészkőből épített turistapihenő. Árnyékos, kényelmes pihenési lehetőséget nyújt az arra járó turistáknak. A turistapihenőn lévő emléktábla felirata:

**ROBOZ IMRE
TURISTAPIHENŐ**

ROTARY EMLÉKKŐ

A Rotary körsétányon.

A pécsi Rotary Clubot 1928. június 23-án vagy 28-án alakították meg. Első elnöke Imre József volt.

1998. május 2-án 16 órakor avatták fel a több mint egytónnás mecseki mészkőből készült emlékkövet, a Rotary körsétányon a Tubes gerincének nyugati oldalán. A hetvenéves évfordulón felavatott emlékkövet Dévényi Sándor Ybl-díjas építész kereste meg a Mecseken és tervezte meg az emlékkő környékét. Az emlékkő elhelyezésének előkészítő munkáit, majd az építéssel kapcsolatos szervező tevékenységet Lengyel Tamás végezte. Az emlékkő felállítását húsz támogató segítette. Fő támogatók: PannonPower Rt., Mecseki Erdészeti Rt., Pécsi Közüzemi Rt. A klubtagok is jelentős pénzeszközökkel járultak hozzá a költségekhez, közülük sokan egy hétvégén, a helyszínen fizikai munkát is végeztek.

CSORBA GYŐZŐ:

Flóra-pihenő

Beroskadtt itt a táj, mint szépruhás halott melle, kit tébolyult szerelem sírba tenni nem enged és akit csak lassú és konok harccal tud a halál végső birtokba venni. -
Beroskadtt itt a táj – még néhol láthatod a pusztulás nyomát: pár üszkös folt, más semmi, beroskadtt itt a táj, de, ó, ki gondol erre már? Fénylő kincstárakat hord mindenütt a láthatár.

Sziklán ülök. Közél szállong az ősz, de még zöld a levél. A gyász piros-sárgája rejtve lappang a szín alatt, erőtlén kürt-jelét figyelve az okos szeleknek, majd amelyre kitörhet boldogan: az élő szégyenét, díszét és szégyenét fájjalva, ünnepelve - díszét és szégyenét, mert romlás, mert romolni kell, díszét és szégyenét, mert jobb élő elől meggy el.

Alant a völgy-lapályt szőlőtáblák fedik, a kéklő négyszögek, mint ódon csataképen a fölvonult hadak, melyeknek rendjeit harc nem kavarta még. Idébb, a hegy tövében csak tűnő s villanó részecskék sejtetik a tárgyakat, mivel a hegy-falat merészen benőtte a bozót, s miként a szél, az ágbogak szemem előtt szelíd mozgással úsznak, inganak.

Balról a nyúlt Mecsek mint állat-óriás, mely békén elfeküdt, s hasához hagyja bújni jőtáplált kölykeiket, a dombokat. Csigás bundájuk ujjaim begyén érzem simulni vagy arcom ráncain mint lágy cirógatást. -
Kölyök-szag: rossz vagyok, jó volna megjavulni; a felnőtt tévelyeg: szülő-anyját, testvéreit elhagyja, gyűjtőget, fogat meg kőrmöt élesít.

A völgyön túl a táj lankásan nő az ég kékjébe. Hengeres torony, simán kanyargó fehér út, - még odébb házak seregletét takarják dundi fák. A száz irányba tartó tekintet meg-megáll, mélézik szerteszét, kívül nyugodt a kép, bennem forgó-kavargó. –
Lehunynám szemem: már semmit sem segítene: húsunkban zengedez tovább az elnémult zene.

Sziklán ülök. Nehéz a dús légáradat, nehéz, alig bírom: mégis feszít, emelget; a lombok és füvek illata-íze rátapadt, amint a táj fölött hullámzott és kerengett. Nemcsak tudom zihál, egész testemre átragad a jámbor kapzsiság: mindent magamba nyeljek: völgyet, hegyet, fehér utat, nyugalmat és derűt, e roppant omlatag bájít és pehely-könnyű erőt.

Mindent magamba! csak mindent magamba, ó, helyettük is, kik ott az ártatlan lapályos s az alkony-táji nap fényében szunnyadó szőlők és fák alatt a kőzet-éj halálos országában gyűrött inakkal és fakó szemmel feküsznek a pár-ölnyi ég alá most, s néznének szerteszét, dagasztanák a mellüket, de sűrű por kering, kínok között lélegzenek. –

Sziklán ülök. Zajos beszéd és lány-kacaj szállal a Pihenő tetejéről a völgyre. E kisdud őrtorony nevetető bástyaival készül türelmesen a minden-éji porre, melyet halálra ví dühödt és zajtalan hadaival a völgy s az erdő, s ő, a törpe próbálja védeni haragjuk ellen rábizott táját, s hiába: ősz felé zilált lesz és nyuzott. –

Szél jó a hegy mögül, megrebbenek, megyek. A lombok támadó fortélyaik beszélnek. Sietnem kell. Ha itt szorulnék, senkinek nem volna gondja rám. Lesem fürkészsze mégis: a Pihenő fehér terméskövei véresek, sehol a lány-kacaj, szörnyeket óra érik. Az út végén az éj torlaszait építi már, a kavicsokból is iszonyat rí és borzadály.

GÁL ÉVA

IN MEMORIAM HORVÁTH ANTAL (1848-1912)

Városunk szülötte, Dr. Horváth Antal gazdag életpályája 90 évvel ezelőtt, 1912. augusztus 30-án ért véget. A Dunántúl-ban megjelent nekrológ 1912. aug. 31-én így emlékezett rá: „Mint ügyvéd kiváló szorgalommal, széleskörű tudásának befektetésével munkálkodott embertársaiért, szerette és védte a szegényt, megnyerő modorával szívéhez láncolta kartársait. Horváth Antal, mint a város köztörvényhatóságának virilis jogon tagja, hosszú évek során át önzetlenül fárad, dolgozik, hogy az a város, amelynek minden kövét ismeri, amelynek élete bekapcsolódott az övébe, fejlődjön, hatalmasodjék [...] A városi politikában egyetlen célt szolgált: a város érdekeit... Sokoldalúsága mellett, mint ember is messze kimagaslik. Mindent átfogó ész, melegen érző szív irányítják tetteit.”

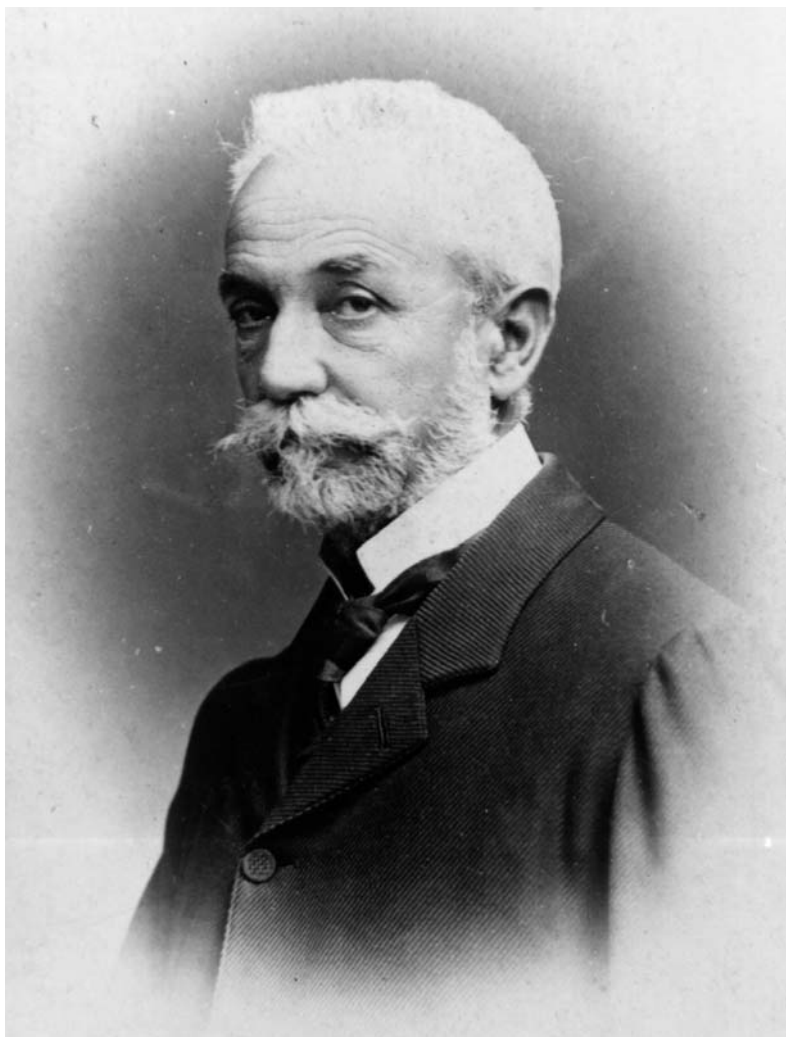
Horváth Antal 1848. szeptember 4-én, Pécssett született. Nagypja, Horváth Ignác szűrszabó és gabonakereskedő 1798-ban vásárolta meg a Ferencesek utcájában a mai 25. számú házat, mely később a család több generációjának otthona lett. Édesapja, id. Horváth Antal mérnök, s a Pécsi Takarékpénztár igazgatója volt. Ifj. Horváth Antal középiskolai tanulmányait a pécsi ciszterci főgimnáziumban végezte kitűnő eredménnyel, majd jogot tanult Pécssett, a Joglíceumban, később Budapesten, ahol 1874-ben kapott ügyvédi oklevelet.

Életpályáját a rendkívül sokrétű közéleti tevékenység is jellemezte: tagja volt az Országos Régészeti és Embertani Társulatnak, Pécssett a Törvényhatósági Bizottságnak, a Jóléti Bizottságnak, az 1897-ben alakult Múzeumi Bizottságnak és a Pécsi Ügyvédi Kamarának. Majd alapító tagja, később ügyésze lett a múzeum létrehozásáért fáradozó, 1901-ben alapított Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesületnek.

A széleskörű érdeklődéssel rendelkező fiatalember az évek során városának értéket teremtő polihisztora lett. Szőlészként nemzetközileg elismert szaktekintéllyé vált, Baranya megyében a szőlőfajták meghatározásának szakértőjeként is ismerték, cikkei a Borászati Lapokban jelentek meg. Foglalkozott többek között szőlőnemesítéssel, s magyarürögi szőlőjében – mely halála után a Szőlészeti és Borászati Kutatóintézet mintatelepe lett – például csak csemegeszőlőkből mintegy kétszáz fajtát termesztett. A 19. század végi nagy filoxerajárvány idején rendkívül sokat fáradozott a pécsi szőlők, szőlőfajták megmentéséért, a szénkénegezési eljarás elterjesztéséért a szőlősgazdák között.

Pécs vízellátásának megoldásában is érdemeket szerzett állásfoglalásával, mely szerint a vízszükséglet kielégítésére a városnak nem a távolabbi udvardi és pogányi, hanem a Tertyogó forrás vizét kellene felhasználnia.

Horváth Antal személyében a lelkes és nagy tudású műgyűjtőt és műpártót, a régészeti kutatások úttörőjét is tisztelhetjük. Tevékenységéről az első tudósítást az Archhaeológiai Közleményekben olvashatjuk: “A Péctől nyugatra fekvő

Horváth Antal (reprodukció: Fürtös Györgyné)

Makár nevű szőlőhegyen talált Horváth Antal VIII. oszt. gymnas. tanuló, ki ide Irma hugával régiségek kutatására többször kirándul, kőeszközöket, u.m. kőkalapácsot, kőéket, rozstörő golyót, cserepeket, melyekből több érdekes példányt a m. nemz. muzeumnak, a lelhely igen érdekes leírásával beküldött.”¹ Sokan ismerték nevét a megyében, és tudták, hogy a különféle földmunkák során előkerült leleteket bátran vihetik őhozzá. Fennmaradt Régészeti Naplójában részletes leírásokat, sőt rajzokat is találhatunk, amelyek azt bizonyítják, hogy a helyszíni megfigyelések rögzíté-

¹ Römer Flóris: Magyar régészeti krónika, 906. In: Archaeologiai Közlemények, 1866. VI. k./II. füzet, 177.p.

sét is fontosnak tartotta. A lelőhelyek regisztrálása, leírása után a leleteket meghatározta, s azokat vásárlás vagy ajándékozás céljából a Magyar Nemzeti Múzeumba küldte. Ezekről az igen értékes 19. századi leletekről tudósításai rendszeresen megjelentek az Archaeológiai Értesítőben és az Archaeológiai Közleményekben. Szaktudásának elismerését tükrözi az a tény is, hogy 1870-ben a Magyar Nemzeti Múzeumban, Rómer Flóris régiségtári őr mellett az akkor még joghallgató fiatalember egy rövid ideig díjnokként dolgozott, s a régészeti gyűjtemény anyagának rendezésében segédkezett.

Hampel Józsefhez személyes barátság fűzte, 1885 decemberében Horváth Antalnak írt leveléből idézünk: „Még egy reményem. Ugy-e lesz néha időd egy-egy régi tartalmú levélkére. Azon az egész vidéken nincs más támaszom és ha volna is, akkor sem szeretnék nélkülni. Nagyon szerény a kérésem, kívánságom. Lehetetlen, hogy a te széles koncepciód folytán nem jutna néha tudomásodra itt-ott valami érdekes hír, volt eddig, léssen azontúl is, és ha van valami jó dolgod, rajzoltatjuk, mert már nem vagyunk oly igen szegények, hogy mindig a bécsi folyóiratokból volnánk kénytelenek kivenni az érdekes rajzokat. Tehát ugy-e maradsz ezentúl nemcsak hű barátom, de hű munkatársam is?...Örökkön örökké híved és őszinte barátod Hampel József.”²

Számos pécsi és baranyai lelet (pl. Pécs-Postapalota, Makárhegy, Makár-alja, Arany Hajó vendéglő, Madarász-féle Gőzmalom, Leöwy-palota, Széchenyi tér, Búza tér, Szabolcs, Postavölgy, Jakabhegy, Kantavár, Siklós, Sellye, Duna-szekcső, Kisharsány, Görcsöny, Ócsárd, Garé, Szilvás, stb. lelőhelyekről) az ő gyűjtőmunkája által lett ismert, s az elkallódás helyett közgyűjteményeink féltve őrzött darabjává válhatott. Ilyen például a híres római kori bronzszobrocska, a „sarukötő Vénusz”, de említhetnénk a pécsi egyetem címerét ábrázoló kőfaragvány töredékét is, melyet a Leöwy (Lóránt)-palota alapozása közben találtak meg az ott álló előző épület alapfalaiba beépítve. (Mire Horváth Antal egyik darabját elszállította, a címer-kő másik felét sajnos ismét beépítették az új alapfalakba.)³

Barátság fűzte a Zsolnay-családhoz is, s több, a Makárhegyen talált bronzkori edényt adott a gyárnak másolatok készítésére. Zsolnay Teréz így emlékezett meg erről: 1873. „Ebben az évben kezdődött a különleges technikájú, ún. Pannonia edények gyártása is. Jó barátunk, Horváth Antal ügyvéd, a tehetséges gyűjtő és amatőr régész, egy Makár-hegyi szőlőjében végzett ásátás alkalmával olyan történelem előtti időkből származó edénykékre bukkant, amelyek állítólag csak hazánkban fordulnak elő. Horváth ezt a kincset atyánk rendelkezésére bocsátotta. Az eredeti edényekről pontos másolatok készültek, a töredékeket kiegészítették és új edényeket is terveztek ebben a stílusban. Atyánk nevezte el ezt a sorozatot Pannoniának.”⁴

A régiségeket tisztelő, felkutató és megőrző Horváth Antal nagy hatással volt Juhász Lászlóra is, akinek gyűjteménye az 1904-ben megnyílt Városi Múzeum törzsanyagát gazdagította.

² Hampel József levele Horváth Antalhoz, Budapest, 1885. dec. 30. magántulajdonban

³ Gerece Péter: A pécsi régi egyetem helye és címere. In: Arch. Ért. 1904. XXIV. k. 193-195.p.

⁴ Zsolnay Teréz – M. Zsolnay Margit – Sikota Győző: Zsolnay. Budapest, 1974. 55.p.

Horváth Antal gyűjteménye az évek során régészeti, iparművészeti, néprajzi tárgyakkal is gyarapodott. Halála után a több ezer darabot számláló kollekciónak, melynek egy jelentős részét a numizmatikai anyag képezte, leánya, Horváth Margit a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajánlotta fel megvásárlásra. A kiválasztott darabok a MNM Régiségtárába, Néprajzi Tárába, Éremtárába, illetve az Iparművészeti Múzeumba kerültek. A pécsi Városi Múzeum részére 281 db műtárgyat a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőisége vásárolt meg, melyek állami letétként kerültek a múzeumi gyűjteménybe. Ezek a következők: 1 db templomi baldachin zöld selyemből, 3 db püspöki címeres márványlap a 18. századból, 1 db római kori oltárkő, 1 db oroszlánt ábrázoló kőfaragvány töredék, az ún. egyetemi címeres kő töredéke, 4 db reneszánsz kapubéllet töredék, 1 db félkör alakú homlokkő, 13 db arany-, 180 db ezüst- és 76 db bronz- és réz érem.⁵ Mint láthatjuk, a jelentős gyűjteményből Pécs városa is gazdagodott.⁶

Végigkísérve Horváth Antal életútját, megismerve sokrétű tevékenységét elmondhatjuk, hogy személyében egy olyan jeles polgárra emlékezhetünk, aki kivételes tehetségét egész életében szülővárosa szolgálatába állította.

Emléktábla a Ferencesek utcája 25. számú ház falán

⁵ Az összesen 4501 db éremből 142 darab került a Magyar Nemzeti Múzeumba, 269 db a pécsi Városi Múzeumba. Nem ismert a fennmaradó 4090 db érem további sorsa. Az alább közölt levélrészletből következtetve feltételezzük, hogy a család azokat visszakapta: a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőisége Pécs város Tanácsának írt 1913. évi levelében ez áll: „Egyben felkérem a tekintetes Tanácsot, hogy a Horváth-féle éremgyűjteményből megvételre érdemesnek nem talált s dr. Harsányi Pál főfelügyelőiségi szak megbízott által a múzeum igazgatójának átadott érmeiket a Horváth örökösöknek kiadatni sziveskedjék.” JPM Irattár 15/1913.

⁶ Meg kell említenünk, hogy 1904-től Horváth Antal többször is ajándékozott műtárgyakat a Városi Múzeumnak.

ZOLNAI GYULA NYELVTUDÓS

Zolnai Gyula nyelvtudós, az Erzsébet Tudományegyetem professzora volt 1918-tól 1930-ig. 1862. december 3-án született a Szatmár megyei Nagysomkúton, római katolikus vallású családban. Középiskoláit Nagybányán és Szatmáron végezte. Papi pályára készült, de betegsége miatt erről kénytelen volt lemondani; később feleségül vette **Szladits Ilona** polgári iskolai tanárnőt. Három gyermekük született: **Béla** (1890) neves bölcsészdoktor, irodalomtörténész, **Klára** (1892) és **Sándor** (1895).¹

Zolnai Gyula 1882-ben a budapesti egyetem hallgatója lett, és az egyetem bölcsészeti karán nyelvészeti tanulmányokat folytatott. Már a következő évben – mindössze 21 évesen – a *benünket* és *beneteket* névmásokról írt értekezésével elnyerte az Akadémia Sámuel-díját. Ugyanilyen díjat érdemelt ki később a *Mon-dattani bűvárlatok* című tanulmányáért is.

Középiskolai tanári oklevelét 1888. május 12-én kapta, tanári pályáját Egerben, a cisztercita főgimnáziumban kezdte, mint világi helyettes tanár. 1888–1893-ig a székesfehérvári állami főreáliskolában, majd 1894-től 1906-ig Budapesten, a Markó utcai főgimnáziumban tanított. Ezzel párhuzamosan, 1895-től a budapesti egyetemen a magyar nyelvtudomány magántanáráként is tartott előadásokat. Bölcsészettudományi oklevelét 1891. május 23-án kapta a Budapesti Tudományegyetemen. A finn nyelv mellett „elég jól” beszélt németül is.²

1897-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának választották. 1924-től már mint rendes, 1945-től 1949-ig pedig mint tiszteletbeli tag vett részt az Akadémia munkájában. Még megérte, hogy halála előtt néhány hónappal törölték az Akadémia tagjainak sorából, és csak 1989-ben állították vissza a tagságát. 1898-ban az Akadémia az akkor felállított Szótári Bizottság előadó-jává, s ezzel az új Nagy Szótár szerkesztőjévé választotta. E két tisztét 1906-ig viselte, amikor a kolozsvári egyetem nyilvános rendes tanára lett.

Zolnai egyike volt azon nyelvészeknek, akik a finnugor nyelvrokonainkkal való kapcsolataink ápolásáért a legtöbbet tette. 1908-ban a Finnugor Társaság (Suomalais Ugrilainen Seura), tíz évvel később pedig a Finn Irodalmi Társaság (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura) levelező tagja lett.

A kolozsvári egyetemről 1918-ban az akkor még Pozsonyban működő Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemhez hívták meg, ahol a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karon a magyar és összehasonlító finnugor nyelvészeti tanszék ny. r. tanárává nevezték ki. Ez év márciusában **Kornis Gyula** dékán mellé prodékánnak is megválasztották. A nemzetközi politikai helyzet kedvezőtlen

¹ BML A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem iratai, Questura iratai (továbbiakban: Q); Szabó Pál: A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága. Pécs, 1940. 1086-1087.p.

² BML A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem Rectori Hivatalának iratai (továbbiakban: RH)

alakulása miatt a csehszlovák állam 1919. január 7-én birtokába vette az egyetemet. A működési lehetőségüktől megfosztott professzorok, köztük Zolnai Gyula is Budapesten kaptak ideiglenes elhelyezést, ahol az egyetem a szintén menekülésre kényszerült kolozsvári egyetemmel együtt egymást kiegészítő egy intézményként funkcionált.

1923-tól, az egyetem Pécsre helyezésétől kezdve 1930-ban történt nyugalmiba vonulásáig Zolnai Pécs tudományos életét gazdagította. 1949. december 24-én halt meg Budapesten.

ZOLNAI GYULA TUDOMÁNYOS TEVÉKENYSÉGE

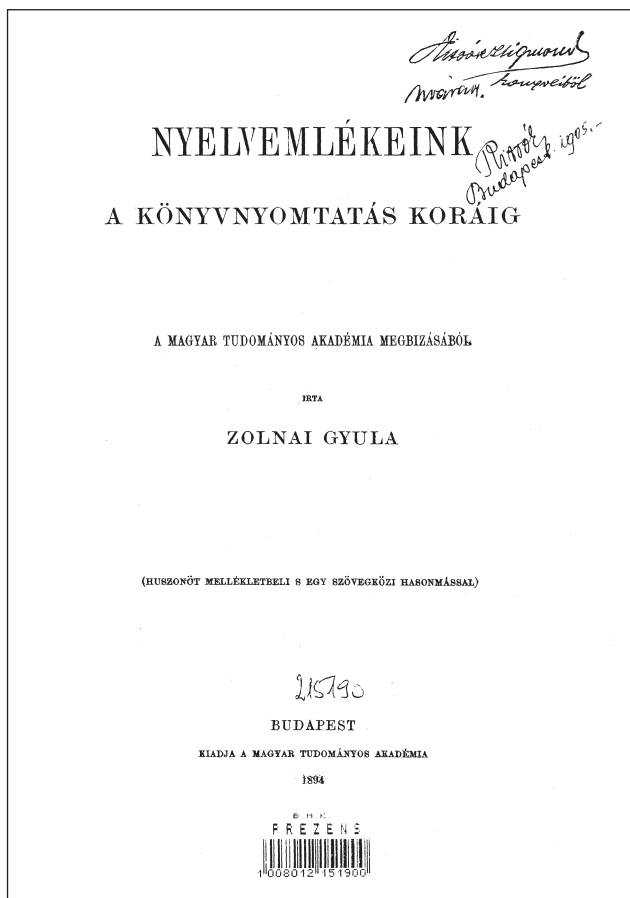
Zolnai Gyula nyelvtudományi munkássága rendkívül sokszínű: foglalkozott mondattannal, szótannal, nyelvhelyességgel, a nyelvjárások vizsgálatával, a nyelvemlékekkel, s mivel kitűnően beszélt finnül, a finn irodalom klasszikusainak első tolmácsolói közé tartozott. Jelentős alakja volt a 19. század végi, 20. század eleji nyelvésznevezetéknek, amely főleg **Simonyi Zsigmond** nagyhatású munkássága nyomán „megalkotta” a magyar nyelvtörténeti tudományt, meghonosítva a nyelvi történeti szemléletét. A történeti nyelvészet azt vizsgálja, hogy a nyelv az idők során hogyan változtatja vagy őrzi meg szerkezetét; a nyelvnek tehát a történeti, *diakrón* vetületét vizsgálja, szemben a leíró nyelvészettel, mely az idő tényezőjét figyelmen kívül hagyva, a nyelvet egyidejűleg, *szinkrón* szempontból vizsgálja.

A magyar nyelvtörténet a más, elsősorban a finnugor nyelvekkel történő összehasonlításból indult ki, amelynek fontos állomása volt **Budenz József** magyar-ugor szótára és ugor alaktani kutatásai. Budenz finnugor nyelvészetének összehasonlító módszere mellett Simonyi kutatásaira nagy hatással volt az 1870-es években Németországból indult *újgrammatikus iskola* is, amely már nemcsak a nyelv történetét, hanem az élő nyelv változásait, változatait, főként a nyelvjárásokat kutatta, és megfogalmazta a nyelv művelés alapelveit. Simonyi tanítványaként Zolnai is követője lett ennek az iskolának, amelynek módszereit és eredményeit ő elsősorban a mondattani kutatásaira alkalmazta.

Zolnai Gyula nyelvész szemléletére nagy hatással volt, hogy Simonyi a mondat tan tárgyalásának a módszerét is megszabta az elkövetkező évtizedekre. Monográfiáiban ugyanis először az eredet kerül sorra, s csak azután az alak vagy a szerkezet jelentésfunkciói, melyben a korabeli állapot épp olyan fontos szerepet kap, mint a történet. Így a történeti mondatban tulajdonképpen bekebelez egy leíró mondatot is.

A történeti szempontot érvényesítette Zolnai a *Nagy Szótár* feladatkörének megállapításakor, illetve kisebb monográfiái mellett, például a *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig* (1894) című művében is. Bár munkáinak nagy részében a történeti felfogást követte, kitűnő nyelvjárás-tanulmányai (*Tisza-Eszlár s vidéke nyelvéből 1883.*; *Egri nyelvsajátságok 1889.*; *Mátyusföld nyelvjárása 1890.*) mégis amellet szólnak, hogy a szinkrónia kérdései ugyancsak érdekelték.

A 19-20. század fordulója teremti meg a magyar történeti nyelvtudománynak fontos munkaeszközeit, s ebben Zolnainak is fontos szerep jutott. A lexikológia te-

rén Zolnai már pályája kezdetén betekintést nyer a *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* szerkesztési munkálataiba, de érdeklődését nem elégitette ki a nyersanyag ismerete, figyelemmel kísérte a külföldi szótárírási kísérleteket is. 1905-ben az Akadémia megbízásából a *Thesaurus Linguae Latinae* és a Grimm-féle nagy német szótár szerkesztő munkálatainak tanulmányozása végett Németországban járt. A *Magyar Oklevél-Szótár* szerkesztésével az Akadémia 1896-ban bízta meg, a *Magyar Nyelv Nagy Szótárának* irányításával pedig 1898-ban. Ez utóbbival kapcsolatosan annak egyetemes jellegét hangsúlyozta valamint azt, hogy e szótárnak a magyar szókincs lehető legteljesebb tárházának kell lennie.³ 1906-tól kezdett el foglalkozni a *Magyar-Finn Szótár* rendezésével. Így a **Szarvas Gábor** és Simonyi Zsigmond szerkesztésében megjelent *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* (1890-1893) valamint **Szily Kálmán** műve: *A Magyar Nyelvújítás Szótára* (1902. 1908.) mellett 1906-ban elkészült a fiatalon elhunyt **Szamota István** gyűjtése alapján Zolnai Gyula által

³ Zolnai Gyula: Az új Nagy Szótár föladatáról. Akadémiai székfoglaló. 1899. 5.p.

SUPPLEMENTUM
AD
LEXICON LINGVAE HUNGARICAE AEVI ANTIQVIORIS

LEXICON
VOCABULORUM HUNGARICORUM

IN DIPLOMATIBUS ALIISQUE SCRIPTIS QVAE REPERIRI POSSUNT VETUSTORUM
MAXIMA EX PARTE

INDUSTRIA STEPHANI SZAMOTA COLLECTORUM

JUSSU ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
COMPOSUIT

JULIUS ZOLNAI

BUDAPESTINI
SUMPTIBUS ET TYPIS VICTORIS HORNÝANSZKY
MCMII–MCMVI

PÓTLÉK
A
MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ

MAGYAR
OKLEVÉL-SZÓTÁR

RÉGI OKLEVELEKBEN ÉS EGYÉB IRATOKBAN ELŐFORDULÓ
MAGYAR SZÓK GYŰJTEMÉNYE

LEGNAGYOBB RÉSZÉKET GYŰJTÖTTE

SZAMOTA ISTVÁN

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA MEGBÍZÁSÁBÓL
SZÓTÁRRÁ SZERKESZTETTE

ZOLNAI GYULA

JPTE Egyetemi Könyvtár

P00060941

BUDAPEST
KIADJA HORNÝANSZKY VIKTOR KÖNYVKERESKEDÉSE
1902—1906

szerkesztett *Magyar Oklevél-Szótár* (1902-1906). **Györke József**, Zolnai egyik legtehetségesebb tanítványa így ír e nagy volumenű munkáról: Zolnai „a Magyar Oklevélszótárt valóban úgy szerkesztette meg, hogy az a Nyelvtudományi Bizottság kívánságának megfelelőleg a Nyelvtörténeti Szótár mintaszerű pótléka lett. Ennek a műnek fontosságát csak akkor értjük meg igazán, ha felvetjük magunkban a kérdést: Hol volna ma a magyar és a finnugor összehasonlító nyelvtudomány vagy akár a magyar történettudomány is e szótár nélkül?!⁴

A lexikológia mellett a szótan etimológiai része is állandóan érdekelte. A *Budenz-Albumban* 1883-ban megjelent *bennünket*, *benneteket* névmásokról szóló értekezéséért kapott Sámuel-díj is ezt bizonyítja. Érdekesség, hogy ekkor még régi, Tömlő nevén szerepel. Szótani munkáiból kiemelkedő még *A -si képző eredete* című 1920-ban megjelent munkája is.

⁴ Györke József: Zolnai Gyula. In: Magyar Nyelv, 1942. 38. évfolyam, 5. sz. 321.p.

Zolnainak a mondattan területén is számos értékes munkája született. A *Mondattani búvárlatok* mellett, melyben a szintagmatikus kapcsolatok keletkezését és magyar típusait vizsgálja, megemlítendő még az 1924-ben keletkezett *Mondat-átszövődés* című akadémiai rendes tagsági székfoglalója. E felsorolt nyelvtudományi területeken kívül a már említett nyelvjárások területén is újszerű megfigyeléseket tett.

Több tanulmánya szól a nyelvemlékekkel kapcsolatos megfigyeléseiről: például *A névragok különírása a Halotti beszédben; Finn vélemény az Árpád-kori magyar kiejtésről; A Müncheni Glosszák és Töredékek*; valamint az ezzel kapcsolatos helynévmagyarazatokról: például *Esküllő, Kolos; Zavagy*.

Jelentősek finnből való műfordításai. Például **Leino Ejnó**: *Tavaszzünnepi dalok* (finn balladák); **Kivi Elek**: *A pusztai vargáék* (népvígjáték 5 felvonásban); **Erkko János Henrik**: *Ajno* (színmű 5 felvonásban); *Északi lant* című versgyűjtemény. Ezek a műfordítások Somkuti név alatt a *Kisfaludy Társaság Évlapjaiban*, az *Olcso könyvtárban*, valamint a *Magyar Nyelvőr*, illetve a *Magyar Nyelv* című folyóiratokban jelentek meg.

A *Magyarosan* című folyóiratban rendszeresen jelentek meg a nyelvünk eredetisége, egészséges fejlődése mellett kiálló, és a szerkezeti idegenszerűségeket és a szókészlet elnemzetköziesedését bíráló írásai.

A magyar nyelvtudomány története szinte új korszaknak indult a *Magyar Nyelvtudományi Társaság* megalapításával 1904-ben, és a társaság folyóiratának, a *Magyar Nyelvnek* a megindulásával 1905-ben. Zolnai Gyula e társaságnak alapító és választmányi tagja, a folyóiratnak pedig 1905-1906-ban főszerkesztője volt.

ZOLNAI OKTATÓI TEVÉKENYSÉGE

Amikor az egyetem ideiglenes budapesti működése után Pécsre költözött, Zolnai Gyula mint az akkor Magyar és Összehasonlító Finnugor Nyelvtudomány néven működő tanszék professzora is a városba jött. A négykarúvá bővült pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemet 1923. október 24-én nyitotta meg gróf Klebelsberg Kuno kultuszminiszter. Az ünnepélyen Zolnai a Magyar Tudományos Akadémia nevében mondott köszöntést: „Mint a Magyar Tudományos Akadémia tagja, e tudóstársaságnak megbízásából és nevében üdvözlöm a Pozsonyban alapított s onnan való száműzetése óta hajléktalanul küszködött M. kir. Erzsébet Tudományegyetemet, midőn a mai napon Pécs nagy múltú városában, Nagy Lajos dicső királyunk híres egyetemének székhelyén megtelepülve, működését ünnepiesen megkezdi és kívánom: találja itt meg mindazokat a feltételeket, amelyek egy tudományegyetem sikeres működéséhez elengedhetetlenül szükségesek, hogy eképpen, mint a tudományok ápoló anyja, a Dunántúlnak s ezzel együtt megcsontított és kifosztott szerencsétlen hazánknek tudományosságát és művelődését mentől sikeresebben fejleszthesse és felvirágoztathassa. A rómaiak Sopianaeja, a középkor Quinque Ecclesiaeje, a mi Pécs városunk mindenkor nevezetes művelődési pont volt. Az Erzsébet egyetem ide települése új korszakot nyit meg ez ősrégi város fejlődésének történetében és a Gondviselésbe vetett erős hittel tekintünk e fi-

atal és máris nagy megpróbáltatásoknak kitett főiskola jövője elé. A Magyar Tudományos Akadémia nevében áldást és sikert kívánok az Erzsébet egyetem itteni működéséhez.”⁵

Zolnai 1930-ban történt nyugdíjazásáig volt a Magyar Nyelvtudományi Intézet igazgatója. 1923. szeptember 28-án kelt levelében tett kérésére a rektor biztosította számára a Búza téri diákotthon első emeletén a lépcsőfeljárótól jobbra levő, egy ablakpárral ellátott szobát ideiglenes lakásul, s egyúttal elfogadta Zolnai felajánlását az intézet feletti fő felügyelet vállalására.⁶ Pécsi tartózkodása alatt Zolnai több ízben váltott lakhelyet: az 1927-28-as tanév első felére kiadott tanrendben lakcímeként a Reáliskola utca 6. szám van megjelölve, az 1929-30. tanév első felére kiadottban pedig a Szigeti országút 104. szám.⁷

Az 1925-26. tanévben Zolnait öt évre a Tanárképző Intézet Tanácsának tagjai közé választották. Tagtársai **Hodinka Antal**, **Prinz Gyula**, **Thienemann Tivadar**, **Nagy József** egyetemi ny. r. tanárok és **Buzássy Ábel** címzetes tankerületi főigazgató, ciszterci rendi reálgimnáziumi igazgató voltak. A Tanárképző Intézet elnöke pedig a szintén öt évre megválasztott **Weszely Ödön** ny. r. tanár lett. Zolnai Gyula egyébként 1923-25-ig a Pécsi Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság elnöki tisztét is betöltötte.

Az egyetem Pécsre költöztetésekor Zolnai Gyula szívügye volt a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar, ezen belül is természetesen saját tanszékeinek megfelelő elhelyezése. A Magyar Nyelvtudományi Intézet ugyanis a Rákóczi út 80. szám alatti központi épület II. emeletén kapott igen szűkös helyet. Tantermei nem voltak, így azokat a jogi kartól kérte kölcsön. Zolnai Gyula e tárgyban többször is felszólalt a bölcsészkar ülésein. Az 1924. január 28-án tartott kari ülésen például indítványozta, hogy a kar vagy cserélje vissza a Magyar- valamint a Német- és a Francia Intézet helyiségeit, vagy gondoskodjék a Magyar Intézetek megfelelő elhelyezéséről. A Kar az indítványt elutasította, de hozzájárult, hogyha a Magyar Intézet három helyisége közül a szemináriumi helyiség a hallgatóknak szűkös, akkor az egyik tanárszoba is rendelkezésükre állhassék. Az így elveszett tanárszoba helyett egy másik megfelelő helyiséget fog kapni Zolnai Gyula, mint a Tanárvizsgáló Bizottság elnöke.⁸

Ugyanebben az évben, májusban Zolnai azzal a javaslattal állt elő, hogy a helyiségek bővítése érdekében az egyik tanári szoba és a szeminárium közt levő falat le lehetne bontani. A kari ülés ekkori határozata szerint a kar javasolja, hogy a gazdasági hivatalnak a központi épületből való kiköltözésével megüresedő két helyiséget a Tanárvizsgáló Bizottság rendelkezésére bocsássák.⁹

⁵ A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem Tanévi Iratai. (továbbiakban: Tan. ir.) 1918/19-1927/28. 1933. 15.p.

⁶ BML RH. Zolnai levele a rektorhoz 1923. szeptember 28.

⁷ A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem Tanrendje. 1927-28; 70.p.; 1929-30. 80.p.

⁸ BML M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem, Kari ülési jegyzőkönyvek (továbbiakban: KÜJ). 1924. január 28.

⁹ BML KÜJ. 1924. május 28.

Az 1924. szeptember 11-én Weszely Ödön dékán elnökletével összeült kari tanács szomorúan vette tudomásul, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium nem járult hozzá a bölcsészeti helyiségek szaporításához. Az elnök azt is tudatta a kari ülés résztvevőivel, hogy azt a tantermet, melyet a bölcsészkar a Pécsre telepítéskor a jogi kartól kapott, s melyet most az visszaker, nem adhatja; véleménye szerint ugyanis a termet nem a jogi kar engedte át, hanem az egyetemi karok elhelyezése alkalmával miniszterileg adatott át a bölcsészkarnak. Amint az elnök rámutatott, abban a teremben reggel 8-tól este 7-ig állandóan tartanak előadásokat.¹⁰

A bölcsészeti intézetek elhelyezésének javítása a huszas évek végére már halaszthatatlan feladattá vált. Minimum 35-40 hallgató számára kellett volna helyet biztosítani, de a rendkívül szűk, körülbelül 3 m szélességű szobában az asztal körül legfeljebb nyolcan fértek el. Így a hallgatók jó része a hideg folyosóra került ki, itt helyeztek el íróasztalokat és részben a szemináriumi könyvtárakat is.¹¹

Az 1930. február 15-én tartott kari ülésen az ülés elnöke, **Holub József** dékán ismertette a polgármester által javasolt, helyszűkével kapcsolatos kétféle megoldási lehetőséget. E szerint vagy kitelepítik a központi épületből az orvosi intézeteket, s a megürülő helyiségeket a jogi és bölcsészkar foglalja el, vagy e két kar részére új épületet emelnek. A város és a minisztérium anyagi támogatása miatt ez utóbbi megoldás valósult meg. Az említett kari ülésen az elnök felkérte a kar intézeteinek vezetőit, hogy jelentsék be helyiség-szükségeiket. A megkérdezettek általában 1, illetve 2 db 2 ablakos tanári szobára és 1 nagyobb intézeti helyiségre tartottak igényt.¹² A gazdasági válság miatt azonban az állam a beígért segítségtől elállt, s a rendelkezésre álló összegből felépített új szárny csak a jogi fakultás elhelyezésére volt elegendő. A bölcsészeti kar csak néhány helyiséggel lett gazdagabb, ami nem tette lehetővé továbbra sem a zavartalan oktatást.

A tanszék megfelelő elhelyezése mellett legalább ugyanilyen fontos volt Zolnai számára, hogy a tanszéken finn lektort alkalmazzanak, s ennek érdekében már a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar első ülésén tett javaslatot. Erre az ülésre, már a hivatalos tanévnyitó előtt 21 nappal, 1923. október 3-án sor került. Ez alkalommal az elnök, Weszely Ödön dékán bemutatta a vallás- és közoktatásügyi miniszter leiratát, melyben az állt, hogy a karon jövő tanévtől kezdve finn lektort lehet alkalmazni. Zolnai Gyula és Thienemann Tivadar ezzel kapcsolatos felszólalásukban felajánlották, hogy megkeresik a helsinki és a turkui egyetem bölcsészeti karát a kapcsolatok szorosabbá fűzése, s egy lektor meghívása érdekében. Elképzelésük szerint a finn és észti egyetemek által küldendő lektor tiszteletdíján kívül internátus lakásban és kedvezményes ellátásban részesülne.¹³

Az egyetem finnországi kapcsolatainak ápolására szolgált, hogy 1926-ban a Jyväskyläi Szabad Egyetem meghívta Zolnai Gyulát a magyar nyelv finn nyelven folyó előadására, s a professzor ennek június-július hó folyamán eleget is tett. E

¹⁰ BML KÜJ. 1924. szeptember 11.

¹¹ Ravasz János: Pécsi Tudományegyetem 1923-1940. Pécs, 1983. Kézirat a PTE könyvtárából, VI/1. 986.p.

¹² BML KÜJ. 1930. február 15.

¹³ BML KÜJ. 1923. október 3.

tanfolyam megtartásának költségeire a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 7 millió koronát engedélyezett.¹⁴ Zolnai már korábban is járt Finnországban: először Svédországgal összekötött látogatást tett 1909-ben, majd 1911-14-ben, illetve 1923-ban járt az országban. Ez utóbbi alkalommal a Finnségi Szövetség (Suomalaisuuden Liitto) nevű egyesületben és több vidéki helységben a finn-magyar nyelvrokonságról, a két nemzet művelődési kapcsolatairól és Magyarországnak a világháborúban betöltött szerepéről tartott előadásokat. A bölcsészeti kar 1925. október 21-i ülésén megfogalmazódott az az igény, miszerint kívánatos lenne az egyetemi tanároknak is lehetővé tenni a külföldi tanulmányutakat, hogy ezáltal a mai tudomány színvonalán tarthassák magukat.

A finn és észti lektorság felállításának ügyében legközelebb az 1926. szeptember 10-i kari ülésen szólalt fel Zolnai: miután az elnök, Thienemann Tivadar dékán bemutatta a vallás- és közoktatásügyi minisztérium leiratát az észti lektorátus felállítása ügyében, felkérte Zolnai Gyulát, hogy tegye meg előadói javaslatát. A professzor írásban beadott javaslatát, a finn és észti lektorátus melletti kiállítását idézem: „Tekintetes Kar, Jungerth révali m. kir. követségi tanácsos ügyvivőnek a m. kir. vallás- és közoktatásügyi Minisztériumhoz finn és észti lektorság ügyében tett javaslatára vonatkozólag véleményemet a következőkben terjesztem elő: Fontos és szükséges finn lektorság felállítása magyar egyetemeken a művelődési kapcsolat hasznossága miatt, illetve a finneknek gazdag és fontos, vezető jelentőségű finnugor nyelvészeti és néptudományi irodalma e rokon nyelvnek ismeretét mind két nevezett tudomány szak művelőjére nézve nélkülözhetetlenné teszi, s e nyelv ismeretét tanárvizsgálati követelményeink is megkívánják. Az észti lektorság felállítását az észti nyelvű tudományos irodalom kisebb arányainál, és a finnt meg nem közelíthető fontosságánál fogva kevesebb ok támogatja ugyan, s az észti nyelv nem lévén tanárvizsgálati tárgy, féltő, hogy kevés hallgatója is lesz e lektorságnak, de a kölcsönösség elve alapján (a dorpáti észti egyetemen már 1922 óta van magyar lektor), másrészt e rokon nemzetnek egyre emelkedő tudományos és általános művelődési jelentőségénél fogva az észti lektorság fölállítását is kívánatosnak lehet tartani. Karunk javasolja a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak egy egyesített finn-észti lektorság felállítását azzal a feltétellel, hogy erre az állásra egy feltétlenül finn születésű, de az észti nyelvet is előadni képes nyelvész-jelölt nevezessék ki, akinek a magyar kormány, mint Jungerth javaslata is kívánja, ingyen lakást, kedvezményes ellátást (ezt a magam részéről egyetemünkön a Nagy Lajos Kollégiumban adható ingyen ellátásra is hajlandó volnék módosítani) és némi tiszteletdíjat engedélyezne”.¹⁵

Az 1927. január 10-én Hodinka Antal dékán elnök vezetésével tartott kari ülésen Zolnai felszólalásában bejelentette, hogy a minisztérium az ő indítványa alapján tett fölterjesztésükre az 1923. évi rendeletével beleegyezését adta ahhoz, hogy a kar költségvetésének különösebb megterhelése nélkül finn lektorság létesüljék. Ezen az ülésen jelentette be nagy örömmel, hogy **Aarni Penttilä**, a turkui

¹⁴Tan. Ir. 1926-27. 10-13.p.

¹⁵BML KÜJ. 1926. szeptember 10.

finn egyetem könyvtártisztje és jeles fiatal nyelvtudós, aki már több ízben tartózkodott Magyarországon, s nyelvünket érti, több hónapi tanulmányútra folyó hónap végével hazánkba jön. Zolnai beszámolt arról is, hogy kérésére Penttilä hajlandónak mutatkozott arra, hogy négy hónapot Pécs városában töltve az 1927-28. tanév első félévében a finn és észti nyelvről, mint lektor előadásokat tartson az egyetemen. Zolnai azzal a kéréssel fordult a Karhoz, hogy ragadja meg az alkalmat, s bízta meg Aarni Penttilät a folyó félévre a finn és észti nyelv lektorságával, s a vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól kérjék a megbízandó lektornak a szokásos lektori tiszteletdíj utalványozását. Azon felül javasolta, hogy a minisztériumtól egy VII. fizetési osztály után járó félévi lakáspénzt is kérvényezzenek a lektor számára. Zolnai Gyula ezzel a „vallomással” zárta gondolatait: „Javaslatom tételében az a becsvágy is vezet, hogy valamint finn nyelvű előadások is magyar egyetemen először minálunk tartattak (múlt félévi *Suomen kielen muotooppi* című kollégiumomban), úgy az Erzsébet egyetem legyen az első abban is, hogy bölcsészeti karán finn, illetőleg észti lektorság állíttatik”.¹⁶

Amikor az 1927. március 23-án összehívott kari ülésen Hodinka Antal dékán elnök kijelentette, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter leiratában Aarni Penttilä finn-észti lektor megbízatását jóváhagyta, ezzel kapcsolatban Zolnai egy beadvánnyal fordult a Karhoz. Ebben közölte, hogy a minisztériumnak fedezet hiányában sem lektori tiszteletdíjat, sem lakáspénzt engedélyezni nem áll módjában, de nem támaszt észrevételt az ellen, hogy részére 175 pengő félévi lakáspénz, összesen 564,76 pengő, de legrosszabb esetben annak minimum 2/3-át, azaz 350 pengőt a magántanári jutalék terhére engedélyeztessék. Zolnai azt kérte a kartól, hogy legyenek méltányosak a lektorral szemben, hiszen a finnországi magyar lektornak havi 100 \$, az észtországinak Tartuban havi 45 \$ rendes javadalma van: „Az ügy méltánytalan elintézése pedig a jövőre nézve azzal a veszedelemmel járhat, hogy szaktudományom kárán nem lesz többé módunkban egyetemünkön senkit hasonló működésre megnyerni”.¹⁷

Megbízatása lejártá után Hodinka Antal dékán az 1927. április 25-i kari ülésen bemutatta Aarni Penttilä finn-észti lektor jelentését előadásainak eredményéről, s tolmácsolta a lektor úr köszönő levelét, melyet elutazása alkalmából juttatott el hozzá. A Kar elhatározta, hogy Penttilä-nek a karon kifejtett értékes munkájáért és a felettes turkui könyvtár igazgatóságának, mely kiküldetését lehetővé tette, köszönetét fejezi ki.¹⁸

Aarni Penttilän kívül Zolnai oktatói munkássága alatt még két neves finn nemzetiségű látogatója volt az egyetemen: **Antti Tulenheimo** volt finn miniszterelnök, a helsinki egyetem akkori rektora, aki a finn tudományos és gazdasági élet vezetőivel 1927. június 18-19-én járt a pécsi egyetemen, valamint **Eemil Nestor Setälä**, volt finn külügy-, majd oktatási miniszter, neves nyelvész, akkori budapesti finn követ. Ő az 1928. június 10-13. között Budapest székesfővárosban tartott III.

¹⁶ BML KÜJ. 1927. január 10.

¹⁷ BML KÜJ. 1927. március 23.

¹⁸ BML KÜJ. 1927. április 25.

Finnugor Közművelődési Kongresszus alkalmával érkezett Pécsre, június 16-án. A kongresszusra dr. Zolnai Gyula professzort is meghívták.¹⁹

Zolnai Gyula pécsi oktatói tevékenysége alatt a tanrendi táblázatban található adatok alapján a következő előadásokat hirdette meg: *Magyar szóképzéstan, Magyar szóragozástan, Magyar mondattan, Olvasmányok a kódexirodalomban, A magyar nyelv legrégebb emlékei, A magyar népnyelv, Jelentéstan, Finnugor összehasonlító alaktan, A finn nyelv hang- és alaktana.*²⁰ Ő maga is tartott magyar nyelvészeti szemináriumi gyakorlatokat, és finnugor nyelvgyakorlatokat is. Ez utóbbi adat azért fontos, mert Zolnai nyugdíjazása után, a finnugor nyelvgyakorlatokat és a finn nyelvet az a **Szabó Aladár** lektor tanította, akinek tehetségét ő fedezte fel: már 1926-ban azzal állt elő a bölcsészkar ülésén, hogy egyik volt hallgatója, **Weisz Oszkár** szombathelyi mérnök által küldött 2 db 10 koronás aranyat a finn nyelvben tanúsított előmeneteléért Szabó Aladár bölcsészettan hallgatónak adományozta.²¹ Szabó Aladár 1930-tól lett a Magyar és Összehasonlító Finnugor Nyelvészeti Tanszék finn lektora.

A tanszék színvonalas tudományos tevékenységét jelzik a letett doktori szigorlatok, illetve a doktori disszertációk eredményei. A doktori szigorlatokhoz egy fő és két melléktárgyat kellett választani, s a szigorlaton azokból vizsgát tenni.

Az alábbi hallgatók doktori disszertációinál kérték ki Zolnai Gyula véleményét: a név mellett a szigorlat ideje valamint a fő- és melléktárgyak olvashatók.²² **Kornis Ferenc**, 1921. F: Magyar irodalom; M: Finnugor nyelv. **Asztalos Miklós**, 1922. F: Magyar irodalomtörténet; M: Magyar nyelvészet; Magyar történet. **Székely Károly**, 1929. F: Magyar nyelvészet; M: Magyar irodalom; Pedagógia. **Georgovits József**, 1930. F: Magyar és finnugor összehasonlító nyelvészet; M: Magyar történelem; Világtörténelem.

Voltak olyan hallgatók, akiknek dolgozatát nem Zolnai Gyulának adták bírálatra, de mivel valamelyik melléktárgy a magyar vagy az összehasonlító finnugor nyelvészet volt, ezért a szigorlatra meghívták: **Baranyay Zoltán**, 1922. F: Francia; M: Magyar irodalom; Magyar nyelvészet. **Máté Károly**, 1926. F: Magyar irodalomtörténet; M: Magyar nyelvészet; Német irodalomtörténet.

Ebből az adatsorból megállapítható, hogy 1921 és 1930 között ketten doktráltak magyar nyelvészetből, illetve magyar és összehasonlító finnugor nyelv-

¹⁹ A meghívottak között volt dr. Kornis Gyula államtitkár, ny. r. tanár, a III. Finnugor Közművelődési Kongresszus pedagógiai szakosztályának elnöke, a helsinki (Helsingfors), turkui (Abo) és tartui (Dorpat) egyetem rektorai; gróf Teleki Pál, a Finnugor Közművelődési Kongresszus elnöke; dr. Vasváry Ferenc, a pécsi egyetem rektora. A MTA dísztermében 1928. június 10-én vasárnap d.e. 11 órakor tartott megnyitó ünnepségen gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter, Pasonen Mátyás, a finn bizottság elnöke, valamint Pats Konstantin, az észti bizottság elnöke mondott üdvözlőbeszédet. A kongresszus ülészaka június 11-13. között négy szakosztályban folyt: I. A finnugor népek általános művelődési és tudományos kérdései; II. Pedagógia; III. Közgazdasági; IV. Irodalmi és Művészeti. BML RH. Isz. 2340. ill. 2528.

²⁰ Figler Csilla: A Magyar Nyelv- és Finnugor Összehasonlító Nyelvtudományi Tanszék tudományos oktatói tevékenysége Pécsen (1923-1940) c. szakdolgozat. Pécs, 2001. 19-20.p.

²¹ BML KÚJ. 1926. május 19.

²² BML A Bölcsészdoktorok Albumában és a Bölcsészdoktorok Szigorlati Könyvében Kornis Ferenc nevével csak egy melléktárgy olvasható.

szetből mint főtárgyból. Székely Károly doktori disszertációjára vonatkozó adatokat a Bölcsészdoktorok Szigorlati Könyvében nem találtam, így dolgozatának egyedül csak a címét tudtam a kari ülések jegyzőkönyve alapján meghatározni: *Pálóczi Horváth Ádám nézetei a nyelv művelésről*.²³

Georgovits Józsefről már a Bölcsészdoktorok Szigorlati Könyvében is találtam adatokat: 1906. december 21-én született Celldömölkön, római katolikus vallású. Középkolai tanulmányait a ciszterci rend pécsi gimnáziumában végezte. Doktori szigorlatának letételekor Pécsen, a János utcában lakott. Doktori szigorlatát 1930. június 3-án d.u. 4 órakor tette le, a dékáni hivatalban. Disszertációjának címe: *Vogul jelzős szerkezetek*, melyet Zolnai Gyulán kívül még **Tolnai Vilmos** bíralt. Szigorlatán Holub József volt az elnök, és rajta kívül még jelen volt Tolnai Vilmos és Hodinka Antal is. 1930. június 13-án avatták bölcsészdoktorrá *Cum laude* minősítéssel. A szigorlati jegyzőkönyvben elolvashatjuk azokat a témaköröket, amelyekre mint kérdésekre meg kellett felelnie:²⁴

Főtárgy: Magyar és finnugor összehasonlító nyelvészet: A finnugor nyelvek fonetikai jelölései. A finnugor és indogermán nyelvek eltérő sajátosságai. A jelzett szó ragozása. Finnugor nyelvelmékek. Az igenemek szerkezete. Panthezis és hipotézis. A mondat keletkezésének emlékei. A syntagma. A tövéghangzók kérdése.

I. Melléktárgy: Magyar történelem. Őstörténet irodalma. Jungria. Onogurok. Francia jövevényszavaink és a latini.

II. Melléktárgy: Világtörténelem. A pontusvidék középkori népei. A kelet-római császárság visszaszorítása 1395-ig. Az orosz hatalom terjeszkedése a tatárság rovására. Nagy Péter politikája.

Zolnai már 1928-ban ajánlotta, hogy az 1928-29. tanévben Georgovits József III. éves hallgató részesüljön a közszolgálati alkalmazottak részére létesített tanulmányi ösztöndíjban, szerinte ugyanis Georgovits a magyar és különösen a finnugor összehasonlító nyelvészet terén figyelemreméltó tehetséget mutat, s szorgalmával és addigi munkásságánál fogva a támogatást a legnagyobb mértékben megérdemli.²⁵

Tanulmányai befejezése után 1930-ban (Georgovits) Györke József lett az első magyar ösztöndíjas a tartui egyetemen, s 1931 januárjától a magyar lektori állást is megkapta – az 1928-ban hazatért Virányi Elemér utódként. Tartuból, ahol későbbi észt feleségét, **Elen Vask**-ot megismerte, több kisebb-nagyobb tanulmánnyal tért haza 1936-ban. Györkének a *Magyar Nyelv* 1942 decemberi számában Zolnai Gyula születésének 80. évfordulójára megjelent köszöntése elárulja, hogy az egyetemista Georgovits általános nyelvészeti érdeklődését is Zolnainak köszönheti, aki bevezette a nyelvre vonatkozó általános, akkor még újgrammatikus ismeretek vidékére: „1930 májusában, huszonnégy évi működése után vonult vissza a felsőoktatástól. Akkor, az elárvult tanítványok nevében, lankadatlan munkakedvet s Isten áldását kívántuk jószívű, mindig igazságos, szeretett professzo-

²³ BML KÜJ. 1929. november 21.

²⁴ BML RH. Isz. 2332. 294. Doktori Szigorlati Jegyzőkönyv

²⁵ BML KÜJ. 1928. december 17.

runknak. Ma, tizenkét év távlatából, nyolcvanadik életéve küszöbén a Magyar Nyelvtudományi Társaság, a tisztelők, a barátok és e folyóirat olvasói, meg a volt tanítványok nevében is megújítjuk egykori kívánságunkat: Adja Isten, hogy lankadatlan munkakedvvel dolgozhasson még hosszú, számos éveig!”²⁶

Hajdú Péter nyelvtudós, akadémikus Györkéről írt tanulmányában leírja, hogy az egyetemi anyakönyvi lapokból megállapíthatóan Györke Zolnai Gyula mely óráit hallgatta: a *Magyar hangtan, Finn olvasmányok, Nyelvészeti gyakorlatok, Jelentéstan, A finn nyelv hang- és alaktana, Magyar szóragozástan, A magyar népi nyelv, A magyar nyelv legrégebbi elemei, Magyar mondattan, Finnugor összehasonlító hang- és alaktan* c. előadásokat.²⁷ Finn nyelvi ismereteit az akkoriban ott lektoráló Aarni Penttilä is gyarapította.

Doktori értekezésének tárgya egy vogul mondattani kérdés volt: a *Vogul jelzős szerkezetekről*.²⁸ 31 lap terjedelmű dolgozatában Simonyi Zsigmond kategóriái szerinti leíró csoportosításban tárgyalja a vogul mondattan e fontos szeletét. Bár a dolgozat Zolnai Gyula irányításával készült, de a finnugor mondattan korai és rövid ideig tartó művelése is egyértelműen Simonyi közvetett hatására utal. Disszertációjának tartalmi felépítése a következő: I. A főnévi jelző. A birtokos jelző, A láncolatos birtokviszony. II. A melléknévi jelző; A cselekvő ige; A szenvedő igenév; A szenvedő igenév a cselekvő alany megnevezésével. III. A melléknévhez járuló jelzők. IV. A számnévi jelző. V. Az értelmező.

Györke vogul mondattani kutatásai akkoriban azért voltak jelentősek, mert **Klemm Antal**: *Magyar történeti mondattan* című munkájának a jelzős szerkezetet tárgyaló 2. kötete csak később, 1940-ben jelent meg. Klemm ebben a munkájában mindig kitekintett a finnugor nyelvekre is, ilyen szempontból hasznos volt számára is Györke értekezése. Györke későbbi finnugrisztikai kutatásai közül képzőmonográfiája a legjelentősebb. Hajdú Péter, Györke tanítványa így emlékezik vissza rá: „Györke kitűnő nevelő volt, kritikus és független gondolkodó, aki alkalmas lett volna a magyar uralisztika újjászervezésére és a konzervatív örökség átalakítására. Jó terveket agyaltunk ki, mert láttuk a történeti lehetőséget a nyugati és a keleti országokkal való kapcsolatteremtésre. Akkor még nem látszott, hogy a »felszabadított« és a »baráti« népek viszonya nem úgy alakul, ahogy reményeink szerint kellett volna. Talán szerencse is volt, hogy egy rapid halál oly fiatalon elvitte, sok csalódástól menekült meg e szomorú áron”.²⁹ Györke József nagyon fiatalon, 40 évesen, 1946-ban halt meg.

Zolnai Gyula, mint láthattuk, Györke József 1930. június 3-án lezajlott doktori szigorlatán már nem vett részt, hiszen akkorra már benyújtotta a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez nyugdíjazási kérelmét.

A Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Kar 1930. szeptember 22-i ülésén Tolnai Vilmos dékán méltányolta Zolnai áldozatos munkáját és vett búcsút a professzortól: „Zolnai Gyula a Karnak legtöbb évet szolgált tagja volt. Tanári szol-

²⁶ Györke... i.m. 1942. 323.p.

²⁷ Hajdú Péter: Wiener Wahl (Arcképek–tények–állapotok). In: Nyíri Antal kilencvenéves. Szeged, 1997. 96-97.p.

²⁸ Pécssett jelent meg, 1930-ban.

²⁹ Hajdú... i.m. 1997. 92.p.

*A Szent Mór Kollégium építése 1928-ban.
Középen: Vargha Damján és a magyar szakos hallgatók közül
Györke József, Simrák Ilona és Szabó Aladár van jelen
(a fotó Bari Istvánné Simrák Ilona tulajdona)*

gálatának 42 éve közül 24 év esik egyetemi tanári működésére, ebből 12-t a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemnek, 12-t a pozsonyi, majd pécsi Erzsébet Tudományegyetemnek szentelt. Ez a 12 év az alapítás, a száműzetés és az új alapvetés nagyon fájdalmas korszaka volt. Zolnai Gyula gazdag tapasztalatával tevékeny részt vett egyetemünk viszontagságos sorsában és intézményeink kétszeri megszervezésében. Tudományos pályája még hosszabb a tanárinál, mert az idén volt 50 éve, hogy első nyelvtudományi cikke megjelent. Az első cikket sűrű egymásutánban követték értekezései és tanulmányai. A mátyusföldi nyelvjárásnak leírásában még ma is követendő mintának elismert példáját adta egy tájszólás tudományos jellemzésének; mondattani bűvárlatai a régi nyelv rejtelmeibe vezettek; a hatalmas Magyar Oklevél Szótárban pedig nyelvésznek és történettudósnak egyaránt nélkülözhetetlen segédkönyvet teremtett. A Magyar Tudományos Akadémia kiváló érdemeiért levelező, majd rendes tagjává választotta, és őt bízta meg a Nagy Szótár munkálatainak megindításával és vezetésével. Tudományos munkássága az egykor egész, most csonka hazánk határain túl, kivált északi nyelvrokonaink körében is tekintélyt és díszet szerzett nevének, melynek egy-egy sugara a mi egyetemünkre is esett.”³⁰

³⁰BML KÜJ. 1930. szeptember 22

A Kar nagy sajnálattal vette tudomásul Zolnai nyugdíjba vonulásának tényét. A megüresedett Magyar és Összehasonlító Finnugor Nyelvészeti Tanszék irányítását megbízott tanszékvezetőként a magyar irodalomtörténeti tanszék vezetője, Tolnai Vilmos vállalta az 1930-31-es tanévben és az 1931-32-es tanév első szemeszterében.

Források

- Bárczi Géza–Benkő Lóránd–Berrár Jolán: A magyar nyelvtörténeti kutatások történetének vázlata. In: A magyar nyelv története. Budapest, 1967. 581-592.p.
- Benke József: Egyetemünk története. Pécs, 2000.
- Csizmadia Andor: Jubileumi tanulmányok a pécsi egyetem történetéből. Pécs, 1967.
- Csizmadia Andor: Fejezetek a pécsi egyetem történetéből. Pécs, 1980.
- Klemm Imre Antal: Zolnai Gyula. (Születésének hetvenedik évfordulójára.) In: Magyar Nyelv, 1932. nov.-dec. 28. évf. 9-10. sz. 257-259.p.
- Kolta János: Pécs egyetemei és főiskolái 1367-1967. Pécs, 1967. 22-26.p.
- Nagy József: A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem rövid története. In: A pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem almanachja az 1929-1930. tanévre. Pécs, 1930.
- Olasz István: Az Erzsébet Tudományegyetem bölcsészkarának munkássága I-II. A kor szellemi áramlatai. In: Pécsi Szemle, 1999. NYÁR, 56.p., TÉL, 55.p.
- Révai Nagy Lexikona XIV. kötet Budapest, 586-588.p.
- Robert Henry Robins: A nyelvészet rövid története. Budapest, 1999. 212-249., 280-284.p.
- Sági István: Zolnai Gyula. In: Magyar Nyelv, 1950. 3. sz.
- Theodora Bynon: Történeti nyelvészet. Budapest, 1997.
- Várkonyi Nándor: Egyetem két világháború között. In: Jelenkor 1967. 881-888.p.
- Zemplényi Vera – Dobó Attila: Különfélék. A magyar nyelvtörténet és a finnugor összehasonlító nyelvészet oktatása Pécsen (1923-1998). In: Magyar Nyelv, 2000/2 244-252.p.
- Zemplényi Vera–Dobó Attila: A magyar történeti nyelvészet a pécsi egyetemen (1923-1998) In: Pécsi Szemle 2001. TAVASZ

BIRÓ JÓZSEF

RIHMER LÁSZLÓ BÁNYAMÉRNÖK, GEOLÓGUS, JOGÁSZ A PÉCSI MAMUT FELTÁRÓJA

Rihmer László 1904. április 1-jén született Pécsen, szülővárosában járt elemi iskolába, a Nagy Lajos gimnáziumban érettségizett.¹ Tanulmányait a Sopronban a M. Kir. Bánya- Kohó és Erdőmérnöki főiskolán folytatta, ahol 1927-ben bányamérnöki oklevelet szerzett. 1927 és 1935 között, különböző beosztásokban, a DGT Pécs környéki bányaüzemeiben dolgozott. Pécsbányán, az általa összeállított, a szakma és biztonság alapjait tartalmazó füzetet felvételkor minden kezdő dolgozó megkapta. Foglalkozott az altisztek és bányamunkások üzemen kívüli továbbképzésének témájával.² A pécsbányatelepi mamutlelet feltárása és tudományos igényű feldolgozása után 1934-ben a Pécsi Erzsébet Tudomány Egyetem Bölcsészeti Karán 1934. április 30-án geológiai doktorrá avatták.

A dolgozók szabadidős tevékenységében lelkesen részt vett. Több évig elnöke a Somogy Bányatelepi Kultúregyesületnek és bányamunkás énekkarnak.

Kezdeményezésére vitte a DGT aldunai hajóútra a bányász cserkészeket.³ 1935-ben pályázat útján kinevezést nyer az újonnan szervezett Iparügyi Minisztérium Bányászati Osztályára. Részt vesz a hazai ásványi nyersanyagok kutatási programjaiban. 1936-ban tagja annak a bányamérnök csoportnak, amely Bükkszéken elsőként tárta fel a magyar nyersolajat, megelőzve a MAORT dunántúli kutatási eredményeit.

1938-ban befejezi a korábban megkezdett jogi tanulmányait, és a Pécsi Erzsébet Tudomány Egyetem Jogtudományi Karán jog- és államtudományi doktorrá avatják.

1939-től 1953-ig Budapesten, Miskolcon, majd Pécsen a bányakapitányságon dolgozott.

1948-ban egy pécsbányatelepi vágár szabálytalansága miatt bekövetkezett sújtóléggrobbanással kapcsolatban koncepció perbe fogják **Wietórisz Róbert** bányamérnökkel együtt. Nyomozótisztjük „Az érem harmadik oldala” című műsorból ismert **Komlós János** volt. Rihmer Lászlót a bányakapitányság padlásán megtalálta, a nyomozók által elrejtett vadászfegyver hamis vádja miatt tíz év börtönbüntetésre ítélték. A börtönben műszaki tevékenységgel, például a kazincbarcikai létesítmények tervezésével foglalkoztatták őket. Családját, a négy iskolás gyermekkel a bányakapitánysági kollégák mellett a pécsbányai és szabolcsi-somogyi bányászok segítették a nehéz években.⁴

¹ Markó Imre: Dr. Rihmer László (1904-1982). In: Bányászati és Kohászati Lapok. BÁNYÁSZAT. 119. évfolyam 1983. 6. szám, 425-426.p.

² Rihmer László: Altiszt és munkástovábbképzés az üzemeken kívül. In: Bányászati és Kohászati Lapok 65. évfolyam, 1932. 493-510.p.

³ Mendly Lajos szíves szóbeli közlése.

⁴ Mendly Lajos szíves szóbeli közlése.

Rihmer László, a pécsi diák

Dr. Rihmer László 1979-ben

Vass Zoltán, a tervhivatal akkori elnöke, aki 1953-ban igazgató lett Komlón, már a Nagy Imre-féle amnesztiarendelet előkészítése idején, 1952-ben kihozatta őket a börtönből, hogy a komlói bányafejlesztést és széntermelést kockáztató munkahelyi balesetek nagy számát segítségükkel, a biztonsági szabályok szigorú megkövetelésével, szakértelmükkel, csökkenteni tudja.⁵

Később a fejlődő komlói bányászat területén biztonsági főmérnökként működött. 1965-ben vonult nyugdíjba. Komlói munkásságát is újító kezdeményezések, a Kossuth bányai központi bányamentő állomás, valamint a földalatti elsősegélyhelyek létesítése jellemzik. Az üzemorvosi hálózat szervezése közepette a bányabeli vízőblítéses fúrás eljárás kötelező bevezetését is ő irányította. A portüdő megbetegedés, a szilikózis elleni küzdelem egyik jelentős lépése volt ez a mecseki bányászatban. A bányauzemi munka mellett több évig volt a Komlói Bányaiipari Technikum tanára. Szakmai munkásságát jelentős kitüntetések jelzik.

1982-ben hunyt el. Utolsó föld alatti műszakjára a pécsi köztemetőben a gyászoló tömeg és a hagyományos bányász fa-harang (lármafa) ütemes kopogása kísérte.

⁵ Moldova György: Tisztelet Komlónak. Budapest, 1971. 172-173.p.

A PÉCSI MAMUT TÖRTÉNETE

1928. március 6-án az **Első Duna Gőzhajózási Társaság** a pécsbánya-telepi gróf Széchenyi István-akna vezetésének jelentették, hogy a közeli, a társaság tulajdonában levő homokbányában szokatlan csontokat találtak. A homokbánya még 1912-ben nyílt meg a Káposztásvölgyben. A bányát abból a célból nyitották, hogy kiszolgálja a közelében épülő aknaüzem építkezéseit. A szarmata korból származó homok igen alkalmas volt a kitermelésre, mert csak kb. 2 m-es lösztakaró fedte. A munkások ezt a lösztakarót távolították el, miközben csontokra bukkan-
tak. A helyszínről minden magyarázatnál többet mondanak a korabeli metszetek

A bányakerület főnöke, **Ozanich Gyula** bányamérnök és üzemmérnöke, **Rihmer László** azonnal a helyszínre siettek és felismerték, hogy őslény maradványokról van szó. Intézkedtek a további termelő munkálatok leállításáról. Az emberek kíváncsisága akkorra már kárt is tett a lelet egy részében azzal, hogy megpróbálták az egyik nagy csontdarabot kiemelni. A csont a próbálkozás közben darabokra tört. A bányakerületi főnök rögtön látta, hogy nagy és értékes leletet találtak, amely szakszerű feltárást és leletmentést igényel.

A MAMUTLELET FELTÁRÁSA

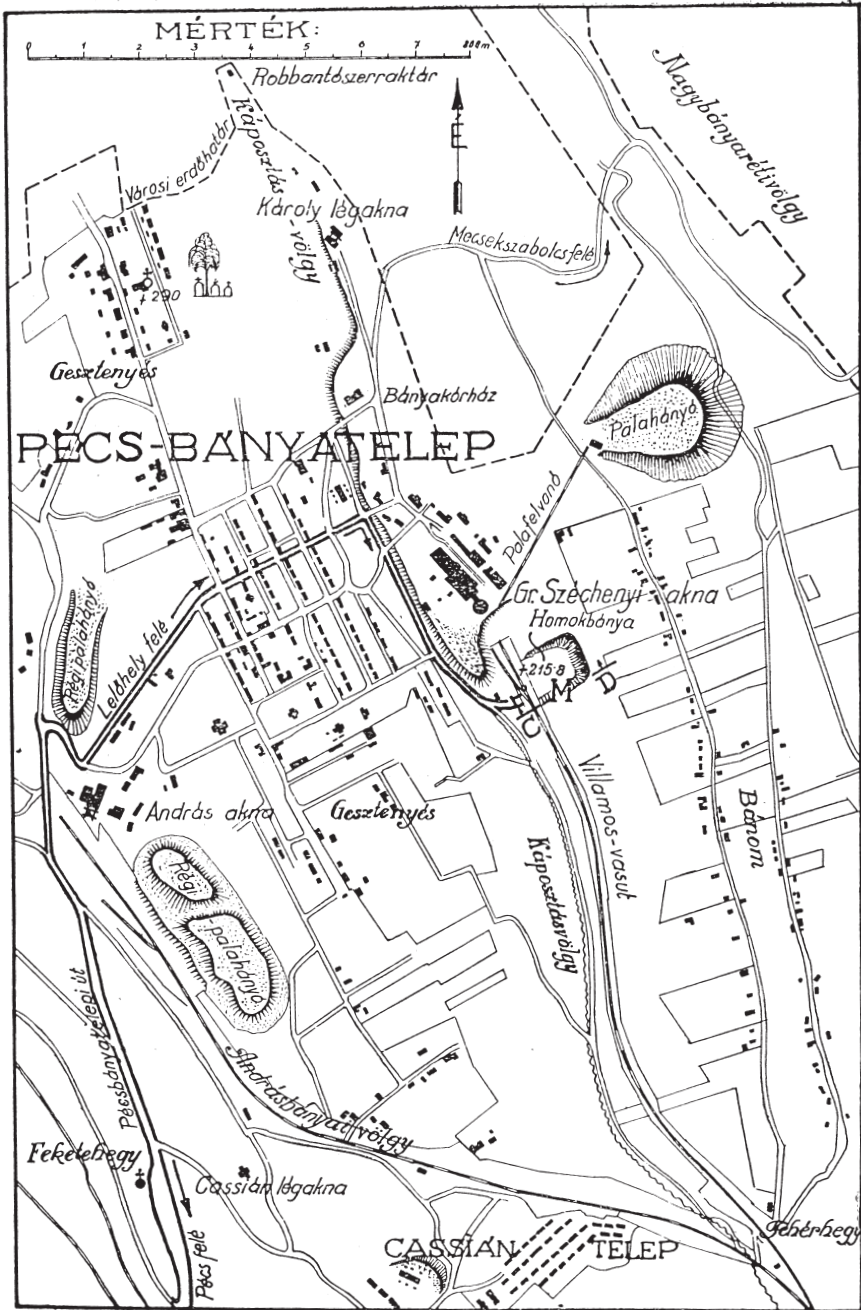
A DGT az ásatási és leletmentési munkák vezetésével a fiatal és lelkes Rihmer László okleveles bányamérnököt bízta meg, aki átgondoltan és nagy lendülettel látott hozzá ehhez a szokatlan munkához, a lelet feltáráshoz. Hamarosan kiderült ugyanis, hogy a csontok egy mamut csontvázának nagyobbik részét tartalmazzák.

Arról nem beszélnek az írásos emlékek, hogy bevontak-e, legalább tanácsadási szinten régészt, vagy őslénykutatót a feltárásba, és a leletek konzerválásába. A körülmények azonban arra mutatnak, hogy alaposan tanulmányozhatták, mit kell ilyen esetben tenni. Erre utalnak a fényképek is, melyek egy részén jól látszik a régészeti technikához hasonlatos koordináta rendszer kijelölése és a lelet-feliratozás. Szakszerű, méretarányos leletképeket készítettek, abban az időben ez a tevékenység minden bányászati munkát jellemezett.

Az ásatások 1928. március 6-tól kisebb-nagyobb megszakításokkal, 1932. szeptemberéig tartottak. 1928 márciusában, a leírás szerint éjszaka még kemény fagyok voltak, ezért takarással és a lelet együttes fölé épített ideiglenes építménnyel és tüzeléssel próbálták védeni a leleteket a szétfagyás ellen.

Rihmer László részletes leírásában, mely e rövid ismertetés és ábraanyag fő forrásául szolgált, hálával emlékezik a DGT vezetőire, akik költséget nem kímélve támogatták az ásatást és a leletek mentését.⁶ A kutatáshoz és feltáráshoz létszámot kapott, a leletmentéshez laboratóriumot rendeztek be, és biztosították a leletek konzerválásához, megszilárdításához szükséges anyagokat. Ezeket azonban ki kellett választani, fel kellett kutatni, és be kellett szerezni. Egyes anyagok, valószínűleg a szakirodalmi ajánlások ellenére, nem váltak be, ezek helyett másokkal kellett próbálkoznia. Rihmer László sikerrel oldotta meg ezeket a feladatokat. Idézett

⁶ Rihmer László: A pécsi mamut. Pécs, 1935.

Pécsbányatelep helyrajzi térképe. M = a mamut lelőhelye

művében dicsérettel és köszönettel szól **Balsay Aladár** m. kir. bányaugyi főtanácsosról, a bányavállalat akkori igazgatójáról, aki a tudományok iránt nagy megértéssel viseltetett, "és átértézte a lelet megmentésének nemzeti fontosságát".⁷

A csontok természetesen nem összefüggő vázat alkottak, hanem a nagyobb darabok a régi völgy aljában, míg a kisebbek kissé feljebb helyezkedtek el. Minden jel arra mutatott, hogy az ősmaradvány részek másodlagos helyen feküdtek.

Valószínűleg a lejtőn lemozdulva, lehordva jutottak a maradványok a völgy aljára. Mozgás közben a kisebb csontokat a víz elmosta, tovább sodorta. A mamut (*Elephas primigenius*, illetve újabb nevén *Mamuthus* maradványai mellett gyapjas orrszarvú (*Coelodonta antiquitatis*) maradványok és ősszarvas (*Cervus*) agancs is hevert.⁸

Az ásátás a meglelt agyar környékén kezdődött, ahol 1,4 m mélységig egy nagy csont-hordalék kúpot találtak. A fedőrétegeket 0,4-0,6 m vastagságú lépcsőkben, kézi erővel távolították el. Összességében 10,6 m x 3,5 m nagyságú területet tártak fel. E feltárás környezetében kutató gödröket ástak.

„A mammut elpusztulása után, de még szerves részeinek elbomlása előtt kerülhetett a lelőhely lejtőjére. [...] Itt az ék alakú álkapocs mélyen az iszapba fúródva lehorgonyozta a tetemet. Amikor a csontváz egyes részei között megszűnt a szoros kapcsolat, a meg-megújuló kisebb vízárak az egyes csontokat dőlés irányban, részletekben, vagy egyenként tovább mosták, és azok a völgyoldal lábánál, a völgyfenék akkori legmélyebb pontján, súly szerint rendeződtek el”, írja Rihmer említett tanulmányában.⁹ Az ásátást a nagyobb lépcsők után 5-10 cm-es rétegek lefejtésével folytatták. A szilárd maradványokat a lelőhelyen fejtették ki, a lágyabb, porózusabb darabokat a rárakódott löszös mészrétegekkel együtt emelték ki, hogy tovább ne oxidálódjanak.

A PÉCSI MAMUT JELLEMZŐI

A Pécsbányatelepen fellelt mamutból, a feltárások befejeztével a teljes mamutcsontváz 75%-a került elő.¹⁰ Ez akkor a legnagyobb magyarországi mamut lehetnek számított. Sőt tudomásunk szerint azóta sem leltek ennyire teljes példányt. Az ún. Zalaegerszeg környéki lelet ennek előtte 30% csontmennyiséget adott.

A fellelt mamut fogazata és más jellemzők alapján 35-40 éves lehetett. A mamutok európai fajtájához tartozott. Jellemzőnek találták az „S” alakú bordák jelenlétét. A mellékelt ábrán Rihmer rajza alapján bemutatjuk e különleges bordák elhelyezkedését. Feltehetően a szubpoláris éghajlat közepette a pleisztocén korban élt. Közelebbi időmeghatározásról nem tudunk. Az őszállat becsült hossza 5,1 m, magassága 3,1 m lehetett. Juhász szerint, aki a felsorolt geológiai-, őslénytani irodalomból egyedülként megemlíti a pécsbányatelepi mamut-leletet, kisebb példányként jellemzi.¹¹

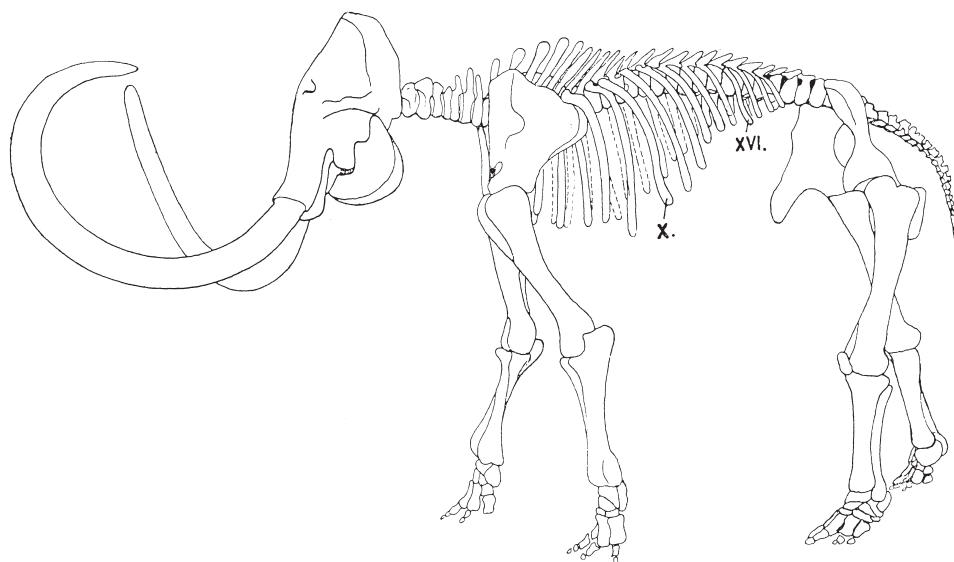
⁷ Uo.

⁸ Juhász Árpád: Évmilliók emlékei. Magyarország földtörténeti és ásványi kincsei. Budapest, 1983. 116 és 302.p.

⁹ A mamut szó helyesírása az utóbbi időben többször változott. Az idézetnél megtartottuk a korabeli írásmódot, ill. angol megfelelőjét.

¹⁰ Rihmer... i.m. 1935. 37.p.

¹¹ Juhász... i.m. 1983. 302.p.

A pécsi mamutcsontváz rekonstrukciója. A hiányzó részek a bornai lelet alapján történő kiegészítések. A X. és XVI. a jellegzetes „S” bordák.

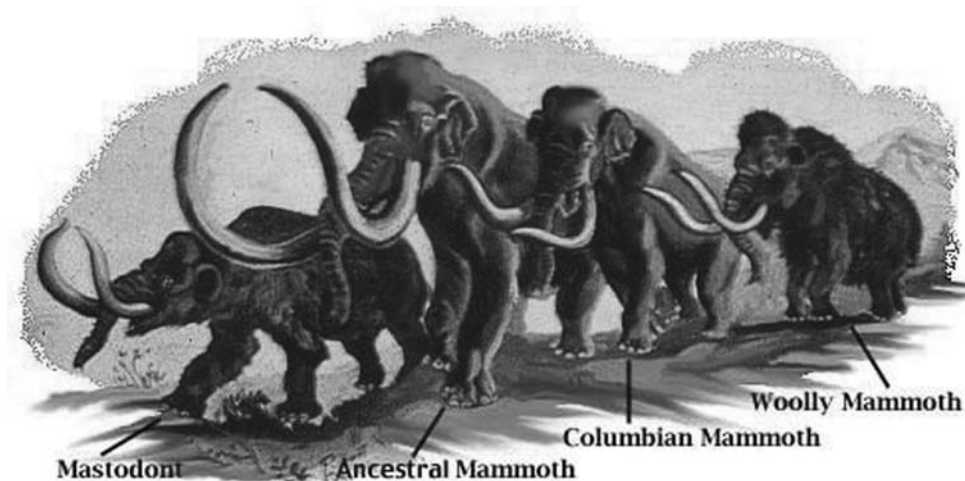
A MAMUTRÓL ÁLTALÁNOSSÁGBAN

A mamut a földtörténet negyedidőszakában élt.¹² Kialakulása és fejlődése az emlősök között, egyes szerzők szerint már 55 millió éve megkezdődött, de tömeges elterjedése kb. 1,7 millió évvel ezelőtt indult meg a pleisztocén korban, amit népiesen jégkorszaknak is nevezünk.¹³ Az elefánthoz rokonítható őslény, de sok rokon vonás mellett testarányai különböznek tőle. Az egyik legjobban ismert őslálat, mivel Szibériában teljes jégbefagyott mamut tetemeket is találtak. A zömök törzsön nagy fejet hordott, fülei a hideg miatt kisebbek lettek. Vörösesbarna színű, a hideghez maximálisan alkalmazkodott lény volt, rendkívül vastag bőrrel (20 mm), és a bőr alatti (90 mm) zsírpárnával. Rövid hirtelen elvékonyodó farok jellemezte, mely hosszú szőrbojtban ért véget. A nyakon és törzsön 40-50 mm-nél hosszabb szőrzet is lehetett. Négy fajta mamut kifejlődést ismerünk. Ezek rekonstruált képét a 118. oldalon lévő ábra mutatja, az angol írásmód szerint megjelölve.¹⁴ Legnagyobb kifejlődésű fajtája az ún. Columbiái mamut volt. Súlya elérte a 8-10 tonnát. Vállmagassága 4-4,5 m lehetett. Az európai, ún. gyapjas (Woolly) mamut [3,5] kisebb tömegű volt, 6-8 tonnát nyomott. Ehhez a fajtához tartozhatott a pécsbányai mamut is. Az ormány fogóujjban végződött. Az agyar változatos alakot mutatott. A

¹² Kovács Lajos: Geológia II. (Kézirat), Tankönyvkiadó, Budapest, 1967. 287.p.

¹³ mammothsite.com/mammothinfo.html

¹⁴ mammothsite.com/mammothinfo.html

legnagyobbak mérete elérte a 3-5 méter hosszúságot és közel 100 kg-ot nyomtak. Az állat napi 130 kg-nyi növényt fogyasztott el, melyet rendkívül erős fogaival morzsolt össze. A fogak alapján következtetni lehet a mamut korára. A teljes életszakaszban maximum hatszor pótlódott a fogazat új fogakkal.

A klimatikus viszonyok változásával, a jégtakaró visszahúzódásával létfeltételeik egyre romlottak. Erre utal az a tény is, hogy a későbbi egyedek egyre kisebbek lettek. Kihalásuk Kr. e. 3-4 ezer évvel ezelőtt fejeződött be, vagyis az egyiptomi piramisok építésének idején még éltek utolsó, elkorcsosult példányaik. Az északi népek szálláshelyeik megerősítéséhez, bizonyíthatóan sokáig mamut-csontokat használtak.

A PÉCSI MAMUTLELET SORSA

Sajnos a mamutcsontok, melyeket Rihmer László kiásott és szakszerűen konzervált nem őrződtek meg egy helyen, bár a csontmennyiség, a feltáró véleménye szerint alkalmas lett volna arra is, hogy kiegészítve összeállítható legyen. Egy részük ma is a JPM Természettudományi Osztályán található részben az állandó kiállítás anyagát gyarapítva, részben raktárban elhelyezve.¹⁵ Töredék része, néhány darabja a Pécsi Bányászati Múzeum gyűjteményében fekszik. Arra nézve nincs szakszerű felmérés, hogy ez milyen mértékben fedi a feltárt anyagot.

¹⁵ Dénes Andrea múzeológus szíves közlése. 169 mamutcsont van a múzeum kezelésében.

IVASIVKA MÁTYÁS

A ZENESZERZŐ, A ZONGORAMŰVÉS, A NÉPZENEKUTATÓ TAKÁCS JENŐ SZÁZ ÉVES

A muzsika több ezeréves történetében aligha akad zeneszerző, aki részese lehetett a 100. születésnapját köszöntő ünnepségsorozatnak. Sokkal inkább a rövid életidő volt a jellemző, főleg a korai romantikus mesterekre. A teljesség igénye nélkül említsünk meg olyan kiválóságokat, mint Mozart, Schubert, Mendelssohn, Chopin vagy Bellini, akik még a negyven évet sem érték meg. Beethoven a maga 57 esztendejével már aggastyánnak számított! Aztán megfordult a kocka; Verdi 88, Kodály 85, Stravinsky 89, Orff 87, a finn Sibelius 92 éves korában halt meg. De nemrég temettük el a 20. század egyik jeles magyar komponistáját, Farkas Ferencet. 95 évet élt meg.

És most ország, de sokkal inkább a nagyvilág köszönti a száz esztendőes Takács Jenőt, az alkotót, az előadót és a muzikológust. Miért írom, hogy inkább a külföld veszi ki a részét az ünneplésből? Takács Jenő, hasonlóan több kiváló magyar kortársához, Márai Sándorhoz, Szent-Györgyi Alberthez, Dohnányi Ernőhöz, Zilahy Lajoshoz, Veress Sándorhoz vagy Wass Alberthez, 1948 táján a növekvő kommunista elnyomás elől külföldre menekült, s ezzel akaratlanul is több évtizedre kizárta magát a hazai művészeti élet vérkeringéséből. Magyarán szólva művei itthon tilalmi listára kerültek, szerzőjüket még megemlíteni sem volt tanácsos! Generációk nőttek föl, akik a nevét sem ismerték.

Pedig a hosszú és páratlanul színes életű mesternek erős pécsi kötődései vannak. **Takács Jenő** 1902. szeptember 25-én Soprontól nem messze, Cinfalván született. (Trianon óta az osztrák Burgenlandhoz tartozik Siegendorf néven) Hosszú életútját a hazai és a külföldi szakirodalom a következőképpen szakaszolja:

- Soproni, majd bécsi tanulóévek (a 20-as évek közepéig)
- Professzor a kairói konzervatóriumban (1927-1932)
- Egyetemi tanár a Fülöp-szigeteki Manilában (1932-1934)
- Ismét Kairóban tanít a konzervatóriumban (1934-1937)
- Európai, amerikai, magyarországi koncert utak (1937-1942)
- Igazgató a Pécsi Zenekonzervatóriumban (1942-1948)
- Újabb hangverseny utak (1948-1952)
- Egyetemi tanár az USA-beli Cincinnatiban (1952-1970)
- Termékeny alkotói évek szülőfalujában (1970-től napjainkig)

Nem indult csodagyerekként. A soproni Állami Főreáliskola, ma Széchenyi Gimnázium diákjaként **Aldörfer Viktornál** folytatott zenei tanulmányokat. Ennek eredményeként már 14 évesen zongoristaként mutatkozott be a pezsgő zenei életű város közönségének. Zongora-, illetve zeneszerzés tanulmányait a bécsi Zeneakadémián folytatta, ahová rögtön a második osztályba vették föl zongorából **Paul Weingarten** növendékeként. Weingarten professzor annak idején **Emil von**

Budapest, 1929. okt. 15.
III. Károly u. 10.

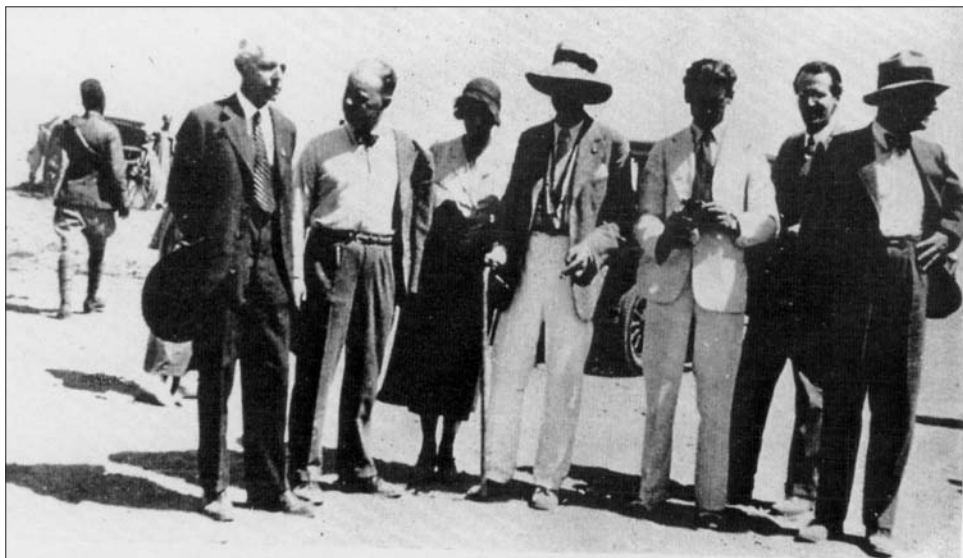
Legyen kiváltságos Takács ur!

Okt. 20. án este érkeztem Szegrebe, ahol 21. és 22.-én
két örömmel állók rendelkezésére, amál is inkább, mert
én is veszek egyet-mást megfigyelni Öntől a Kairoi
nyomóról. Addig is maradtok kizárva

Bartók Béla

Sauernek, Liszt Ferenc hajdani tanítványának volt a növendéke. Zeneszerzést **Josef Marx**nál, illetve a későbbi világhírű mesternél, **Arnold Schönberg**nél tanult.

Az osztrák főváros koncerttermeiben ebben az időben egymás után léptek pódiumra az egykori Liszt-növendékek: **Emil von Sauer**, **Moritz Rosenthal**, **Eugène d'Albert**, valamint **Dohnányi Ernő** és **Artur Rubinstein**. Akadémiai éveire esik első jelentős komponistasikere: 1922-ben a salzburgi kamarazene-egyesület első díjra érdemesíti hegedű-zongorasztvitjét. Életre szóló élményt jelentett Ta-

Szaharai kirándulás Kairó közelében. Bartók Béla, Paul és Gertrud Hindemith, E.M. v. Hornbostel, Takács Jenő, Curt Schindler, Egon Wellesz.

kács Jenő számára **Bartók Béla**: I. Hegedű-zongoraszonátájának bécsi ősbemutatója 1922 januárjában. Néhány évvel később levélben kért találkozót az akkor már világhírű magyar mestertől. A budapesti válasz kedvező; ettől kezdve 1945-ig, Bartók haláláig gyümölcsöző kapcsolat alakul ki közöttük. Takács Jenő 1982-ben kiadott: *Erinnerungen an Béla Bartók* című könyvében eleveníti föl hozzá fűződő kapcsolatát.

Eközben Ausztria és Európa számos országának közönsége megismerkedhet Takács Jenővel, a zongoraművésszel és a komponistával. Ennek volt köszönhető többek között, 1927. július 15-én öt esztendőre szóló szerződése: zongoraprofesszor lett a kairói konzervatóriumban. Sokat barangolt a világban, közel fél évszázadon át szülőhelyére csupán vendégként tért haza.

Kairó, az akkor alig fél évtizede függetlené vált Egyiptom fővárosa, jóllehet önálló szimfonikus zenekara még nem volt, igen rangos európai léptékű zenei és társadalmi élettel büszkélkedhetett. A fiatal professzor világhírű személyiségekkel kerülhetett kapcsolatba, így **Alma Schindlerrel** (Gustav Mahler zenészerző özvegyével, később az építész Walter Gropius, majd az író Franz Werfel feleségével), gróf **Apponyi Alberttel**, Liszt barátjával, a kor legragyogóbb előadóművészei közül pedig **Bronislaw Hubermann-nal**, **Jasha Heifetz-cel**, **Szigeti Józseffel**, **Artur Rubinsteinnel**, **Alfred Cortot-val**. De módja volt megismerkednie az arab népzeneivel is. 1932 márciusára **I. Faud** király arab népzenei kongresszust hívott össze, melyen számos kiválósággal együtt részt vett Bartók Béla és a nagyhírű német komponista, **Paul Hindemith** is. Takács Jenő kalauzolta sivatagi kirándulásukat számos fényképfelvétel őrzi. Takács e kongresszus és a két neves mester hatására ekkor fordult életre szólóan a népzene kutatás felé.

A kairói tanítás mellett Takács Jenő többször átjött koncertezni Európába. Ekkor ismerkedett meg Bécsben **Alban Berg** osztrák zenészerzővel, néhány hónappal annak halála előtt. De térjünk vissza a kairói kongresszushoz. Idézem Takács Jenőt: „Ott a kongresszuson a különféle résztvevők rábeszéltek arra, hogy fogadjam el azt a meghívást, amelyet kaptam a Fülöp-szigetéről, Manilából, hogy az ottani egyetemen vállaljak el egy zongora-zenészerzés tanszéket. Őket nem érdekelte a tanszék, viszont érdekelte őket a filippi népzene, a primitív törzseknek a zenéje, és azt remélték, ha én odamegyek, akkor sikerül fölvételeket csinálnom. Akkoriban négy hétig utaztunk Borneón keresztül Maniláig... Ott jó tanítványaim voltak az amerikai mintára szervezett egyetemen, a legtöbben tanárok, hogy diplomát szerezzenek az én tanításom alapján. De ami a népzene gyűjtést illeti, arról hallani sem akartak. Akkoriban valahogy ők szégyelltek magukat, hogy a szigetország északi részében még olyan primitív fejedélsz törzsek élnek, amelyek a fán alusznak, és régies, érdekes, veszélyes ceremóniákban vesznek részt, és ellenségeiknek levágják a fejét”.¹

Bár semmiféle anyagi támogatást a gyűjtéshez Takács nem kapott, mégis sikerült saját költségén ezeket az expedíciókat megvalósítania. A gyűjtött népzenei anyag minden viszontagságért bőségesen kárpótolta. Manapság filippi, spanyol,

¹ Bónis Ferenc: Közéről és távolból. Rádiós sorozat, 1987.

osztrák és német múzeumok őrzik a már lejegyzett anyagot, és az onnan hozott népi hangszereket. A nyári szüneteket Kínában, Japánban töltötte, koncertekkel, rádiószereplésekkel tarkítva. Saját művei mellett szép számmal tűzött műsorra Bartók-darabokat is.

1934-től ismét Kairóban tanított, egyre többet foglalkozva az arab népzenevel. Hetente fölhangzottak az egyiptomi rádióban zenetudományi előadásai és koncertjei.

A filippi- és az arab népzeneről 1935-36 őszén a magyar rádióban is előadásokat tartott. A magyar rádióban előadta zongorára és zenekarra komponált Tarantelláját, **Rajter Lajos** vezényletével, majd hozzákezdett **Oláh Gusztáv** operaházi főrendező fölkérésére *Nílusi legenda* című balettjének komponálásához. 1937-ben végleg elhagyta Kairót, rövid időre visszatért Cinfalvára, 1938-as amerikai turnéja közben kapta a hírt Ausztria náci megszállásáról. Takács Jenő, így akarata ellenére automatikusan német állampolgár lett. Szinte menekült Normandiába, ahol **Stefan Zweig** és családja társaságában töltötte a nyarat.

Bartók Bélával történt két utolsó találkozására a II. világháború küszöbén, 1939-ben, Párizsban, illetve Budapesten került sor. Takács Jenő a francia fővárosban a Kézzongorás, ütőhangszeres szonátát – ezt feleségével, Pásztory Dittával játszotta Bartók – és a Mikrokozmosz részleteit **Darius Milhaud**, **Florent Schmitt** és a Párizsban élő **Harsányi Tibor** zeneszerző társaságában hallgathatta meg. Ez év áprilisában Budapesten, a Vigadó éttermében találkozott a Bartók-házaspárral. Hangulatuk az egyre jobban gyülekező háborús viharfelhők hatására igen nyomott volt. Kis Ford autóján vitte haza őket. Többé nem találkoztak. 1940-ben ismét megszólalt a Tarantella Budapesten, ezúttal egy pályakezdő fiatal karmester, **Ferencsik János** vezényletével, a szerző zongoraszólójával. Ferencsik a későbbiek során is szívesen tűzött műsorára Takács műveket. A Nílusi legenda című balett ősbemutatója, a bécsi Universal Kiadó elvárásának megfelelően, Duisburgban volt, de hamarosan a magyar közönség is megismerhette; az elkövetkező években nem kevesebb, mint harminc alkalommal került színre a táncjáték.

Az 1941-42-es tanévben a szombathelyi zeneiskolában tanított. Erre az időre esik **Kodály Zoltánnal** történt első találkozása. A Fővárosi Zenekar a neves svájci dirigens, **Ernest Ansermet** vezényletével megszólaltatta Takács *Antiqua Hungarica* című kompozícióját. A hegedűszólót **Végh Sándor** játszotta. A jelenlévő Kodály kedvezően nyilatkozott a darabról.

1942 nyarán **Kürschner Emánuel** hegedűművész, egykori Hubay-tanítvány, a pécsi zeneiskola igazgatója nyugállományba vonult. Ekkor **Viski János** zeneszerző ajánlotta Takács Jenőt **Esztergár Lajos** polgármesternek. Így 1942. november 1-től 1948-ig Takács a Pécs Városi Zeneiskolának (1943 novemberétől Zenekonzervatóriumnak hívták) lett az igazgatója. Jóllehet a magyar történelem egyik legsötétebb időszakára volt ez, tomboló világháború, német, majd orosz megszállás, koncepciók politikai perek, totális gazdasági mélypont, Takács Jenő irányítása alatt egyik aranykorát élte a pécsi zeneoktatás, zenei élet. Óriási segítséget kapott a kiváló polgármestertől, Esztergár Lajos jogászprofesszortól (aki később a

nyilasok, majd a kommunisták szemében is persona non grata volt), **Szinyei Merse Jenő** kultuszminisztertől. Országos viszonylatban is rendkívül rangos tanári kart verbuvált. Csupán néhány név a gazdag választékból: **Mestritsné Graef Matild** (Graef Tildy), **Molnár Klára** és a Zathureczky-növendék olasz **Sirio Piovesan** a hegedű-, **Opritia Mária**, **Halász Béla**, **Sass Dezső** és **Weininger Margit** a zongora-, a későbbi Kossuth-díjas Maros Rudolf a zeneszerzés-, **Hartai Ferenc** a fuvola-, **Thirring Zoltán** a gordonka-tan szak tevékenységével öregbítette a pécsi zeneoktatás országos, sőt európai hírnevét. **Agócsy László** kar nagy pedig Kodály egyik legközvetlenebb munkatársaként a ma már világszerte elismert és terjedő zene-pedagógiai koncepciót a Takács Jenő vezette Pécs Városi Zenekon-

servatóriumból indította el. Maga az igazgató a legmagasabb évfolyamú zeneszerzés- és zongoranövendékeket tanította. És itt álljunk meg egy percre. Kodálynak éppen ebben az időben kezdődött haláláig tartó pécsi szakmai kötődése. A mester budapesti lakása a több hónapig tartó ostrom következtében lakhatatlanná vált. Esztergár polgármester Takács Jenő ösztönzésére meghívta Pécsre a mestert és feleségét, Emma asszonyt, és egy Magaslati úti villát bocsátott a rendelkezésükre. Ellátásukról is gondoskodtak.² Agócsy Lászlót idézem: „Mi, pécsi muzsikuskok nem akartuk zavarni a Mestert, tudtuk, hogy Cinka Panna-daljátékán dolgozik. Ám alig telt el néhány nap, megjelent közöttünk a konzervatóriumban. Magához hívatta a tanári kart, és feltette a kérdést: miért nem vesszük igénybe a segítségét? Bátorítására később újra összejöttünk, hogy meghallgassuk terveit az új magyar zenei nevelésről. A beszélgetés során kiderült, hogy Kodály régi tervét szeretné nálunk megvalósítani: az iskolában úgy tanítani az éneket és zenét, hogy ne gyötörem, hanem gyönyörűség legyen a tanulónak, és egész életre beleoltsa a nemesebb zene szomját. [...] A pécsi konzervatórium tanári kara szívesen vállalkozott erre a munkára, különösen akkor, amikor megtudtuk, hogy Kodály tanár úr irányításával dolgozhatunk. [...] Kodály végighallgatott minket, latolgatta érveinket, végül ezt mondta: »Itt a zeneiskola, tanítsák a gyerekeket zenére, mielőtt még hangszert

PÉCSI ZENEKEDVELŐK EGYESÜLETE

HANGVERSENY

1945. évi február hó 6-án, kedden d. u. 3 órakor,
a Pécsi Nemzeti Színházban.

M Ű S O R:

1. Beethoven: Kreutzer-Szonáta opus 47. Adagio, Allegro. Andante con variazioni. Presto.
Előadja: Takács Jenő, (zongora) Piovesan Sirio (hegedű).

2. a) Rachmaninow: Prelud cis-moll.
b) Bartók: Allegro Barbaro.
c) Chopin: Prelud des-dur és Keringő e-moll.
d) Liszt: 13. Magyar Rapszódia.
Előadja: Takács Jenő.

S Z Ű N E T.

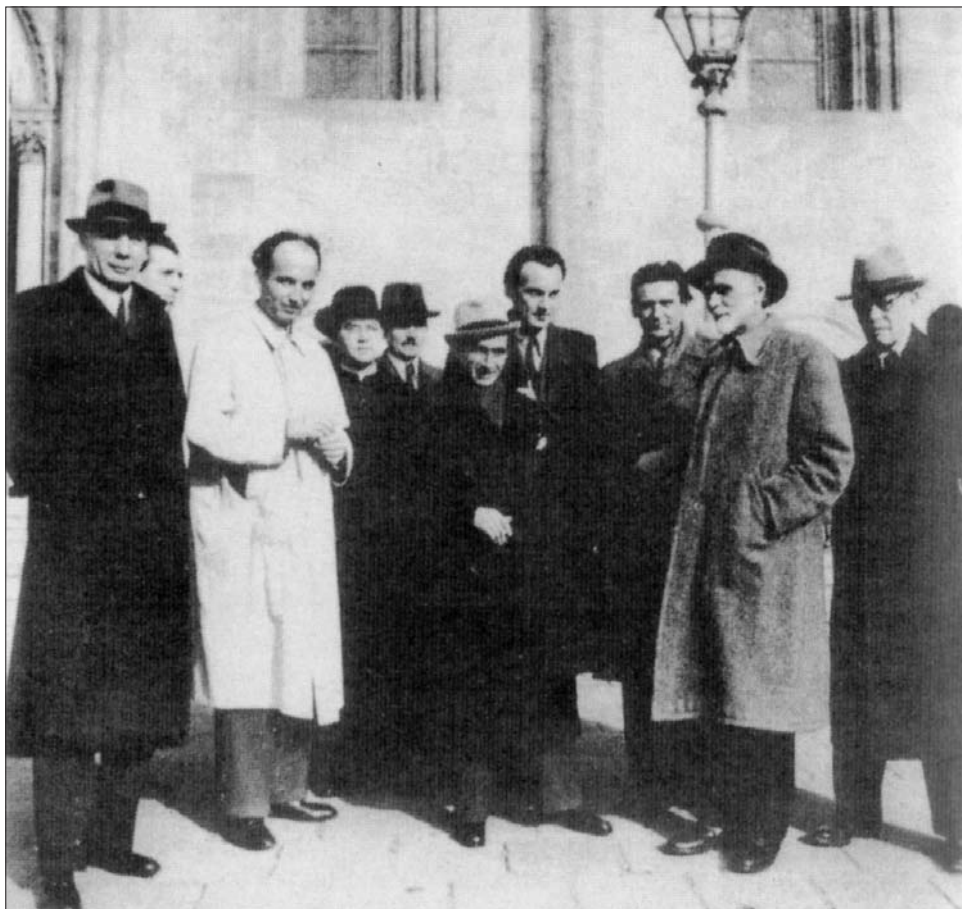
3. a) Tschaikovsky: Hegedűverseny (Allegro moderato).
b) Bach: Air.
c) Debussy: A leányú lánya.
d) Pugnani-Kreisler: Praeludium és Allegro.
Előadja: Piovesan Sirio, zongorán kísérő Takács Jenő.

Műsor ára 40 fillér.

© Danástól Könyvnyomda, Pécs, 1945

² A friss tejet naponta vitte föl Kodályéknak az akkor 12 éves Takács Dezső grafikusművész.

*A Missa brevis 1945. október 21-i bemutatója után a székesegyház előtt.
Balról: Vadas Gábor, Halász Kálmán, Maros Rudolf, Taksonyi József, Kerényi János,
Sirio Piovesan, Bajcsa András, Takács Jenő, Kodály Zoltán, Kürschner Emánuel.*

vennének a kezükbe!» Kiindulásnak a magyar népzene ajánlotta, azon keresztül könnyű út vezet a nemzetközi zenéhez. 1945 szeptemberében 8-9 éves gyermekekből álló csoportokkal kezdtük el az általa javasolt munkát, melynek minden lépését szemmel kísérte. Naponta bejött a zeneiskolába, beült óráinkra, irányított és figyelmeztetett bennünket. [...] Első próbálkozásunk eredményét október végén mutattuk be a Notre Dame-zárda, ma Leőwey Gimnázium színpadán, amelyet táblával és padokkal iskolateremmé alakítottunk át. A terem zsúfolásig megtelt. Kodály pontosan négy óraker lépett a színpadra. Előadását e szavakkal zárta: »Máris megindult itt egy olyan próbálkozás, amihez hasonló a fővárosban nincs, és amelynek döntő fontossága lehet egész zenei nevelésünkre. A zeneiskola bevezető tanfolyamát értem, amely előbb zenére akar tanítani, csak aztán hangszerre... Az

eredmény elé nagy várakozással tekintek... Ez az eljövendő magyar zenei műveltség magvetése».³

Bizonyára sem Kodály, sem Takács Jenőék akkor még nem is sejtették, hogy világra szóló folyamat indult el Pécsről azon a délutánon. De a zeneoktatás mellett az eladdig is figyelemre méltó pécsi koncertélet Takács ittléte alatt még pezsgőbbé vált. Ő maga és a kiváló művésztanárokból álló konzervatóriumi tantesület tagjai mellett országos, nemzetközi rangú előadóművészek léptek a publikum elé. Néhány név: **Bárdos Lajos** zeneszerző-karnagy, **Werner Alajos** karnagy, **Fricsay Ferenc** karmester, **Gyurkovics Mária** és **Koréh Endre** operaénekesek, a szegedi operatársulat. 1943. május 3-án a fővárosi rádió is közvetítette a Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekarának hangversenyét a Pécsi Nemzeti Színházból. **Dohnányi Ernő** vezényelt. Itt pécsi bemutatóként elhangzott Takács Tarantellája a szerző szülőjével. Más alkalommal, ugyancsak a Nemzeti Színházban, a helyi zenekarral megszólalt Johann Christian Bach B-dúr zongoraversenye Takács Jenő szülőjével és vezényletével. E kompozíciók részleteinek felvételeit a Pécsi Rádió és a Ciszterci Gimnázium archívuma a mai napig őrzi.

A háború után, mely Pécs városát tévőlegesen alig-alig érintette, szinte azonnal megindult a hangversenyélet. 1945. április 20-án a Pannonia (ma Palatinus) Szálló dísztermében a Zenekedvelők Zenekara Takács Jenő vezényletével koncertezett; Bach, Haydn, Tartini művei mellett itt szólalt meg először Takács színpadi zenéje **Weöres Sándor** *A holdbéli csónakos* című mesejátékához. Egyébként Pécssett kezdődött kettejük életre szóló barátsága. Weöres az egyetem elvégzése után városunkban volt könyvtáros. Takács Jenő 2002. március 16-án, Cinfalván így emlékezett: „Pécssett kezdődött a kapcsolat. A 'Sanyika' – úgy hívtuk, – Pécssett volt a városnál, mint könyvtáros. Hát az csak egy olyan állás volt, hogy legyen neki valamiből élni. [...] Éva (Takács felesége, Jékely Zoltán költő özvegye) mesélheti, hogy nem nagyon sokat volt a könyvtárban... Egyszer az iskolaszolga jött, és azt mondta, hogy itt van Weöres úr és szeretne az igazgató úrral beszélni. Akkor bejött a Sanyika, és mondta (olyan vékony hangja volt): én vagyok Weöres Sándor, és gondoltam, hogy megismerkedünk. Na – mondom – nagyon örülök, már hallottam rólad. Mindjárt utána elmentünk együtt ebédelni. [...] Később Weöres elvette a Károlyi Amyt és akkor találkoztunk velük Rómában. Mi a Magyar Intézetben voltunk 47-ben és ők is ott laktak. [...] Később A holdbéli csónakos előadásán (már a hetvenes években) a Sanyiek ott voltak”.⁴

Szinte a legutóbbi időkig számos Takács-zenésítette Weöres-költemény látott napvilágot. Például *Ének a teremtésről* (ez még Pécssett született), *Szelíd domb, Őt kínai dal* (ezek kórusművek), dalok. Ugyanígy baráti kapcsolatban volt másik Kossuth-díjas költőnkkel, **Csorba Győző**vel. A *Japán tankák* című vegyeskari mű magyar szövegét ő írta az *Elmúlt a nyár* dalciklusa szintén Csorba-versekre készült.

³ Bónis Ferenc: Így láttuk Kodályt. Püski Kiadó, Budapest, 1994.

⁴ Páliné Herczeg Anita egyetemi szakdolgozata számára készített vele riportot Cinfalván, 2002. március 16-án.

Takács Jenő 1982-ben

Két pécsi kiválóságot kell még megemlítenünk, akikkel a fentiekhez hasonló baráti kapcsolat alakult ki: **Székely György** színháztörténészt, a Pécsi Nemzeti Színház igazgatóját és **Martyn Ferenc** Kossuth-díjas festőművészt, akinél a hetvenes, nyolcvanas években pécsi látogatásai alkalmával megszállt.

Az egyre súlyosbodó politikai helyzet kényszerítő hatására 1948-ban feleségével végképp elhagyták Magyarországot. P. Herczeg Anitának így beszélt erről: „Tudja, hogy miért mentem el? Elmentem a postára, és egy kottámat akartam Bécsbe a kiadónak küldeni és azt mondták: »Ja kérem, ahhoz miniszteri engedély kell«. Erre azt mondtam, hogy egy olyan országban, ahol az ember a kottáját nem tudja kiküldeni, nem maradunk.”⁵

A következő négy esztendő olasz, osztrák, német és svájci koncertekkel, genfi és lausanne-i vendégtanárkodással telik el. Idehaza egyszerűen „leírják” személyét, művészetét. Elsősorban a pécsi koncertélet sínylette meg távozását, szakmai és szervezési munkájának hiányát.

1952-ben Amerikába hívják; az Ohio-állambeli Cincinnati-ban lesz egyetemi tanár, a zenei college-ben tanít zongorát. A mintegy 30 ezer diákkal működő intézményben Takács Jenő kiegyensúlyozott körülmények között, a pedagógusi és alkotói munkának élve tizennyolc esztendőt töltött. Professzor-társai közt meg kell említenünk a világhírű **Albert Sabint**, a gyermekbénulás elleni hatóanyag felfedezőjét. Évenként három hónapot Európában tartózkodott, és számos nyugati országban koncertezett. Személyes kapcsolatba került a 20. század második felének számos zenei kiválóságával. Így elsősorban az olasz **Dallapiccola**, a német állampolgárságú **Ligeti György**, a Svájcban élő **Veress Sándor** neve kívánczik ide, újra találkozhatott az USA-ba emigrált Dohnányi Ernővel. Bécsi kiadói, a Doblinger és az Universal, egymás után jelentetik meg műveit, hasonlóan amerikai és olasz cégekhez.⁶ Jóllehet kisgyermeket sohasem tanított, mégis több pedagógiai célzatú kompozíciója született, melyek nem egy ország zeneiskolai tananyagaként ma is szerepelnek. Sok közülük népzenei ihletésű.

1965-től viszonylagos rendszerességgel ellátogat hazánkba, így Pécsre is. A rádió zenei műsoraiban, koncerteken újra megszólalnak énekes- és hangszeres opusai.

1970-ben visszatért szülőföldjére, az ausztriai Cinfalvára. Előzőleg a Cincinnati egyetemről Professor Emeritus kitüntetést kapott, valamint az Egyetemi család örökös tagja megtisztelő címet.

Az ezt követő évtizedekben, saját elmondása szerint több művet komponált, mint annak előtte együttvéve. Kismarton (Eisenstadt) és szülőfaluja díszpolgárává választotta, ott utcát neveztek el róla. Az osztrák Állami-díj tulajdonosa. Éva

⁵ Páliné Herczeg Anita idézett riportjából.

⁶ Mintegy 150 opusa, az operát kivéve szinte valamennyi műfajt felöleli. Kiemelendők: Suite concertante, Philippinen-suite, Régi magyar táncok, Passacaille, Kismartoni divertimento, Pannóniai rapszódia, Tom Sawyer, Purcelliana (zenekari művek), Közelről és távolból, Világjáró muzsika, Arab szvit, Négy pastorelle-vázlat, Paprikajancsi, Humoreszk, Négy sírfelirat (zongorára), Szelíd domb, Japán tankák, Kirchen-Musik, Szent Teréz, November csodája (kórusra), Öt bagatell, Oktett, Eine kleine Tafelmusik (kamaraegyüttesre)

asszonnyal abban a házban laknak, amely a szüleié volt, ahol a diákéveit is töltötte. Hazatérése óta egyre inkább bekapcsolódik a magyar zenei életbe; Sopron, Győr, Szentgotthárd (az ottani zeneiskola az ő nevét vette föl), Budapest és Pécs nem egyszer kedves vendégként köszönheti, zeneszerető közönsége szívesen hallgatja alkotásait.

E hatalmas életút ismertetésének a végén a krónikás, mielőtt befejezné az írást, hadd legyen egy kicsit részrehajló, közreadva személyes emlékeit: Kilenc éves lehettem, amikor először láttam. Édesapám jó nevű könyvkötőmester volt. Egy hosszú/művész/-hajú bácsi kottát hozott köttetni a Bástyá utcai műhelybe.⁷ Amikor elment, édesanyám szinte megilletődötten mondta nekem: Tudod-e kislányom, ki volt ez a bácsi? Takács Jenő, a híres zongoraművész, a zeneiskola igazgatója. Természetesen nekem akkor ez semmit nem jelentett. Ám egy esztendő elteltével ismét találkoztam vele; ott ült a zenekonzervatórium bizottságában, ahová én hegedű-szakra tettem felvételi vizsgát. Sikerült bekerülnöm, jóllehet akkor meg sem fordult az eszemben, hogy valaha muzsikus pályára lépjek. Ez 1943 őszén történt. Ha jól emlékszem Takács Jenőn kívül Sirio Piovesan, Agócsy László s talán Maros Rudolf ültek velem szemben.

Az igazgató úrral aztán, egészen külföldre távozásáig többször találkoztam, nem egyszer mint vizsgálónokkal. Ezután évtizedek teltek el, én zenetanár, karnagy lettem. 1978. május 8-án a pécsi Nevelők Házában az Osztrák Kulturális Intézet kamarahangversenyt rendezett, melyen számos Takács-opus is megszólalt a hajdani Hubay-növendék, **Bisztriczky Tibor**, illetve **Hantó Erika** (hegedű), valamint **Szabó Katalin** (zongora) tolmácsolásában. A szerző is jelen volt. A koncert végén odamentem hozzá, bemutatkoztam, elmondtam, hogy zenei pályán dolgozom, s hogy annak idején ő vett föl a konzervatóriumba. Ettől kezdve szinte máig jönnek-mennek a levelek Cinfalva és Pécs között; elsősorban énekkari műveket küld a mester, melyek közül többet idehaza és külföldön, Olaszországban, Dániában, Németországban szép sikerrel szólaltatok meg kórusaim élén. De kaptam tőle műveit tartalmazó hanglemezt, könyveket. Amikor Péccsett járt, szinte mindig értesített és a Martyn-házban találkoztunk.

Egyetemi tanítványom, **Páliné Herczeg Anita**, aki személyesen többször fölkereste otthonában, szakdolgozata témájaként Takács Jenő előadó művészetét és zongorapedagógiáját választotta. Ő a szentgotthárdi Takács Jenő Zeneiskola tanára.

Gimnáziumi kollegám, **Nagy Ernő** karnagy, kedves ajándékot hozott számomra a minap Ausztriából; hatalmas plakátot, mely a 100 esztendőes Takács Jenőt köszönti, »a burgenlandi személyiséget és a világpolgárt«.

⁷ Talán egy 19. századi hagyományt folytatva – Liszt, Grieg, Brahms – a 20. század számos jeles művésze – Kodály, Ádám Jenő – vállalja éret, ún. „művészhatárt” növesztett, így Takács Jenő is.

TÜSKÉS TIBOR
CSORBA GYŐZŐ ÉS AZ Ő VÁROSA

Martyn Ferenc: Csorba Győző, 1948

Minden irodalomtörténét némesedett (merevedett?), klasszikus korszak irodalma egykor élő és eleven irodalom volt, és minden közlőre áttekinthetetlen, vad szövevénynek látszó irodalmi élet idővel klasszikus irodalommal, katedrálról hirdetett értékeket fölmutató "tananyag" válik.

Pécs huszadik századi irodalmi múltját, jeles alkotóit bemutató sorozatunkkal arra próbáltunk kísérletet tenni, hogy megérezzük: ami ma már irodalomtörténeti érték, klasszikus szellemi hagyomány, egykor – a maga korában – élő és eleven valóságként hatott és volt jelen.

Sorozatunkban most jutottunk el ahhoz a pillanathoz (a sorozatot záró portréhoz), amikor annak lehetünk tanúi, hogy a tegnap még kortársként, élő barátként, munkatársként ismert alkotó személyisége a szemünk előtt lép át a köznapi valóságból a maradandóságba, s művei klasszikus alkotássá válnak.

Ebben a városban sokan vannak, akik Csorba Győzőt barátának, munkatársának, családapának, iskolatársnak ismerték (ismertük). Hosszú évekig naponta járt munkahelyére, a megyei könyvtárba, és ma ez az intézmény, az Apáca utcai épület a költő nevét viseli. Verseit megírásuk után többnyire azon nyomban olvastuk az irodalmi folyóiratokban és a rendre-sorra megjelenő kötetekben, ma pedig immár a hagyatékában talált írásait, töredékeit is kötetbe gyűjtik, az életművét könyvsorozatban teszik hozzáférhetővé.

Itt, Pécsen az egyik leggyakrabban idézett verse a Séta és meditáció. Néhány sora szállóigévé lett: "Ház nőtt az üres telteken, a dombokon, a réteken... / A hűtlen bűnhődik: a régit sem felejtheti, / az is benne van, ami nincs, / az is benne van, ami van... / Ó bűvölő város, sokarcú, / ha kérdeznék, nem tudnám, milyen vagy... / Nekem: A VÁROS mindörökre."

Nos, Csorba Győzőnek ez az antológia-darabbá vált, klasszikussá nemesegett verse valójában "alkalmi" költemény. (Persze abban az értelemben, ahogy Goethe mondta: Minden "nagy" vers – alkalomra született.) Pontosan emlékezem: 1963 végén mutatta a naptár, a Jelenkor című folyóirat arra készült, hogy a városból elszármazott írókat körkérdéssel megszólaltassa: milyen személyes emlékeket őriznek Pécsről, művészetükben mit köszönhetnek a városnak és a megyének? A Táj és történelem címmel nyitott rovatban tizenkét író vallott a városhoz fűződő élményéről Csuka Zoltántól Kolozsvári Grandpierre Emilig és Mészöly Miklóstól Tatay Sándorig. A szerkesztőség azonban azt szerette volna, hogy mindenekelőtt legközvetlenebb, Pécsen élő munkatársainak a vallomásait közölje a városról. Így született a szerkesztő kérésére Csorba Győző Séta és meditáció című verse, és így jelent meg a vers először a folyóirat 1964. évi januári számában.

Más Csorba-versek ihlető élményéről, keletkezéséről is vannak személyes emlékeim. Amikor például Március című versét tanulmányban elemeztem, a költő tüzetesen megmutatta a pécsi várfalnak azt a Kálvária utcai félköríves (akkor még lakóházakkal beépített, ma már kibontott) bástyáját, amely az ötvenes években a költő számára (aki akkor a várfal túloldalán, a Megye utcában lakott) "alkotóműhelyként" szolgált. "Egy régi őrtorony helyén épült az én szobám, / a város fölött magasan. – Ma is még őrtorony..." – olvassuk a versben, és a mai olvasó

akár verseskötettel a kezében egyszerre ellenőrizheti a metaforaként használt motívum tárgyhiitelességét és ámulhat a vers lírai szépségén.

Csorba Győző 1916. november 21-én született Pécsen. Ocsudó évek című önéletrajzi elbeszélő költeményében írja: "Pécsen, Vilmos utca 23-ban / születtem, kilenc közül nyolcadiknak." Haláláig, 1995. szeptember 13-ig a város számos utcáját meglakta, de – ahogy emlegetni szokta – fél esztendőnél hosszabb ideig nem tartózkodott Pécsen kívül. A népes család a Vilmos utcából az – azóta hírvondónak sem maradt – Szigeti temető közelében létesült, városszáli telepre költözött, a diák innét járt az elemi iskolába, majd a jezsuita gimnáziumba. Érettségi után a pécsi egyetem jogi karán szerzett diplomát. Évekig állástalan. 1943-tól a városi könyvtár vezetője, majd az örökébe lépő megyei könyvtárban dolgozik. Utolsó két lakása a Kulich Gyula utcában illetve a Damjanich utcában volt.

Irodalmi munkásságát is Pécsen kezdte, s ragaszkodását a város szellemi életéhez mindvégig megőrizte. 1940-tól a Janus Pannonius Társaság tagja. Mind-egyik, pécsi székhelyű irodalmi és művészeti folyóirat szerkesztésében részt vesz. Előbb a Várkonyi Nándor szerkesztette Sorsunk belső munkatársa, majd a Szántó Tibor szerkesztette Dunántúl szerkesztői között találjuk, később a Jelenkort támogatja. Hosszú a sora azoknak a fiatal, pályakezdő íróknak, akiknek kézíratait elsőként olvasta, és véleményével kísérte. Saját írásainak, mások munkáinak egyaránt szigorú, de tárgyilagos és segítő bírálója volt. A tehetséget és az erkölcsi tisztességet az író számára egyaránt nélkülözhetetlen értéknek tartotta.

Hetvenötödik születésnapjára, 1991-ben Egy eltűnt pécsi utcára címmel Csorba Győző pécsi tárgyú verseiből válogatást állítottam össze. A kis gyűjtemény négy ciklusban huszonnégy költeményt tartalmaz. (A verseket Martyn Ferenc négy szép rajza, pécsi tájképe kíséri.) Természetesen az antológiában nem találjuk meg a költő minden pécsi ihletésű költeményét, de a legjellemzőbbek ott vannak: Az ürögi erdőben, a Flóra-pihenő, a Gyermekkori táj, a Szülőház, a Családi följegyzés, A város oldalában... Együtt a vallomás és a hűség megnyilatkozásai, a személyesség és a közösséghez tartozás dokumentumai.

Mit adott a város a költőnek? – Ha költészetének csupán egyetlen motívumát kellene megnevezni, azt mondanám: a kert élményét. Csorba Győző mindig olyan lakóhelyet keresett a városban, ahol lakását kert vette körül. A kert persze nem egyszerűen egy, ezzel-azzal beültetett földdarab volt a számára, hanem a természet, az élet jelképe, misztérium, csoda. Egy szamócatő, egy körtefa, egy mogyoróbokor látványa eszméket, gondolatokat indított el benne; a létezés jelképét, a természet, az évszakok változásának a törvényét látta meg a kertet benépesítő növényekben, fákban, virágokban, gyümölcsökben.

És mit adott a költő az olvasóknak, kortársainak és az utódoknak? – Ha ennek a gazdag gondolati tartalmú és közösségi költészetnek ismét egyetlen mozzanatát kellene kiemelni, azt mondanám: Csorba Győző költészete élni segít. Ezzel nincs ellentmondásban az a tény, hogy ennek a lírának a költői pálya indulásától kezdve központi gondolata az elmúlás élménye, a halállal való szembenézés kényszere. A családjában bekövetkezett gyász, apja és anyja elvesztése, a testvérek

halála, a barátok, íróársak megfogyatkozása mind-mind saját életének mulandóságával szembesíti. De válasza: nem akkor könnyebb, tartalmasabb, gazdagabb az élet, ha behunyjuk szemünket, hanem akkor, ha vállaljuk mulandóságunkat, veszteségeinket, ha megtesszük kötelességünket, ha a termésre, a folytatásra, “az út karbantartására” figyelünk, ha szembenézünk a kérdéssel: “mivégett vagyunk itt mi a világon”.

Csorba Győző megfigyelte, tartalmas életében megtapasztalta: az öreg házakat lebontják, a régi városrészek, az ódon utcák eltűnnek, a lakók költözködnek. De “az elgyalult pusztaságra új utcák és új házak, új terek és új parkok” születnek. Önéletrajzi költeménye, az Ocsudó évek utolsó darabjában írja: “E vers se más: csata az elmúlással”, perlekedés az életért, segítő kéznyújtás személyes és közösségi útkeresésünkben.

Egyik versében félig tréfásan, félig komolyan önmagát Victor Pannoniusnak nevezi. A célzás a humanista költőelődre nem alaptalan. Csorba Győző az egyik legautentikusabb és legtermékenyebb fordítója Janus Pannonius latin nyelvű költészetének. Ugyanakkor Csorba költészete az értékek egybevetésére is méltó: miként Janus Pannonius a tizenötödik század egyik legjelentősebb humanista költője volt, azonképpen Csorba Győző költészetének a helye a kortárs magyar líra élvonalában van. Mindemellett pályája azt is igazolja, hogy korunkban vidéken, az irodalmi élet központi és zajos fórumaitól távol maradandó és teljes értékű életművet lehet létrehozni. Megismeréséhez és megértéséhez közelünkben vannak a források és az eszközök: művei és a róla szóló irodalom. Csak kézbe kell venni őket.

Száz éve Péccsett... 1902-ben

- július 8. A Jótékony Nőegylet hangversenye a Sétatéren.
10. Rendkívüli ülést tartott Pécs Város Közgyűlése, többek közt a városban létesítendő elmeógyógyintézet és gyermekmenhely tárgyában.
14. Baranya vármegye nyári közgyűlése.
- augusztus 5. Búcsú a Havi-hegyen.
7. Ülést tartott Pécs Város Közgyűlése.
12. Meghalt Littke József pezsgőgyáros.
- szeptember 7. 15 éves jubileumát ünnepelte a Zsolnay gyár tűzoltósága.
10. Összekapcsolták a Tertyogó forrást a tettyei vízművel.
12. Rostand: Cyrano de Bergerac című drámájának bemutatója a Nemzeti Színházban.
15. Rendkívüli városi közgyűlés a Tertyogó körüli telkek kisajátításának ügyében.
16. Gavault: X asszony című bohózatának bemutatója a Nemzeti Színházban.
17. Johann Strauss: A bőregér (Denevér) című operettjének pécsi bemutatója.
19. Kossuth Lajos születésének 100. évfordulóját ünnepelte a város a Majláth (ma: Kossuth) téri Kossuth-szobornál.
Katona József: Bánk bán című drámájának díszelőadása a Kossuth-évforduló tiszteletére a Nemzeti Színházban.
23. Szabados Béla: A bolond című operettjének pécsi bemutatója.
28. Moldován Gergely: Flórika szerelme című zenés játékának pécsi bemutatója.

Hetvenöt éve Péccsett... 1927-ben

- július 3. A Rácvárosi Polgári Daloskör zászlószentelő ünnepélye.
17. Erdős László: A gyermek című színjátéka a budapesti Nemzeti Színház előadásában.
- augusztus 20. Ünnepi istentisztelet Szent István ünnepe és a város szerb megszállás alóli felszabadulásának emlékére.
Kabaré-est a Pannóniában.
28-31. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXXIX. Vándorgyűlése, melynek keretében orvosi és gyógyszerészeti kiállítás nyílt a Városi Múzeumban.
- szeptember 1. A bányamunkás-lelkipásztok első országos konferenciája Pécsbányatelepen.
2-8. Vasasi és pécsszabolcsi bányászok sztrájkja.
4. A Hárfa Daloskör szüreti ünnepélye a Tettyén.
8. A Magyar Atlétikai Szövetség országos propaganda versenye.
11. Baranyai leventék napja.
13. Baranya vármegye évnegyedes közgyűlése.
15. Ülést tartott Pécs Város Közgyűlése.
16. Finnországi gazda-küldöttség pécsi látogatása.
28. Az első doktorráavatás az Erzsébet Tudományegyetemen.

Ötven éve Péccsett... 1952-ben

- július 3-6. A Magyar Néphadsereg Színházának vendégjátéka, Sándor Kálmán: A harag napja című darabjával.
5-6. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság Vándorgyűlése.
14. Megalakult a Spartacus SE.
19-20. A Városi Békebizottság kulturális és sportrendezvényei.
20. Felavatták a Sopianae Gépgyár új csarnokát.
- augusztus 4-5. Az Állami Népi Együttes műsora a Nagy Lajos Gimnázium szabadtéri színpadán.
10. Felavatták a Pécsi Lokomotív sportpályát.

- 18. Meghalt Dabasi Kovács Gyula festőművész.
- 20. Megnyílt a Megyei Könyvtár.
- 31. Rákosi elvtárs harcos élete címmel kiállítás nyílt a Tiszti Klubban.
- szeptember 7. Móricz Zsigmond halálának 10. évfordulója alkalmából irodalmi est, egyúttal az Ünnepi Könyvhét megnyitója a színházban.
Bányásznap rendezvények.
- 21. „Baranyai szvit” címmel a zeneiskola és népi együttesek előadása.
- 28. Fejlesztéstörténeti vándorkiállítás nyílt a Janus Pannonius Múzeum Természettudományi Osztályán.

Huszonöt éve Pécssett... 1977-ben

- július 1-10. Megnyílt a VI. Pécsi Ipari Vásár.
 - 4. A Musica Antiqua Hungarica együttes koncertje a Hotel Minaret udvarán.
 - 4-6. A Magyar Fül-, Orr- és Gégeorvosok Egyesületének kongresszusa a POTE-n.
 - 9. Aczél György, az MSZMP KB tagja és Pozsgai Imre kulturális miniszter pécsi látogatása.
 - 9-10. Szövetkezeti néptáncosok találkozója.
 - 12. Richard Parsons, Anglia budapesti nagykövete Pécssett.
 - 18. Karl Hochreiter német orgonaművész hangversenye a Székesegyházban.
 - 22. Gonda János zongoraestje a Doktor Sándor Művelődési Központban.
 - 22-24. X. Mecsek Kupa nemzetközi modellező verseny.
 - 29. A IX. Pécsi Nemzetközi Ifjúsági Zenei Tábor programjának zárókoncertje a Liszt-teremben.
- augusztus 7. Modern textil címmel kiállítás nyílt a Színház téri kiállítóteremben.
 - 8. Ruha István hegedűművész koncertje a Hotel Minaret udvarán.
 - 12. Keserű Jánosné könnyűipari miniszter avatta fel a Pécsi Kesztyűgyár új 2-es számú gyárát.
 - 17-19. A Magyar Meteorológiai Társaság XIX. Vándorgyűlése.
 - 19. Romány Pál mezőgazdasági és élelmiszerügyi miniszter látogatása.
 - 23-27. Matematika tanárok nemzetközi tudományos konferenciája.
 - 24-26. A Magyar Fogorvosok Egyesületének XII. Vándorgyűlése.
 - 26-27. IX. Országos Postás Konferencia.
 - 26-28. Mecsek Kupa nemzetközi kerékpárverseny.
 - 29-31. Korszerű ellenőrzési módszerek címmel konferencia az SZVT szervezésében.
- VI. Magyar Kísérletes Sebészeti Kongresszus a POTE-n.
- szeptember 2. A 100 éves Pécsszabolcsi Általános Iskola jubileumi ünnepe.
 - 3-4. Bányásznap randevú, 1977 rendezvények.
 - 4. Újkonstruktivisták címmel a konstruktivizmus mai képviselőinek munkáiból nyílt kiállítás.
 - 6-10. Lahti testvérváros küldöttségének látogatása.
 - 25. Bánky József zongoraművész koncertje a Csontváry Múzeumban.
 - 26. A szombathelyi Jeunesses Kórus hangversenye az Ifjúsági Házban.
 - 28. Pécssett tartotta ülését az MTA Bányaegészségügyi, Bányászati Ergonómiai Tudományos Bizottsága.
 - 29. Népi műemlékeket bemutató fotókiállítás nyílt a Színház téri kiállítóteremben.
 - 30. Aiszkülös: Perzsák és Euripidész: Trójai nők című drámájának bemutatója a Pécsi Nemzeti Színházban.
- Megkezdődtek az Orvosegyetemi Napok rendezvényei.

2002. SZEPTEMBER 1. PÉCS VÁROS NAPJA

Ünnepi ülést tartott a város önkormányzatának képviselőtestülete a Pécsi Nemzeti Színházban, melynek keretében kitüntetések átadására került sor.
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata Közgyűlésének 393/2002. (06.27.) sz. határozata alapján

Somosi László

a PannonPower Rt. elnök-vezérigazgatója részére Pécs város gazdasági és tudományos életében végzett, több évtizedes munkájának elismeréseként a

PÉCS VÁROS DÍSZPOLGÁRA

kitüntető címet, és az ezzel járó 200 000 Ft jutalmat adományozza.

* * *

A Közgyűlés **Enzo Grosii** részére, a Terracina-Pécs testvérvárosi kapcsolatok létesítése és fejlesztése terén végzett tevékenységéért, jelentős érdemeiért a

PRO CIVITATE EMLÉKÉREM

kitüntetést, és az ezzel járó 200 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Matavovszky Iván** középiskolai tanár részére, gazdag és eredményes pedagógiai életpályájának elismeréseként a

PRO CIVITATE EMLÉKÉREM

kitüntetést, és az ezzel járó 200 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Soltra Elemér** festőművész részére, kiemelkedő rajzpedagógiai és festőművészi tevékenységének elismeréseként a

PRO CIVITATE EMLÉKÉREM

kitüntetést, és az ezzel járó 200 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Szilágyi János** részére, pedagógiai életpályájának elismeréseként a Nevelési Központ intézményrendszer létesítésében szerzett elévülhetetlen érdemeiért a

PRO CIVITATE EMLÉKÉREM

kitüntetést, és az ezzel járó 200 000 Ft jutalmat adományozza.

* * *

A Közgyűlés **Hesz János** mesterfodrász részére, szakmai életútjának elismeréseként, a pécsi fodrászok nevelése, s ezzel gazdasági önállóságuk megteremtése érdekében kifejtett tevékenységéért a

PRO COMMUNITATE EMLÉKÉREM

kitüntetést, és az ezzel járó 160 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Horváth Gyula** közgazdász, a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja főigazgatójának, kiemelkedő tudományos munkásságáért, s ezzel a gazdasági élet átalakulásának elősegítéséért a

PRO COMMUNITATE EMLÉKÉREM

kitüntetést, és az ezzel járó 160 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Matyi Dezső** vállalkozónak, a pécsi könyv kis- és nagykereskedelmi, valamint könyvkiadói tevékenység fellendítéséért, közösségi rendezvények szervezéséért, a pécsi kulturális intézmények támogatásáért a

PRO COMMUNITATE EMLÉKÉREM

kitüntetést, és az ezzel járó 160 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés a **Mezőszél Utcai Általános Iskola nevelőtestülete** részére magas színvonalú, megújult tartalmú, eredményes pedagógiai munkája elismeréseként a

PRO COMMUNITATE EMLÉKÉREM

kitüntetését, és az ezzel járó 640 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés a **Pécsi Galéria és Művészeti Műhely** részére az intézmény fennállásának 25. évfordulója alkalmából, a kollektíva kiemelkedő munkájának elismeréseként a

PRO COMMUNITATE EMLÉKÉREM

kitüntetését, és az ezzel járó 640 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Troska Gyula** iskolaigazgatónak, kiemelkedő pedagógusi, vezetői és az oktatás területén végzett kutatási tevékenységének elismeréseként a

PRO COMMUNITATE EMLÉKÉREM

kitüntetését, és az ezzel járó 160 000 Ft jutalmat adományozza.

* * *

A Közgyűlés dr. **Kövecz Ferenc** részére több évtizeden keresztül végzett közösségi munkájának elismeréseként a

VÁROSHÁZA EMLÉKÉREM

kitüntetését és az ezzel járó 100 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Szöke János** gépkocsivezető részére, több mint ötven éves munkaviszonya, illetve közel negyven éves városi munkaviszonya alatt végzett kiváló munkája elismeréseként a

VÁROSHÁZA EMLÉKÉREM

kitüntetését és az ezzel járó 100 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Török Éva** részére, közel három évtizedes újságíró tevékenységének, lelkiismeretes, sok embert érintő olvasószolgálati munkájának elismeréseként a

VÁROSHÁZA EMLÉKÉREM

kitüntetését és az ezzel járó 100 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Walter Terényi Mária** részére közel három évtizedes közigazgatási munkájának és a Testvérvárosi Egyesület titkáráként végzett tevékenységének elismeréseként a

VÁROSHÁZA EMLÉKÉREM

kitüntetését és az ezzel járó 100 000 Ft jutalmat adományozza.

* * *

A Közgyűlés **Vidákovics Antal** részére, táncpedagógusi tevékenysége és a magyarországi horvát etnikai csoport táncainak összegyűjtése terén végzett munkájának elismeréseként a

PÉCS VÁROS KÖZMŰVELŐDÉSI DÍJA

kitüntetését és az ezzel járó 60 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés dr. **Kotek László** részére kiemelkedően igényes és eredményes tanári munkájának elismeréseként a

PÉCS VÁROS OKTATÁSI DÍJA

kitüntetését és az ezzel járó 60 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Rétfalvi Sándor** részére, közel négy évtizedes kiemelkedő szobrászművészi, valamint pedagógiai tevékenységének elismeréseként a

PÉCS VÁROS MŰVÉSZETI DÍJA

kitüntetését és az ezzel járó 60 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés dr. **Tóth Endréne Krassóy Ágnes** részére magas színvonalú pedagógiai életútjának elismeréseként, a tornasport népszerűsítése terén elért elévülhetetlen érdemeiért a

PÉCS VÁROS TESTNEVELÉSI ÉS SPORT DÍJA

kitüntetést és az ezzel járó 60 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Getto József** építész részére, gazdag építésztervezői életművének, oktató tevékenységének és jelentős pécsi tervezői munkájának elismeréseként a

PÉCS VÁROS MŰSZAKI DÍJA

kitüntetést és az ezzel járó 60 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés dr. **Komlósi Ákos** bölcsőde pszichológus, egyetemi adjunktus részére a szociális ellátást több területen is érintő, eredményes munkájának elismeréseként a

PÉCS VÁROS SZOCIÁLIS DÍJA

kitüntetést és az ezzel járó 60 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés dr. **Makucz Mária** részére, hosszú, eredményes közigazgatási pályájának, komoly szakmai tudással, szorgalommal, becsületesen végzett munkájának elismeréseként a

PÉCS VÁROS KÖZSZOLGÁLATI DÍJA

kitüntetést és az ezzel járó 60 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés dr. **Ásványi József** főiskolai tanárnak, a Pécsi Tudományegyetem Pollack Mihály Műszaki Kar főigazgatójának a pécsi műszaki felsőoktatás megszervezése terén végzett munkájáért, elévülhetetlen érdemeiért a

PÉCS VÁROS TUDOMÁNYOS DÍJA

kitüntetést és az ezzel járó 60 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés dr. **Bödő Lászlóné** részére, több mint három évtizedes, magas színvonalú gyógypedagógiai munkájának elismeréseként, a sokszorosan hátrányos gyermekek oktatási helyzetének javításáért

PÉCS VÁROS HUMANITÁRIUS DÍJA

kitüntetést és az ezzel járó 60 000 Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Popovics István** részére, sok éves sikeres és lelkiismeretes újságírói munkásságának, a magyarországi és pécsi szerb közösséghez való odaadó kötődésének elismeréseként a

PÉCS VÁROS KISEBBSÉGI DÍJA

kitüntetést és az ezzel járó 60 000 Ft jutalmat adományozza.

* * *

A Pécsi Civil Szervezetek Közössége

Laurie Naumann úrnak a civil és az állami szektor közötti együttműködés elősegítéséért Baranya Megyében és a Dél-Dunántúli Régióban

Empátia-díj

kitüntetést adományozza.

Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata Támogatási Közalapítványa

Patói József úrnak

a közalapítvány céljainak megvalósítása érdekében végzett kiemelkedő szociális tevékenysége elismeréseként az

Év Szociális Segítője

kitüntető címet adományozza.

Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata Támogatási Közalapítványa
dr. **Szalay János** úrnak a közalapítvány céljainak megvalósítása érdekében végzett
kiemelkedő szociális tevékenysége elismeréseként az

Év Szociális Segítője
kitüntető címet adományozza.

A Pécsi Sporttámogatási Közalapítvány Kuratóriuma
Kovács János úrnak a szabadidő sportban végzett magas színvonalú, és meghatározó
munkájának elismeréseként a

Sporttámogatási Közalapítvány kuratóriuma emléklapett és oklevél
kitüntetést adományozza.

A Pécsi Sporttámogatási Közalapítvány Kuratóriuma
Telegdi Attila úrnak A pécsi Gyorskorcsolya Egyesületben végzett magas színvonalú
munkájának elismeréseként, valamint az edzések területén elért eredményeiért a

Sporttámogatási Közalapítvány kuratóriuma emléklapett és oklevél
kitüntetést adományozza.

A Pécsi Sporttámogatási Közalapítvány Kuratóriuma
Váradai György úrnak a Szakmailag magas színvonalat nyújtó, példamutatóan sportszerű bírói
tevékenységéért a

Sporttámogatási Közalapítvány kuratóriuma emléklapett és oklevél
kitüntetést adományozza.

PÉCS VÁROS DÍSZPOLGÁRA SOMOSI LÁSZLÓ

Riporter Dán Tibor

Somosi László útja a Tolna megyei Győrén indult. A PANNON POWER Rt. 56 éves elnök vezérigazgatója ennek ellenére komlóinak vallja magát. Még mielőtt tudata ébredezni kezdett, oda költöztek szülei – máig is ott élnek –, így a gyermekkori emlékek a hajdani bányászvároshoz kötik. Ez persze nem csak ő érzi így, hanem a település is, hiszen két éve díszpolgárrá választották.

A Komlóra költözéssel eldőlt a sorsa, a környezet mindent meghatározott. Ott érettségizett, és mivel édesapja az erőműnél dolgozott, már serdülőként megismerte ezt a fajta munkát. Érettségi után a Miskolci Műszaki Egyetem következett, ahol a Magyar Villamos Művek ösztöndíjasaként végzett. 1971-ben Pécsre került, a mostani vállalat elődjéhez, és azóta nem mozdult innen. Rajong a városért, nem különben a helyért, ahol dolgozik. Az előbbiről így vall:

A nagyvállalat vezetésével együtt jár, hogy sokat utazom, de mennél többet járok külföldön, annál jobban szeretem Pécsset. Hazafelé jövet már száz kilométerről megérezem a Mecsek illatát.

Határozott, már-már katonásan kemény egyéniség. A vállalatról, melyet irányít, mindent tud. Amikor dolgozni kezdett a szénkupacok tövében, a mai, korszerű cég helyén egy kis telephely működött csupán. És amíg ebből PANNONPOWER Rt. lett, az idő alatt Somosi László is végigjárta – saját szavaival élve – a „vállalati számléltér”. Elvégezte a Közgazdaságtudományi Egyetemet is, folyamatosan tanult és dolgozott. Szívesen mesél a múltból, de minden mondata után egy olyan következik, ami a tervekről szól.

A rendszerváltás igazi nagy kihívást jelentett. Addig sokat nem tehattünk, mindig közölték, mi a dolgunk, s hogyan végezzük. Aztán gondolkodni kellett, önállóan tervezni. Van akit ez ma is zavar, hiszen megszokta, hogy utasításokat hajt végre, a fejére nincs szükség. De azt a csapatot, amelyikkel nekiláttunk a jövőt tervezni, ez igazán lelkesítette. Jött a nálunk addig ismeretlen piacgazdaság. Az erőműhöz csatolták a bányákat is. 4000 ember dolgozott itt. Tudtuk, a bányászatnak nincs jövője, emberek százait kell majd elküldeni, akiknek további sorsa a mi kezünkben van. Irtózatossá felelősség volt mindez, de úgy érzem, tisztességesen megoldottuk. Azt is időben sikerült felismerni, a cég így nem működhet tovább. Ebből a szénből távhőt, villamos energiát a korábbi módon már nem lehet előállítani. Olcsóbb, jobb energiára van szükség, arra, hogy kíméljük a környezetet, hogy magunk mellé állítsuk a fogyasztót, hogy ne azt érezze, egyre több pénzért egyre kevesebbet kap.

Nekiláttak hát, hogy kialakítsák a jövőképet. Somosi László irányításával egy 50 fős csoport fél éves, éjjel-nappali munkája eredményeképpen született meg az új stratégia. Megkezdődött az erőművi modernizáció, és jött az amerikai befektető, aki a pénzt hozta, aki lehetőséget látott mindebben.

Természetesen az új tulajdonost nem a régi erőmű vonzotta, hanem a stratégiánk, a céljaink. Ő a jövőt vásárolta meg. Az pedig, hogy az igazgatás mellett az elnöki teendőket is rám bízta, egyértelműen a maximális bizalom jele. Ez egy modern vállalkozás, ami nemcsak a tulajdon, hanem a társadalom iránt érzett felelősség is. Nem csupán a munka, a bevétel, a nyereség a fontos – nyilván az is, hiszen a befektető a pénzéért pénzt szeretne látni –, hanem a körülöttünk lévő világ, hogy ott legyünk az élet minden területén, legyen az sport, tudomány, vagy éppen kultúra. Ezt – úgy gondolom – megvalósítottuk, nyilván a környezetünk is így látja, és ezért ítelték most nekem a díszpolgári címet.

Amikor arról beszélgetünk, mit tart a legfőbb vezetői erényeknek, gondolkodás nélkül sorolja:

Legyen víziója, jövőképe, céljai és mindezt tudja megfogalmazni. Biztosítsa a feltételeket ezek következetes megvalósítására, közben pedig rendelkezzen óriási empátiával. Ne felejtse el, hogy vezetés nincs követők nélkül. Alapvetően optimista alkat vagyok – másképp nem is ülhetnék ebben a székben –, szeretem a sok munkát, de volt olyan, hogy este nehezen jött álom a szememre, egy picit talán megrendültem a bajoktól. Ám reggel mindig optimistán ébredtem. Valahogy a baj sok erőt adott és mindennél jobban inspirált. Lehet, hogy sokan közhelynek tartják, de igaz: fontos a családi háttér. Feleségem is mérnök, a Dédásznál dolgozik, a fiam jogásznak, a lányom közgazdásznak készül. A közös nagy szerelem, az igazi kikapcsolódás, vagy ha úgy tetszik, a hétköznapi előli nagy menekülés pedig a természet. A Mecsek szerelmese vagyok. Ha csak tehetem, vállra a fényképezőgép, és irány a hegy. Mindig felfedezek valami új csodát. A legújabb szerelmem a Zselicség. Fontos fejlesztés a vállalatnál, hogy kialakítsuk a biomassza blokkot. Ehhez fahulladék kell, így kerültem kapcsolatba az erdészekkel és a Zselicséggel. Leírhatatlanul szép vidék. Itt is elkészíthetem a fotóimat. Most már jó felszerelésem van, ettől persze még nem lettem profi fotós, de ezek csak az én képeim.

Beszélgettünk múltról, jövőről, munkáról, családról, természetről. Úgy érzem, mindez együvé tartozik Somosi Lászlónál, városunk új díszpolgáránál.

EGYÉNI ELŐFIZETŐK

Abau Samra Judit • Dr. Ács Zoltán • Dr. Ádám Antal • Dr. Andrásfalvy Bertalan (Hosszúhetény) • Angster József • Dr. Antal Borbála • Dr. Balatonyi Gábor • Dr. Balatonyi Zoltán • Bánfai Antal • Dr. Bánhegyi Mihály & Komoróczy Ildikó • Dr. Barcza Tiborné (Budapest) • Baronek Jenő • Baum Attila • Baum Károly • Baumgartner Sándor • Begovác Rózsa • Békés Sándor • Dr. Bellyei Árpád • Dr. Benkő Klára • Dr. Benyovszky Imre • Dr. Berki László & Dr. Cséri Anikó • **Berkovits, Tivadar** (Svédország) • Betlehem István • Betlehem László • Dr. Bihariné Bauer Zsuzsa • Dr. Bíró József • Dr. Boda József • Boda Miklós • Bóday Barna • Bóday Miklós • Bóday Zoltán • Bókay Andre • Borbáth Sándor (Győr) • Boros László • Borsy Károly • Dr. Bődő László • Dr. Brantner Ottóné (Szentlőrinc) • Dr. Búzás Tibor • Czerpán István • Czukor Antal • Dr. Csaba Tamásné • Dr. Deli József & Szegvári Csilla • Dénesi Ödön • Dr. Depinyi Ildikó • Derényi László (Vác) • Dr. Dobay Péter • **Dr. Egerszegi Zoltán** • Dr. Ernyes Mihály • Fedeles Tamás • **Ferenciné Ivicz Ilona** • Figler Csilla • Filákovity István • Fitos Gábor • Dr. Flerkő Béla • Dr. Fulmer Gábor • Dr. Füredi Péter • Gábor Olivér • Gál Görgy • Galbáts András • Gálhidy Éva • Gállos Orsolya (Pécsvárad) • Gálos Éva • Gáspár Csaba • Dr. Gáspár Gabriella • Gáspár László (Budapest) • Gasz Zoltán • **Gonda Tibor** • Gömörly János • Grisnik Zoltán • Hágen József • Dr. Hajnal László • Dr. Hajzer Lajos • Dr. Halda Tamás • Haraszi Ágnes • Haraszi Gábor (Pécsudvard) • Hársfai István • Dr. Havasi János • Dr. Hazafi Zoltán (Budapest) • Hegedűs Lajos • Helmrich Ferenc • Hormay Mihály • Dr. Horn János (Budapest) • Horváth Zoltán • Huba József • Ijjász István • Illa Gyula • Dr. Illei György & Dr. Donhoffer Ágnes • Jakab Ildikó • Jeszták Lajos • Dr. Jobst Kázmér • Joó Anna & Fekete László • Dr. Kádár Géza • Kamu Zoltánné • Kanizsai István • Kellermayer Ildikó • Kerekes Imre • Keszkenyös Imre (Keszű) • Dr. Kilár Ferenc • Kilár Győző • Kilár Zsolt • Dr. Kocsis Béla • Koltai Erika • Dr. Korinek László • Kovács Imre • Kovács Józsefné • Kovács Szabó János • Kraft János • Dr. Krassó Sándor • Dr. Krommer Károly • Kukai András • Kungl János • Dr. Kunszt Márta • Laczayné dr. Dombay Sarolta (Kecskemét) • Laczhegyi Béla • Lafferton Győző • Lakatosné Novotny Sarolta • **Légrádi Szabina** • Dr. Lehmann Antal • Lénárd József • Lengvári István • Liska Györgyné • Dr. Lovász György • Dr. Lovász Istvánné • Lovász Lázár • Dr. Madas Éva (Székesfehérvár) • Madas Katalin • Magay Miklós • Major Kamill (Párizs) • Dr. Majoros György • Dr. Makoviczky Gyula • Mánfai Ildikó • Markó Imre • Marsai Ágnes • Matkovits Kretz Eleonóra • Mendly Lajos • T. Mérey Klára • Dr. Mestyán Gyuláné • Dr. Mestyán Ildikó • Dr. Mezei Béla • Molnár G. Judit • Nádor Katalin (Bogád) • Nagy Csaba • Nagy Erzsébet • Dr. Nagy Éva (Budapest) • Dr. Nagy Gábor • Nagy István (Szombathely) • Dr. Nemes János • Nemes Zsolt (Budapest) • Németh Miklós (Pákozd) • Németh Norbert • **Novotny Iván** (Pécsvárad) • Nürnbergi Géza • Dr. Nyers József • **Orovicza Máttyás** • ifj. Pálffy Attila • Pálffy Attila • Dr. Pandúr József • Papp Béla • Papp Gábor • Dr. Papp Judit • Dr. Pásztor Attiláné • Dr. Páva István • Péntek Aladárné • Peták Péter • Péter Ágnes • Péter Pál • Dr. Péteri Zoltán (Majosháza) • Pétersz Tamás • Petrovits Béla • Polgár Mihály & Mattyasovszky Rozália • Pusztafalvi Gábor • Rác Gábor (Keszthely) • Dr. Rác-Kotilla Erzsébet • Dr. Rákóczy István • Dr. Rákosyné dr. Vass Klára • Ravasz Gyöngyvér • Rayman János • Rétfalvi Sándor • **Dr. Roisz Andrásné** • T. Rónaky Edit • Rozvány György • Rozs András • Rusznyákné Gaszt Felícia • Sallay Árpád • Sándorné Gacsályi Irma • Schaller Károly • Selmeczi László • Sey Gábor • Dr. Simon Higin (Kozármisleny) • **Solyomos Roland** • Dr. Sólom László (Budapest) • Dr. Somosi Konrád (Komló) • Soó László • Staub Ernő • Stenczer Béla • Dr. Süle Tamás • Sümeghy Gyöngyvér • **Szabados György** • Szabó Klára Gabriella (Budapest) • Dr. Szabó László Gy • Dr. Szabó László (Miskolc) • Szalai József • **Szalay Lajos** • Dr. Szebényi Imre (Budapest) • Szeifert Judit • Szeléné Beck Irma • Szentivánszki Jeromos • Szentkutiné Szirtes Mónika (Gárdony) • Szieberth Istvánné • Szieberth József (Balatonföldvár) • Szieberth Judit • Dr. Szili Katalin • Szirtes Béla • Szirtes Zoltán (Kővágóotthos) • Szluka Balázs • Tamon Attila (Pellérd) • Tímár Gyöngyné • Tirkala Ferenc • Dr. Tóbiás János • Dr. Tóth József • Dr. Tóth Gyula • Tóth Mihályné • Dr. Tóth Mária • Traj Ferenc • Trebbin Ágost • Treszné Baronek Éva (Bátaszék) • Trischler Ferenc • Tüskés Tibor • Dr. Ujvári Jenő • Ursprung János • Vadon Gábor (Budapest) • Dr. Varga Csaba (Budapest) • Varga Koppány & Merhán Orsolya • Dr. Varga Gyula • Dr. Varga Levente • **Varga Péter** • Vargáné Apagyi Erzsébet • Várnagy Attila • Végh Tibor • Dr. Visegrády Lajosné • Visy Zoltán (Budapest) • Dr. Visy Zsolt • Wéber Béla • Weller János • **Wenczel Csilla** • Zalay Buda • Dr. Zemplényi Vera • Zolotnok Ferenc • Dr. Zsigmond Endréné (Szombathely)

INTÉZMÉNYEK

Apáczai Nevelési és ÁNK Könyvtára • Baranya Megyei Bíróság • Belvárosi Általános Iskola • Ciszterci Rendház • A Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma és Kollégiuma • Hajnóczy József Kollégium • Janus Pannonius Gimnázium • Jókai Mór Általános Iskola • Kodály Zoltán Gimnázium • Teleki Blanka Kollégium • PTE Egyetemi Könyvtár • PTE BTK Filozófia-Politológia Szakkönyvtár • PTE BTK-TTK Könyvtár • PTE Tarsadalomtudományi Szakkönyvtár • PTE Művészeti Kari Könyvtár • Csorba Győző Megyei Könyvtár • Baranya Megyei Levéltár • Egészséges Városért Alapítvány • FVM Szőlészeti és Borászati Kutató Intézet • Hétfő Kft. • HM Honvéd Kulturális Szolgáltató Kht. • Hidasi Bt. • **Jurdik és Jurdik Bt.** (Kozármisleny) • Lauber Dezső Városi Sportcsarnok • Mecsek Egyesület • Mustármag Alapítvány • Pécs-Baranyai TIT • Pécsi Vízmű Rt. • Szivárdy Gyermezház • Város történeti Múzeum